

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ZORUNLU İSKÂNLA YERLEŞTİRİLDİKLERİ KÖYLERDE
YAKINLARINI KAYBEDEN AİLELERİN BELLEKLERİNDE SÜRGÜN,
ÖLÜM VE MEKÂN İMGELERİ: DERSİM ÖRNEĞİ (1938-1947)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Duygu YEŞİLGÖZ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü Aslan

ŞUBAT 2021

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Duygu Yeşilgöz

ZORUNLU İSKÂNLA YERLEŞTİRİLDİKLERİ KÖYLERDE YAKINLARINI KAYBEDEN AİLELERİN BELLEKLERİNDE SÜRGÜN, ÖLÜM VE MEKÂN İMGELERİ: DERSİM ÖRNEĞİ (1938-1947)

ÖZET

Bu tez, sürgünde ölüm hadisesine ve ölenin yakınları tarafından mezar yeri ve sürgün mekânlarıyla kurdukları ilişkiyi anlamaya odaklanmaktadır. 20. Yüzyılda etnisite, göç ve asimilasyon politikaları nedeniyle çok sayıda insan sürgün yaşamış ve bu nedenle doğdukları coğrafyalardan farklı kentlerde yaşamlarına veda etmiştir. Bu bakımdan sürgünde ölüm ve mezar yeri ile temas sosyolojik bir çalışmaya konu olabilmektedir. Türkiye de bu deneyimlerin yaşandığı ülkelerden biridir. 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu ile on binlerce kişi veya aile yerlerinden edilmiş; kimisi geçici kimisi de kalıcı olarak memleketlerinden uzak köylerde/şehirlerde yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Dolayısıyla uzak coğrafyalarda hayatını kaybeden ve oralarda toprağa verilen binlerce sürgün kişiden söz etmek mümkündür. Bu durum, söz konusu aileler için çoğunlukla kültürel nedenlerle bir mesele olarak görülmüş ve kuşaklar boyu aktarılmıştır.

Bu tezin amacı, sürgünde hayatını kaybedenlerin kuşaklararası aktarılan kültürel ve toplumsal sancılarını sosyolojik bir bakış açısıyla analiz etmektedir. Böyle bir çalışma için Dersim'in seçilmiş olması, Türkiye'de toplu olarak yerinden edilmeye sonuçlanan 'iskân' deneyimleri içerisinde 1938 yılında Dersim'den iskân edilenlerin en büyük grup olması, dokuz yıl süren bu sürgün deneyimi süresince çok sayıda bireyin hayatını kaybetmesi ve sürgün edildikleri yerde toprağa verilmiş olmaları ve bu ailelere ulaşabilme olanakları nedeniyledir.

Çalışmada niteliksel yöntemler kullanılmış, ilgili literatür taranmış, kartopu tekniğiyle kişi ve ailelere ulaşılmış ve yarı yapılandırılmış soru formu ile yüz yüze ve online görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde elde edilen veriler, bilgiler ve fotoğraf gibi diğer materyaller tasnif edilip, sosyolojik bağlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Sürgün/İskân, Ölüm, Mezar, Dersim.

**IMAGES OF EXILE, DEATH AND PLACE IN THE MEMORY OF
FAMILIES WHO LOST RELATIVES IN THE VILLAGES INTO WHICH
THEY WERE PLACED WITH FORCED RESETTLEMENT: DERSİM
EXAMPLE (1938-1947)**

ABSTRACT

This thesis focuses on understanding the notion of death in exile and the relation that relatives of the deceased establish with the grave and place and areas of exile. A great number of people has been exposed through exile in 20th century due to ethnicity, migration and assimilation policies, and therefore lost their lives in cities different from the places/geographies they were born in. In this regard, death in exile and contact with the grave have become the subjects of sociological studies. Turkey is one of the countries that these experiences are encountered. With the Settlement Law dated 1934 and numbered 2510, tens of thousands of persons or families were displaced and were obligated to live in villages/cities far from their hometowns either temporarily or permanently. Therefore, it is possible to talk about thousands of people in exile who lost their lives and were buried in geographies far from their own. This situation was perceived as a problem by the families in question mainly due to cultural reasons and was transferred from generation to generation.

The purpose of this thesis is to analyze the intergenerationally transferred cultural and social pain of the ones who have lost their lives from a sociological perspective. Dersim was selected for such a study because those who are resettled in Dersim in 1938 constitute the largest group among the “resettlement” experiences in Turkey that resulted in mass displacement, many people lost their lives during this exile experience which lasted nine years, they were buried at places to which they were exiled and the possibilities to reach these families. In the study, qualitative methods were used, relevant literature was reviewed, persons and families were reached via snowball technique, and face-to-face and online interviews were made with a semi-structured questionnaire. The data, information, and other materials such as photographs obtained from these interviews were classified and evaluated from a sociological point of view.

Keywords: Identity, Exile/Settlement, Death, Grave, Dersim

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda Türkiye'nin batısına sürgün edilen Dersimlileri seçmem; Dersimli olarak içinde doğup büyüdüğüm kültürün ve çevrenin bir parçasıdır. Babamın çocukluğuma denk gelen 90'lı yılların çetin şartlarında “Dersim Kültür, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği”nde başkan olarak görev almasının Dersim eksenli bir çalışma hazırlamamdaki etkisinin büyük olduğunu düşünüyorum. Yüksek Lisans öğrencisi olarak oturduğum sıralarda Prof. Dr. Şükrü Aslan'dan aldığım “Türkiye’de Nüfus ve Etnisite Politikaları” ve “Nüfus ve Etnisite Sosyolojisi” derslerinde yaptığımız tartışmalar ise, çocukluğumdan beri duyduğum, dinlediğim hikâyelerin akademik iskeletini oluşturdu ve Dersim sürgünlerini ele alan bu çalışma ortaya çıktı.

Bu çalışma boyunca her zaman yanımda olduğunu hissettiğim danışmanım Prof. Dr. Şükrü Aslan’a sabrı ve anlayışı, teze sunduğu katkı ve önerileri için Dr. Murat Arpacı’ya, her daim destekleri için annem Altun Yeşilgöz ve babam Selman Yeşilgöz’e çok teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans başvuru sürecimde yardımlarını esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Rüya Yüksel’e ve Serkan Bulut’a da teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Duygu YEŞİLGÖZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL TARIŞMA: KİMLİK, SÜRGÜN, ÖLÜM, MEKÂN.....	12
2.1. Zorunlu İskân ve Sürgün Olgusunun Kesişmesi: Kimlik.....	13
2.1.1. Ulusal Kimlik.....	17
2.1.2. Etnik (Öteki) Kimlik.....	21
2.2. Kırılğan Yaşamların Sonu: Ölüm ve Mezar(sız)lıklar.....	26
2.2.1 Raa Haqi perspektifinde Dersim Geleneğinde Ölüm.....	41
2.3.Devletin Politik Mekânsal Meta Aracı: Zorunlu İskân ve Sürgün.....	44
2.3.1.Sürgün Olgusunun Bir Bileşeni Olarak İskân.....	48
2.3.2.2510 Sayılı İskân Kanunu.....	56
3. ARAŞTIRMA SAHASININ ÇIKIŞ NOKTASI OLARAK DERSİM.....	63
3.1. Dersim’den Batıya Sürgün (İskân) Kararları ve Süreci	65
3.1.1. Dersim Sürgünlerinin Yerleşim Alanları.....	75
4. SÜRGÜN MEZARLARI: ÖLÜM SONRASI İLTİCA.....	79
4.1. Sürgünde Ölüm Mekânları.....	79

4.2. Kayıp Mezarları.....	83
4.3. Yapılı Mezarlar.....	90
4.4. Sürgünde Mezarları Ziyaret Pratikleri.....	99
4.5. Mezar Taşıma Arzuları.....	102
5. SONUÇ.....	104
6. KAYNAKÇA.....	109
7. EK.....	115
8.ÖZGEÇMİŞ.....	138

1. GİRİŞ

*"Güneşin içinde zerre oldum heval
beni bir serinliğe, yarım kalmış sözlerle gömdüler
kalana yol vardır gidene sonsuzluk
bak kar geldi yerleşti tepelere
birazdan tipi de gelir
özgürlük kuşlarının rüzgârında kalın
sürgünde ölenlere, ölümü bekleyenlere
anladım ki, ardında bir keder bırakarak
herkesi eşitliyor ölüm..."*

“Yol varmak içindir. Sadece yolculuğun hatırına çıkıldığında bile aslında hür irade ile seçilmiş bir maceraperestlik, bir özgürlük duygusu içerir. Peki ya sürgün, vardırmanın bir yol olarak yok etmenin aracına dönüşmüşse? Ya yol aslında insanı tüketerek öldürmenin ifadesiyse?” diye soruyor, Karin Karakaşlı Agos Gazetesi için yazdığı “Gomidas Vatabed’in hazin yolculuğu” başlıklı yazısında. Peki ya sürgünde ölmek ne anlama gelmektedir?

Dünya tarihinin farklı dönemlerinde kişilerin, halkların ve kimliklerin sürgüne maruz kaldığı bilinmektedir. Devlet politikası, coğrafik hesaplar ya da güç dengelerinin aldıracağı sürgün kararları, kişileri yerlerinden, yurtlarından, kültürlerinden alıkoymakla kalmaz, onları ölümlerinden de alıkoymaz. İçinde ölüm halini de taşıyan sürgünlük, hasret sancısının yanında; kişi için aynı zamanda sürgün yerinin kalıcı ölüm mekânına dönüşme ihtimalini taşıması nedeniyle de sancılıdır. Sürgüne gönderilen yaşlıların her gün ölmek için dua etmelerinin sebebi de budur. Sürgünün yarattığı yalnızlık ve hasret sancısı, sürgünde ölüm ile ömürlük bir hâl alınca, sürgün yalnızca yaşayanları değil; kendi topraklarında gömülemeyen ölüleri de yurtsuzlaştıran bir duruma dönüşür (Gökçe, 2017: 177).

Hâkim yönetimin kendisine muhalif bireyi ya da bir topluluğu ülkenin dışına iterek yalnızlaştırdığı sürgün cezası, hemen hemen tüm rejimler tarafından uygulanan bir yöntemdir. Sağ-sol, Türk-Kürt, Alevi- Sünni, Müslüman-Hristiyan fark etmeksizin bireyler ve toplumlar, politik ya da toplumsal nedenlere dayandırılarak zorunlu ayrılık yaşamış, üstüne memleket hasretinin yanında; başka bir ülkede ölme korkusuyla burun buruna bırakılmıştır. Ahıskalılar, Çerkezler, Çingeneler, Ermeniler, Kırımlılar, Kürtler, Rumlar, Süryaniler ve Yahudilerin tarihi sürgünde ölüm hikâyeleriyle doludur. Sürgünlüğün kitlesel bir boyuta dönüştüğü zamanlarda, başka bir ülkede ölmek ve öldükten sonra memleketine dönüp, dönmeyeceğini bilmemek, aynı zamanda toplumsal gerilimin de ta kendisidir. Günümüzde de hala pek çok grup, topluluk, kimlik; savaşlar, etnik çatışmalar, hürriyetten yoksun bırakma gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak siyasal kararların etkisiyle kendi ülkelerinin dışında yaşamaya mecbur bırakılmaktadır.

Tarihte imparatorluklar, krallıklar, devletler ekonomik, toplumsal ya da farklı bir parametreye bağlı olarak kuruluşlarından yıkılışlarına kadar büyük nüfus hareketlerine neden olan göç ve iskân politikaları uygulamışlardır. Modern ulus devletlerin sert politikalar ile inşa edildiği 20. Yüzyılda da neredeyse tüm devletler sürgünü politik ve ideolojik bir araç olarak kullanmıştır. Avustralya'nın doğu kıyılarında yaşayan Aborjinler İngiliz Kraliyet donanması tarafından, Çerkezler Rus İmparatorluğu tarafından, Ahıskalılar SSCB, Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu, Yahudiler Almanya Hükümeti, Bosna Hersekliler Sırp Cumhuriyeti tarafından sürgün ve iskân politikalarına maruz bırakılmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunda da Kemalist iktidar, Türkleştirme politikaları kapsamında, Türk milliyetçisi ideolojilerini, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin etnokültürel yapısına yönelik kullanmış ve zorunlu iskânı bir devlet rejimi ve politikası haline getirmiştir.

Halkların kendi ülkeleri dışında yaşamaya mecbur bırakan nedenlerin başında 19. Yüzyılda yaşanan ulus inşa süreçleri gelmektedir. 1789 Fransız İhtilali ile milliyetçilik siyasi bir akım olarak tüm dünyayı etkileyince ortaya çıkan millet unsuru, merkeziyetçi devlet biçimini yaratmıştır. Siyasi yapının ideolojik etkisi ise

19. Yüzyılda görölmeye başlamış, topluluklar kendi ulus devletlerini kurmaya çalışmışlardır. Devletler, ulus-devlet inşa ederken öncelikle ulusal bir dil belirlemiş ve bunun üzerinden bir devlet kurma gayretine girişmişlerdir. Ulusal dil, kültür ve kimlik belirlenirken ise, yoktan bir kimlik var edilmemiş, baskın olan kültüre dayanan dil ve kimlik esas alınmıştır. Aslan ve Yardımcı'ya göre (2008, 133), baskın olan dilin esas alınmasının nedeni, dilin soy ve kan gibi sınırları görece belirsiz zor ölçütlerden daha somut bir sınama aracı olarak kullanılabilmesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de kuruluşunda Ermeni, Kürt, Rum, Yahudi vb. kimlikler barındırsa da ulus inşasında Türk kültürü ve dili esas alınmıştır. Milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklardan elde kalan toprak parçası üzerine kurulan cumhuriyetin inşasında Türk kültürü ve dilinin esas alınmasının nedeni ise İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğini benimsemiş olması olarak görölmüştür. Türk kültürü ve dilini Anadolu coğrafyasına egemen kılabilmek için ise, içerisinde sürgünün de yer aldığı çeşitli politikalar uygulanmıştır.

Bu dönemde Türk milliyetçiliği devletin her alanda izlediği politikayı belirlemiş ve toplumsal inşa bu doğrultuda şekillendirilmiştir. 2510 Sayılı İskân Kanunu da büyük nüfus hareketlerine neden olan göç politikalarından biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Devletle sınırlı ve uzak bir ilişki içinde olmayı, toprağında özerk yaşamayı, farklı bir kökene ve dile sahip olmayı sorun olarak addeden yeni devlet (Türkiye), bir yerleşim yerini, oranın zamanla filizlenen kültürünü yok sayarak yeni bir toplum yaratmayı tasarlamış ve bunun için de 2510 Sayılı İskân Kanunu çıkarmıştır.

Türk kültürüne bağlı olmayan kesimlerin Türk kültürü içerisinde eritilmesine karar verilmiş olacak ki diğer kimlikler zorunlu iskân aracılığıyla Türkleştirilmek istenmiştir. Nitekim İskân Kanunu'nun ilk maddesinde yer alan “Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun” (İskân Kanunu, 1934: madde 1) ifadesi de bu stratejiyi ortaya çıkarmaktadır.

1934 tarihli 2510 Sayılı Kanun “Türk vatandaşı olmayan Türkler” ile “Türk olmayan Türk vatandaşları” ayrımını keskinleştirip, netleştirirken aslında farklı politika

uygulamalarına zemin hazırladığını göstermektedir. Türklük, söz ve fiili olarak benimsenmesi istenilen bir sözleşmeye bağlanmıştır.

Dersim'in sürgünlük hadisesi ise 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun en kapsamlı uygulaması olmuş ve bu nedenle Dersim'de kitlesel sürgün yaşanmıştır. Bu durum Türklük ve Sünniliğin ana akım etnisite ve mezhep olarak kabul edilen devletin Dersim'deki Kürtlük ve Aleviliğe yönelik ıslah politikası olarak yorumlanmıştır. Bu politikaları hayata geçirebilmek için Dersim ile ilgili çok sayıda plan ve rapor da hazırlanmıştır. 1925'te Abdülhalik Renda'nın raporunu, İçişleri, Mülkiye/Umumi müfettişi, Vali, Korgeneral ve Bakanlar tarafından yazılan raporlar izlemiştir. Raporlarda ise sık sık Kürt Kızılbaş kimliğinin asimile edilerek Dersim'in Türkleştirilmesi vurgulanmıştır. Cumhuriyetin egemen Türk Sünni kimliğinin ötekisi olan Dersim'in etnik kimliği ve kültürü tarihin en büyük kitle kırımının da temel nedenlerinden biri sayılmıştır. Etnik kimlik siyasi tercihleri belirlemede temel etken sayılmazken, siyasi kurumların etnik kimliğe göre kategorize edildiği, kimliklerin ve kişilerin etnik kökenlerine ve kültürlerine bağlı olarak tanındığı, özel hak ve ayrıcalıklara sahip olduğu ya da tam tersi ayrımcılığa maruz kaldığı bir sistemde etnisite böylece en temel kimlik sıfatı olarak siyasallaşmıştır.

Etnisite siyasallaşırken yasal ve kurumsal bir çerçeveye ihtiyaç duyulmuştur. İskân Kanunu tam bu ihtiyaç noktasında devreye girmiştir. Benedict Anderson, Ronald G. Suny, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm ve Anthony D. Smith gibi milliyetçilik üzerine çalışmalarıyla bilinen birçok yazarın milliyetçilikle etnisite arasında kurduğu ilgi de siyasallaşmış etnisitenin ihtiyaç duyduğu yasal çerçeve üzerinden belirlenmiştir. Milliyetçilik, bir etnik kimliğin devlet aygıtı aracılığıyla toplumda hâkim unsur haline getirilmesi ve diğer etnik kimliklerin dışlanması olarak kavramsallaşırken, hâkim unsur haline getirilen etnik kimlik ulusal dil olarak seçtiği dil üzerinden toplumsal düzenin merkezine oturtulmuştur. Bu uğurda Osmanlı'dan devralınan "milletler"den de "hudud-u milli" içindeki topraklarda ulus olmaları beklenmiştir. Ulus devlet olarak tanımlanan bu siyasi yapılanmanın merkezine yerleştirilen etnik grup ise Türklük olmuştur. Irk, soy ve kan birliği, dilde birlik kadar önemsenmiş, biyolojik özelliklerin tanımlanıp, sınıflandırılması ve denetlenmesi politik örgütlenmenin hedefi haline gelmiştir. 1930'ların iskân

hareketleri de bu amaca hizmet etmiş, nüfusun Türkleştirilmesinin aracı olmuştur (Aslan ve Yardımcı, 2008: 132). Nüfusun Türkleştirilmesi amacına hizmet eden İskân ise beraberinde sürgün, ölüm, mezar, mezarsızlık ve yas gibi sosyolojik bir olgu olan konuların da tartışılmasını mümkün kılmıştır. İskânın ikincil etkenleri olarak mezar, mezarsızlık ve sürgünde ölüm olgularını tartışmak sürgünlüğün sadece yaşayanları değil; doğdukları topraklara gömülemeyen ölüleri de yurtsuzlaştırması nedeniyle tartışılmaya değerli görülmüştür. Bu noktada çalışmanın ana ekseriyeti, sürgüne gönderilen Roma şairi Ovidius'un yurdundan ve sevdiklerinden uzak yabancı bir ülkenin topraklarında hastalanınca kaleme döktüğü dizelerinde saklıdır.

“Öleceğim o denli uzakta, bilinmeyen kıyılarda, Bu yer gibi, iç karartıcı olacak kaderim de Bu başım gömü töreninden yoksun, mezar onurundan yoksun, Ağıt göremeden gömülecek yabancı bir toprağa.”(Öztürk, 2019:188)

İskân Kanunu kapsamında sürgünde ölümün etkilerini araştıran bu çalışma da zorla yerlerinden edilen kişilerin yakınlarının, ölümle kurduğu ilişkiyi sosyolojik bir çerçevede ele almaktadır. Ölüm, egemenlik, mekân, toprak ve kimlik tartışmasının ana merkezinde yer aldığından, toplumların gündelik hayatta sürekli karşılaştıkları ölüm olgusunun sürgündeki tezahürleri çalışmanın oluşmasında önemli bir dinamik olarak öne çıktı. İçinde doğup büyüdüğüm kültür nedeniyle sürgünde ölüm hikâyelerine çocukluğumdan beri şahit olmam, Dersim’de yaşayan dedemin İstanbul’da geçirdiği tüm kış boyunca memleketinden uzakta ölmek için ettiği dualara tanıklık etmem, memleketinden, doğup büyüdüğü yerden uzakta ölmek üzerine düşünmem ve Prof. Dr. Şükrü Aslan’ın iskân ve nüfus derslerinden edindiğim bilgiler, bu çalışmanın oluşmasına zemin hazırladı. Sürgünler, yerinden etmeler, zorunlu göçler Kürt tarihinde çok sık rastlanan olgular olmasına rağmen, Beşikçi’nin (1997) de “Kürt meselesini zorunlu iskân yoluyla halletmeye ant içmiş bir manifesto” olarak nitelediği İskân Kanunu’nun Cumhuriyet tarihinin ilk kitlesel göç hareketine neden olması ve OHAL Valiliği’nin yetkileri dışında Kürtleri doğrudan hedef alan ve yerleşim yerlerini boşaltan ilk resmî belge özelliğini taşıması çalışmanın kapsamını genişletti.

Çalışma kapsamında İskân Kanunu belgelerinin incelenmesiyle Dersim’den sürgün edilmiş 14 bin 411 kişinin olduğu tespit edildi. Kaçı dönebildi, kaçtı dönemeden orada öldü ve gömüldü? Mezar yerleri belli miydi? Mezarı belli olanların yakınları sürgündeki mezarları ziyaret ediyor muydu? Mezar tercihini de etkileyen sürgünlüğe maruz kalmamış, zorla göç ettirilmemişler için bu sorular anlaması güç sorular olabilir. Ancak bir kuşak Diyarbakır Ermenilerinden Sarkis Eken’in Urfakapı’da, halin yanında Süryanilerle Ermeniler mezarlığının etrafına duvar örülmesinin ardından sarf ettiği “*Babamın mezarı da oradaydı. Sonra 1995’te eşim hasta olduğu için İstanbul’a gitmiştim. Ahmet Bilgin belediye başkanıydı. Yol yapmak için mezarlığın duvarını 10-15 metre içeri taşıdı. Mezarlığın üzerinden yol geçiyor şimdi. Sahibi olanlar kemikleri aldı, yeni bir mezara gömdü, sahibi olmayan kemikleri toplayıp bir çukura doldurdular. Ben orda olmadığım için babamın bir mezarı yok şimdi. Bu haksızlık değil mi? Bu büyük bir haksızlıktır.*” (Agos Gazetesi, 2014) kelimeleri mezar konusunun anlaşılması adına çok şey ifade etmektedir. Sophokles’in *Antigone* tragedyası da mezar konusunun anlaşılması adına önemlidir. Tragedyada ülkesine ihanet ettiği için kardeşini öldüren Antigone’nin, ölümü pahasına ihaneti nedeniyle amcası tarafından mezarsız bırakılan kardeşini gömme mücadelesi anlatılır.

Milattan Önce (M.Ö.) 442 yılında yazılan bir tragedya ile 2014 yılında kaleme alınan Sarkis Eken imzalı haber, mezarın ölüye karşı duyulan en anlamlı ve en belirgin borç olduğunu gösteriyor. Bir mezarın neden olması gerektiğini, 1995 yılından beri gözaltında kaybedilen yakınlarının kemikleri için Galatasaray Meydanı’nda oturan Cumartesi Annelerinin “Bir anne çocuğu için mezar arar mı?” sorusuyla da özetlenebilmektedir.

Mezarsız bırakma aslında trajik olduğu kadar da politiktir. Egemen iktidarın öteki olarak belirlediği toplulukların ölü bedenleriyle kavga etmesi tarihte oldukça sık görülen bir erk problemidir. İktidara karşı mücadelede ölen ötekinin cansız bedeninin yer aldığı mekânlar olan mezarlar, erke korku salmaya devam ediyor olacak ki bu kez ötekiyi mezarsız bırakma girişimi devreye girmektedir. Yani, ötekinin dirisi gibi ölüsü de politik bir nesne haline getirilmektedir. Erk için bir iktidar savaşı alanı olan öteki bedenler, ölü bedenler haline gelip gömüldüklerinde de egemenin gözünde bir

iktidar alanıdır. Ölü beden ve içinde kaldığı mezar erk tarafından hegemonyasını sürdüreceği bir alan olarak görülmeye devam etmektedir. Mekân, Lefebvre'in belirttiği gibi sadece siyasal değil, sosyal olanın kendisi olarak da bir egemenlik alanıdır (2015, 40).

William Saroyan'ın, *Madness in the Family* (Ailede Delilik) isimli öyküsü, aidiyet kavramı üzerinden mekânın sosyal egemenlik alanına bir örnek olarak gösterilebilir. Öyküde deli olarak anlatılan kişi, Amerika'ya göç eden ilk kuşak Ermenilerinden biridir. Deli denilmesinin sebebi ise Ermenilerden birinin çabucak ölüp, gömülmesini istemesidir. Bu deli, özellikle yaşlıca birini gördüğünde önce sağlığını sorar, karşı taraftan iyiyim cevabına karşılık, onu iyi olmadığı yönünde ikna etmeye çalışır. Elbet bir gün biri ölür, Ararat Mezarlığı'na götürülür ve orada gömülür. Öyküdeki delinin insanların ölmesini istemesinin nedenini öyküdeki bir ifadeyle özetlemek mümkün. Bu ifade aynı zamanda mekânın sosyal egemenlik alanına da işaret eder:

“Ölüm içimizden birini yakalamadığı, biz de onu gömüp orada yattığını bilmediğimiz sürece nasıl herhangi bir yere ait olabilirdik ki?”(Agos Gazetesi, 2018).

Ait olma hissinin, ölümlerin varlığına bağlanması sürgünde ölüm tartışmasını tam da bu noktadan kıymetlendirmektedir. Mezar bir kimliğin, kültürün, toprağın sigortası olarak görüldüğünden, memlekete dönememenin, toprağına gömülememenin altında başka bir hakikat yatmaktadır. Sürgün kişinin mezar tercihini de etkilediğinden ölüm, mezarın mahsur olmasını da beraberinde getirmektedir.

Sürgünün yol açtığı yurtsuzlaştırma tarih kadar eski olunca, kavramın literatürdeki yerini alması da zor olmamıştır. Yerinden edilmişliğin yarattığı mekânsal değişim; dilin, kültürün, inancın da sürgünlüğünü beraberinde getirince, sürgün kavramını tartışmak daha önemli bir hâl almıştır. 20. Yüzyılın da “kitlesele sürgünler çağı” olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sürgün literatürünün oldukça geniş bir yelpazeyi kapsadığını söylemek mümkündür. Literatürün hacmi gözler önüne serildiğinde ise dikkat çekici bir şekilde, sürgün yerlerinin toplumlar için kalıcı ölüm mekânına dönüşmesi yönündeki çalışmaların görece azlığıdır. Dünyada ve

Türkiye’de sürgün üzerine birçok şey üretilmesine rağmen, çalışmanın konusu olan sürgünde ölüm ile ilgili yeterli bir literatür henüz oluşturulamamıştır.

Literatür azlığı içinde istisnai olsa da sürgünde ölümü anlatan bazı akademik, edebi ve otobiyografik nitelikte metinler de göze çarpmaktadır. Justin McCarthy’ın 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyılın başında Osmanlı Müslümanlarının maruz kaldığı sürgünü anlattığı kitabı; *Sürgün ve Ölüm*, Emir Şekip Arslan’ın Enver, Talat ve Cemal Paşa’nın sürgün hikâyesini kaleme aldığı kitabı; *Sürgünde Üç Ölüm*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi’nin çıkardığı MSGS Sosyal Bilimler Dergisi’nde 2017 yılında çıkarılan “Ölüm” temalı sayısında Şükrü Aslan’ın Dersim sürgünlerini anlattığı “Sürgünde Ölüm” makalesi, Murat Okur’un yönettiği Osmanlı İmparatorluğu’nun kaybettiği Rumeli, Kafkaslar, Kırım ve Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya göç edenlerin öyküsünü anlattığı "Sürgün ve Ölüm" belgeseli, Kazım Gündoğan’ın unutturulan bir dil ve kimlik üzerinden bir türkünün etkisiyle torun tarafından sürgün edilen şehre yapılan yolculuğun aktarıldığı “Zer” filmi bu örneklerin birkaçını oluşturmaktadır. Akademik olmasa da annesi ve babasını sürgünde kaybeden ve bunu bir şiirinde “Annem sürgünde öldü, babam sürgünde öldü.” dizeleriyle anlatan Cemal Süreya, sürgün şairi olarak da bilinen ve birçok şiirinde de sürgünden bahseden nitekim sürgünle özdeşleşmiş Nazım Hikmet ve onun gibi sürgünde ölen Yılmaz Güney ile Ahmet Kaya da memleket hasretini, sürgünü ve sürgünde ölümü edebi metinlerle anlatmış, kısmen de olsa sürgünde ölüm konusuna katkı sunmuşlardır.

Sürgün, sürgün süreci, sürgünden sonrasında gidilen yerdeki hayat, sürgün yerinde ölmek ve geri dönüş gibi bir süreç sergilemektedir. Bu çalışma da sürgün yolculuğunun önemli duraklarından biri olan sürgünde ölüm kavramı ele alınacaktır. Sürgünün nedenleri, sonuçları üzerine pek çok çalışma sürgün literatürüne kazandırıldığı gibi, ölüm ve Dersim konusunda da akademik ilgi azımsanmayacak derecededir. Sosyoloji alanında hem ölüm hem sürgün hem de Dersim konusunda geniş bir literatür oluşturulmuşken modernite süreci içerisinde ölüm ve sürgün olgularının birlikte ele alınması bağlamında yeterli çalışmanın olmadığı anlaşılmıştır.

Bu çalışma bu eksikliği gidermeye niyetli olarak Dersim'i sürgün ve ölüm yaklaşımıyla sorunsallaştıracaktır. Bu yolda kimlik, sürgün ve ölüm konusunda kuramsal bir çerçeve çizilirken, Dersim'e ilişkin başta İskân Kanunu olmak üzere gün yüzüne çıkarılan resmî belgeler üzerinden hakikat aranacaktır.

Dersim halkının yaşadığı sürgün hikâyesi sadece tarihsel bir olay değil, yarattığı travmayla aynı zamanda sosyal bir olgudur. Dersimli bir birey olarak insanlık adına telafi edilemeyecek, sonsuza dek kurbanların torunları tarafından hissedilecek ve nesiller boyu sürececek bu sosyal olguyu inceleyip farkındalık yaratma yolunda ilk somut adımımı attım ve gelecek nesillere ölümlerin söz hakkı unutulmaması diye bir tanık bırakmaya çalıştım. Çalışmanın kapsamına bağlı olarak 1934 İskân Kanunu analiz edilmiş, milli kimlik ve etnik kimlik kavramları açıklanarak kimlik oluşturma sürecinde Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı unsurlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Tek başına göç ve sürgün fotoğrafı olarak nitelenebilecek çalışma kapsamında önce sürgün, ölüm, kimlik, mekân, mezar/mezarsızlık kavramları ile dünyadaki sürgün hareketleri ve iskân kanunları hakkında detaylı literatür taraması yapılmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü arşivindeki iskân ilgili olan TBMM görüşmeleri, yasal metinler gibi iskânla ilgili olan belgeler incelenirken, sürgün deneyimleri ve tanıklıkları içeren şiir, anı, roman gibi edebi metinlerden de yararlanılmıştır. İskân Kanunu'nu sürgün, ölüm ve kimlik zemininde doğru değerlendirebilmek için ise *Jandarma Umum Komutanlığı Lahikası* ile Dipnot Yayınevi'nden çıkan telgraf, dilekçe, mektup gibi verilerin yer aldığı Hüseyin Aygün imzalı Dersim 1938 ve *Zorunlu İskân* kitabından ve Dersim raporlarından çokça istifade edilmiştir.

Türkiye'nin farklı şehirlerindeki Dersimli sürgün kişilerin mezar bilgilerinin ortaya çıkaran çalışma, tamamıyla dağılmış bilgileri bilimsel bir çalışma niteliğine kavuşturarak yıllar sonra bu konuda araştırma yapmak isteyen kişilere sürgün Dersimlilerin mezarlarına rahatlıkla ulaşılabilme imkânı sağlanmıştır. Görüşme, doküman ve literatür analizi gibi nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada, görüşmecilere sürgünde ölen ve öldüğü yerde toprağa verilen yakının adı, soyadı, yakınlık derecesi, doğum – ölüm tarihi, ölüm yeri (il, ilçe, köy), Dersim'den gittiği ilçesi ve köyü, sürgüne ailesinden kaç kişinin gönderildiği, ölen kişinin mezar yerinin belli olup olmadığı, belli ise yapılı olup olmadığı, yasak kalktıktan sonra Dersim'e

dönüp dönmedikleri sorulmuştur. Sözlü tarih çalışmalarında sağlıklı istatistiksel veriye ulaşmak zor olduğundan, sürgün yerinde toprağa verilen kişilerin doğum ve ölüm tarihlerini tespit etmek, hatırlama zorlukları nedeniyle çok mümkün olmamıştır. Bununla birlikte sürgün sürecini yaşayan kişilerin artık hayatta olmaması bu anlatıları kaçınılmaz olarak sınırlamıştır.

Bir hipotez ortaya atmadan, yerinden edilmeye bağlı sürgün edilen toplumun sürgünden sonraki süreçte karşılaştıkları ölüm olgusuna yönelik bilgi üretmeye çalışan bu çalışma, 4 dönem sürmüştür. Çalışma kapsamında öncelikle sürgünde toprağa verilen kişilere ulaşılmaya çalışıldı. Bu bağlamda ilk iletişime geçilen yerler de köy dernekleri oldu. Her fırsatta yöreye yönelik söylemlerde bulunan derneklerin bu anlamda etkili bir çalışma yürütmediklerini, üstüne bu iletişim ağını sağlamaya yönelik de çaba göstermediklerini belirtmek gerekir. Derneklerden istenilen verilere ulaşamayınca kartopu örneklem seçim tekniği denenerek, görüşülen kişilerin aralarındaki iletişim ağından faydalanıldı. Bu yöntemin yavaş ilerlemesinin ardından sosyal medya platformu Facebook üzerinden Dersimlilerin yer aldığı Dersim Dernekleri Federasyonu (DEDEF) isimli gruba üye kişilere teker teker mesaj atıldı. 5 bin 110 kişiye atılan mesajlardan sürgünde yakınına toprağa veren 47 kişi ile görüşme sağlandı. Görüşülen 47 kişi içerisinde 14 kişi kadın görüşmecilerden oluşurken, birebir görüşülen kişilerin dışından yazılı kaynaklardan derlenerek 19 kişinin sürgünde ölüm hikâyesi de tez kapsamına dâhil edildi ve toplam sürgünde ölen 153 kişi tespit edildi.

Bu bilgiler ışığında tez Türkiye’de oldukça az çalışılmış bir konuda; sürgünde hayatını kaybettiği ve bu nedenle memleketi dışında ve zorunlu olarak toprağa verildiği halde, aileleri ile nesnel bağı kopan ve dolayısıyla yaşayanlar için kuşaklar boyu devam eden bir kültürel/toplumsal sancıyı, çeşitli boyutlarıyla sosyal bilim perspektifinden analiz etmektedir. Çalışmada Dersim’in seçilmiş olmasının nedeni ise, Türkiye’de toplu olarak yerinden edilmeye sonuçlanan ‘iskân’ deneyimleri içerisinde 1938 yılında Dersim’den iskân edilenlerin en büyük grup olması, dokuz yıl süren bu sürgün deneyimi süresince çok sayıda bireyin hayatını kaybetmesi ve sürgün edildikleri yerde toprağa verilmiş olmaları ile bu ailelere ulaşabilme olanağıdır.

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bazı anekdotları da paylaşmakta fayda görüyorum. Tarihsel ve kültürel kimliği canlı tutmak, belleğin silinmiş, geride kalmış parçalarını bir bütüne ulaştırmak ve kendi ‘varlık’ kökenime yol almak için giriştiğim bu yolda hayal kırıklıkları, duygulanmalar ve umudu arttıran anlar da yaşadım. Kardeşini suya atmak zorunda kalmanın travmasını, bebeğini koynunda boğarak öldürmenin acısını, bilmedikleri şehirde bilmedikleri meyve ve sebzeyi yemekten çekinmenin ve korkmanın duygusunu; her birini tüm zerremde hissettim diyebilirim.

Saha deneyimimde ayrıca diasporadaki Dersimlilerin sürgünde ölen yakınları ile kurdukları bağın daha güçlü olduğunu gördüm. Bunda sürgünü ikinci kez yaşamalarının etkili olduğunu düşünüyorum. Sürgünde mezarı olan yakınları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmalarının dışında, sürgün ve ölüm konusundaki düşüncelerinin daha politik bir arka plana sahip olduğunu söylemek mümkün.

2. KAVRAMSAL TARTIŞMA: KİMLİK, SÜRGÜN, ÖLÜM ve MEKÂN

Bu bölümde, kimlik, sürgün, mekân ve ölüm kavramları üzerinden bir tartışma yapılarak, zorunlu iskân ve sürgünde ölüm konusuna kavramsal bir çerçeve çizilmesi amaçlanmaktadır. Zorunlu İskân ile sürgüne giden yolun taşları örülürken, konunun daha detaylı kavranması için öncelikle giriş mahiyetinde kimlik üzerinden yol alan kuramsal bir arka plan çizilecektir.

Sürgün; aidiyet, kültür, kimlik, içsel/dışsal zaman, anlamlandırma, yas, hatırlama, aktarım, mekân, direnç, dil deneyimi, tutabilme kapasitesi, bellek, gelenek, fenomenolojik yaşantılama, etik, narratif, bireysel ve toplumsal/kolektif travma, ikincil kazanç, sınır, göç/göçmen/mülteci statüsü ve hukuku, ev, ulus devlet politikaları ve küreselleşme gibi diasporayla bağlantılı bir dizi tanımlama ile konuları da beraberinde getirmektedir (Bingöl, 2019: 59).

Zorunlu İskân'ın kimlikle derin bir ilişki içinde olması, sürgün, ölüm ve mekân üzerinden ele alınacak konunun “Ben kimim?” sorusu altında incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* (2012,1) kitabını yazma başlangıcındaki etnik, ulusal ya da başka kimlikler adına işlenen cinayetleri anlamaya çalışmasındaki temel refleksten bağımsız değildir, “çalışmanın kimlik nedir?” sorusu üzerinden başlayacak olması. Sürgüne gönderilmenin ve sürgünde ölmenin nedeninin “Ben kimim?” sorusuna verilen cevaplarda saklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla iskân ve sürgün kavramları ele alınırken, kimlik kavramı üzerinde durmak içeriğin daha iyi analiz edilmesini olanaklı kılacaktır.

Kimlik tartışması yaparken Giorgio Agamben'in yurttaşlık, Anthony D. Smith, Stuart Hall, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm'un milli kimlik, Amin Maalouf'un ölümcül kimlikler, Ernesto Laclau'nun evrensel kimlik, Craig Calhoun'un milliyetçilik kavramından, Montserrat Guiberna'nın da ulus ve ulus devlet karşılaştırmasından faydalanılacaktır. Etnik kimlik ele alınırken ise Fredrik Barth,

Susan Keefe gibi isimlere atıf yapılacak ve etnik kimliğin topluluk arasındaki farklılığı algılanmaya çalışılacaktır.

Kişiyi sürgünlükle sonsuz bir cezaya mahkûm eden İskân Kanunu'na da değindikten sonra, “ölüm sonrası sürgünlük” hali mezar ve mekân bağlamında ele alınacaktır. Mezar ve mekân arasında kurulacak ilişki ise ölüm ile mezarsızlık tartışması yaparak ilerleyecektir. Bu tartışmada ise yol alırken ölüm sosyolojisi literatüründe etkisi yadsınamaz isimlerden Glenn M. Vernon'un ölüm sosyolojisi, Philippe Ariés'in modern dünya ve ölüm derlemesi, Zygmunt Bauman'ın hayattaki tüm unsurları ölüm üzerinden kurgulayan ölümlülük ve ölümsüzlük eseri ile Henri Lefebvre'nin mekân, Judith Butler'in da yas hiyerarşisine odaklanılacaktır.

2. 1. Zorunlu İskân ve Sürgün Olgusunun Kesişmesi: Kimlik

Kimlik; felsefi, sosyolojik ve psikolojik boyutları olan, içinde birçok tanımlamayı bulunduran bir kavramdır. *Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde kimlik, sosyal bir varlık olarak insana özgü belirti, nitelik ve özellikler, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü olarak tanımlanmıştır. *The Oxford English Dictionary*'de ise kimlik, bir kişiyi başkalarından ayırt eden özellikler, duygular ya da inançlar olarak belirtilmiştir. Psikolojide, bireyin özne olma yetisi; felsefede, her şeyden farklı olma özneliği; sosyolojide ise bireysel ve toplumsal ilişkileri oluşturması üzerinden tanımlanan kimliğin tek bir tanımı yoktur. “Ben kimim?” Sorusunun insanlar tarafından sorulması, köklerini, nereden geldiklerini araştırması, kendilerini etnik, cinsel, dinsel ve kültürel kimlikleri ile tanımlaması, kimliğin sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve siyaset bilimi gibi birden fazla disiplin tarafından ilgilenilmesine neden olmuştur. Bu tartışma ise kimliğin siyasi ve sosyolojik boyutuna değinerek ilerleyecektir. Modern toplumun bir sorunu olarak ortaya çıkan kimlik, insanın toplumsal konumunu değiştirmiştir. Modernizm öncesi geleneksel toplum yaşamında insanın ailesi, aşireti, kısacası kimliği hazır olarak kişiye sunulurken, modern topluma adım atılmasıyla insana hazır olarak sunulan kimlik, bağlarından koparak, “kimlik sorunu” olgusunu yaratmaya kadar gitmiştir.

Postmodernizm süreciyle kimlik parçalanmış, çoklu özellikler gösteren yani çeşitli karakteristiklere sahip bir dönüşüm yaşamıştır. Bu da kimliğin evrensel kimliklerin tercihinine yönelik küresel baskılar ile geleneksel kimlikleri görünür kılmaya yönelik yerel baskılara neden olan yeni bir sorunla karşılaşmasına; yani sorunlu bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kimlik siyasi, ailevi, mesleki, dini ve sosyal aitlikler gibi farklar üzerinden ifade edildikçe, farklılıklar arasında çeşitli üstünlüklere sahne olmuştur.

Barbara Newman'ın yaptığı kimlik tanımı bu çatışma noktalarına işaret etmiştir. Kimlik, bireyin geçmişle ilgili benimsedikleri, kendine biçtiği bugünkü rolleri ve geleceğe yönelik istekleri ve arzuları üzerinden bütünleştirilmiş bir zemine odaklanır. Geçmişin tarihi ile bugünün ve geleceğin kültürel ummaları arasında bağ kurar (1978, 164-165). Bu geniş senteze ulaşma gayreti içinde olan kimlik karşıtlık ve kutuplaşma üzerine inşa edilmektedir. Buna bağlı olarak da olumlu özelliğin kendine atfedilmesi için topluluğu oluşturan diğer insanları benzer özelliklerden mahrum bırakmaktadır. Kendilik olma bilinci diğerleri aracılığıyla olduğundan diğerlerinin inkâr edilmesi gerekmektedir.

Kimlik üzerine yapılan tartışmalar çok eskiye gitse de kimlik kavramı ilk kez bireysel kimliği tanımlama amacıyla akademik ortama taşınmış, 1980'lerin başında kültür, etnisite, feminizm temelli tartışmalarla literatürdeki yerini sağlamlaştırmıştır. Bireylerin mensubu olduğu toplumdaki konuma etki eden davranış ile hayatı anlamlandırma bakımından yapılaşan tutumlara bağlı olarak çeşitlilik göstererek ben ve öteki ayrımı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1990'larda evrenselleşmenin baş göstermesiyle devlet merkezli anlayış etkisini yitirmiş, kendini ifade etme imkânı bulan kimlik olgusu yaygınlaşmıştır.

En sade anlatımıyla kimlik; kişilerin, grupların, toplulukların ve toplumların “kimsiniz, kimlerdensiniz” sorularına verdiği cevaplardır. Kimlik, kim olduğumuz ve nereden geldiğimize vurgu yapan bir kavramdır. Bir telefon konuşmasında, kendisini “Ben, Ahmet Demircioğlu” olarak tanıtan kişi aynı zamanda kendisinin Demirciler soyundan Ahmet olduğunu belirtirken, Müslüman ve Türk olduğunu

söylemeden, ismi ile Müslüman, soy ismi ile Türk olduğunun da ipucunu verir (Bozkurt, 2016: 3). Bir toplum ya da kültür içinde doğan birey, yaşamına devam ederken toplumsal ve kültürel kimliğiyle de etkileşim içinde olduğundan “ben kimim?” sorusuna verilen cevap bireyin kültür ve aidiyet unsurunu içerir. Sadece bir isim ve soy isim kişinin yalnızca bireysel kimliğini değil, nereden geldiğini de belli ediyor ve kişiyi diğerlerinden ayırmaya yetiyor.

Kimlik tanımı yaparken, aidiyet unsuruna dikkat çeken isimlerden biri de Maalouf’tur. Maalouf tek bir aidiyetlik durumuna vurgu yapmadan, kimlik ve aidiyet arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran bir bakış açısıyla kimliği analiz etmektedir:

“Elbette insanların çoğunluğu için dinsel bir geleneğe bağlılık söz konusudur; bir ulusa, bazen iki ulusa; etnik ya da dilsel bir gruba, az ya da çok geniş bir aileye; bir mesleğe; bir kuruma; belli bir sosyal çevreye... Liste daha da uzundur ve neredeyse sınırsızdır. İnsan bir eyalete, bir köye, bir mahalleye, bir kabileye, bir spor takımına ya da meslek kuruluşuna, bir arkadaş grubuna, bir sendikaya, bir işletmeye, bir partiye, bir derneğe, bir cemaate, aynı tutkuları, aynı cinsel tercihleri, aynı fiziksel özürleri paylaşan ya da aynı zararlı etkilere maruz kalan bir insan topluluğuna ait olduğunu hissedebilir” (Maalouf, 2012: 15).

Maalouf’un kimlik tanımı, resmi kayıtlarda göründen çok daha fazlasını içermektedir. Kimliği tek bir aidiyetlik üzerinden anlatmayan Maalouf, bireyin birden farklı kimliğe sahip olabileceğini anlatmaya çalışmaktadır.

Kişileri birbirinden ayıran özgün özellikleri ve nitelikleri, kimliğin temel tanımını oluştururken, genetik aktarım, kültür, toplum yapısı, fiziki şartlar, deneyimler, eğitim, sağlık ya da diğer sosyal süreçler ve maddi manevi öğeler de kimliğin tanımını etkilemektedir. Cinsiyet, ulus, dinsel-etnik köken, politik düşünce, toplumsal sınıf, ailevi durum, yaş, meslek, cinsiyet gibi unsurları içine alan kimliği Bostancı (1998, 39) bir adım daha genişleterek arzuları, hayalleri, ilişki kurma biçimlerini de kimliğe dâhil etmiş ve kimliği kişinin hayattaki duruş yerini bildiren niteliklerin toplamı olarak özetlemiştir.

Özünde köken ve soy anlamlarını içeren kimliğin genel bir tanımını yaparsak; tartışmalardan uzak kalmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim kimlik; kültür, inanç, gelenek ve görenek, sosyal ve siyasi yaşam, algı, davranış ve tutum gibi kavramları içeren hem bireysel hem de toplumsal niteliği olan bir olgudur.

Encyclopaedic Dictionary of Sociology'de ise bu hem bireysel hem de toplumsal olguyu ortaya koyan iki farklı boyutuna dikkat çekilmiştir. Kişinin başkaları tarafından nasıl kategorize edildiği, kimliğin birinci boyutunu oluştururken, kişinin kendisini toplumda nasıl gördüğü ve kabul ettiği ise kimliğin ikinci tanımını oluşturmaktadır. İkinci anlamın birinci anlamın tutumuna göre belirlenebileceği de hatırlatmak gerekmektedir. Yani kimlik meselesi kişinin kendini tanımasına imkân verirken, aynı zamanda bir guruba ait olduğu için başka kimlik tarafından kategorize edilip, dışlanmasını da içermektedir. Bu ilişki kimliklerin varlığı için hayati önem taşımaktadır. Kimliğin varlığını sürdürebilmesi, farklılığın kötülüğe dönüştürülmesini gerektirmektedir. (Connolly, 1995: 8). Ulus devletler de uluslaşırken din, dil, soy, kültür, tarih birliği öğeleri ile düşman imajı (öteki) unsurlarından oluşmaktadır (Erözden, 1997: 106-115).

Kimlikle içkin olan bileşenler; önce bireysel rolleri, sonra toplumsal ilişkileri belirlemektedir. Toplumsal ilişkileri belirlerken sarıldığı en temel argüman da “kendini güvence altına alma” refleksi olduğu düşünülmektedir. Kendini güvence altına almanın ve varlığını sürdürmenin yolunun da kendinden olmayandan geçtiği bilinmektedir. Kimlik sorunu kavramının yükseldiği nokta işte tam buradan başlamaktadır. Kimlik, toplumsal ilişkilerde, kendinden olmayana karşı yönlendirici ve aynı zamanda kısıtlayıcı bir güce erişmektedir.

Encyclopaedic Dictionary of Sociology'deki tanıma geri dönersek, kendisini toplum içinde konumlandırıp, başkasını kategorize eden kimliklerin diğer taraftan öteki ile diyalog olmaksızın inşa edilemeyeceği, öteki ile etkileşim sürdükçe etnik sınırların ve kimliklerin oluşma sürecinin devam edeceği bilinmektedir. Bilgin'in (1999, 59) kimlik tanımında da inşa edilen kimliğin, kendisinden olmayana yani ötekine ihtiyaç duyulduğuna işaret edilmektedir. Bilgin, bireysel kimliklerin inşasında kişiler arası

ilişkiler nasıl belirleyiciyse, kolektif kimliklerin inşasında da komüniteler arası ilişkiler belirleyicidir, der. Laclau'ya göre de bir kimlik “öteki” olmadan kurulamamaktadır. Öteki ne kadar var ve belirgin ise kimlik de o kadar belirginleşmektedir (2015,49-50). Lacan (2006) da “öznenin oluşumu, daima ötekiye varsayar” diyerek kimlik kurgusunda ayna metaforunu kullanmış, benin ortaya çıkabilmesi için çocuk döneminden itibaren insanın kendisini görebileceği ötekiye ihtiyaç duyduğundan bahsetmektedir. Ötekine duyulan ihtiyaç bir süre sonra, kimliğin ve onun tayin ettiği davranış biçimleri yüzünden, kendinden olmayana yönelik bir tavrın gelişmesine sebep olabilmektedir. Tarih de bunu doğrulayan örneklerle doludur; aynı kimliğe sahip bireylerin, kendinden olmayana karşı kimliksel üstünlük sağlaması alışılabilir bir durum olmuştur. Biz ve onlar, egemen ve öteki ayrımı da buradan kaynaklanmaktadır. Lévi-Strauss da bu gerçekliği fark etmiş ve “Ego versus autre” (Ötekilere karşı ben) ilkesiyle durumu kavramsallaştırmıştır (Güvenç, 1994: 3–4).

Bu nedenle kimlik tanımları yaparken, etnik kimlik-ulusal kimlik üzerinde durmak kimliğin toplumsal ve siyasal içeriğinin daha iyi analiz edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla kimlik tanımını bu başlıklar altında ilerletmek elzem görülmektedir.

2.1.1. Ulusal Kimlik

Ulusal kimlik, uluslaşma sürecinin, yani “ulus” olmanın bir parçasıdır. Toplumların kendilerini bir kimlik altında toplama, tanımla istemiyle doğmuştur. Ortak dil, din, kültür, soy, halk şiarıyla oluşan ulus devletler, egemen kimlik kavramının doğmasına neden olmuştur.

Modernitenin sahaya çıkmasıyla, Batı ve Orta Avrupa’da yeni bir süreç başlamış, feodalizmi ortadan kaldıran sosyal yapıdaki değişimler, ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Rasyonelleşme akımı, Fransız İhtilali ile milliyetçilik ruhu birbirini takip ederken, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı derken vatandaşlık kavramı da süreçteki yerini almıştır. 1930’larda tüm dünyada yükselen milliyetçilik

akımı, faşizm ve Nazizm'in Avrupa'daki etkisi, Türkiye'de de milliyetçiliğinin yeniden şekillenmesini etkilemiştir.

Ulus devlet yaratılırken, belirlenen bir “etni” hâkim hale getirilir, bu “hâkim etni”, ise sahip olduğu kültürel, kimliksel ve toplumsal özellikleriyle bir ulusun siyasal oluşumunu ön plana çıkarır. Sonrasında belirlenen hâkim etni bu etniye uygun bir ulus oluşturarak, siyasi varlığını şekillendirilir. Ulus devletin kurulmasında sadece bir etni etrafında şekillenmek elbette yeterli değildir. Calhoun'un belirttiği gibi idari birimlerin güçlenmesi, dilin standartlaşması, milli eğitim kurumları, iletişim ve taşımacılık sistemlerinin kurulması, üretim ilişkilerinin genişlemesi gibi milliyetçilik söylemlerinin araçları da etnisiteyi dönüştürerek ulusal kimliğin bir bilinç biçimi halini almasına yardımcı olur (Aslan ve Yardımcı, 2008: 133).

Millet, devlet ve halk (egemen halk) üçlüsüyle kurulan, mekânsal bir yapı olan ulus devlet (milli kimlik) denklemi, devletlerin yapısı ve tanımı gereği belli bir toprak parçası ile ilişkilidir, bireyleri belirlenen o toprak parçasına bağlar (Hobsbawn, 1993: 35). Etnik kimliğin ayrıldığı nokta da buradan başlamaktadır, etnik kimliğin kendinden mensup kültürü ve değerleri varken, ulus devlet oluşumunda kullanılan kimlik üzerinden ortak kültür ve değer yaratılmaktadır. Milli kimlik Hall'a göre ise, milliyet ile devlet arasında uyumun sağlayabilmesi amacıyla gerçekleştirilen türdeşleştirme politikasıdır. Etnik, dini ve bölgesel alt kimlikler milli kimlik potası altında eritilir (1993, 38).

Milli kimlik üzerine yapılan tartışmalar incelendiğinde aslında millet ve dil terminolojisinin 1880'li yılların sonrasına denk geldiğini söylemek mümkündür. *İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğünde* 1884 basımından önce millet ve dil terminoloji kullanılmazken, bir ülkenin resmi ve edebi dili o ülkede başka milletlerin dillerinden ve lehçelerinden farklı konuşulan dil olduğu, ilk defa 1884 basımıyla öğrenilmiştir (Hobsbawn, 1993: 29). 1884'ten önce “nacion” (ulus) bir ülkede, eyalette ya da bir krallıkta oturanlar ile bir yabancıyı niteleyen bir anlama sahipken, 1884 basımında "her şeyden üstün ortak bir yönetim merkezini tanıyan bir devlet" ve “bu devletin oluşturduğu topraklar ile bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı

kazanmıştır (1993, 30). Millet kavramı gerçek tanımına ise 1925 yılında kavuşmuş, aynı etnik kökene sahip, aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu grupları ifade etmek için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Millet olgusu kendinden menkul olmadığı için milli kimlik iktidar eliyle kurulmuş yani iktidar mücadelesi üzerinden söylem yoluyla kurulmuştur.

Milliyetçiliği ideolojik bir hareket olarak gören Smith de “ulusal kimlik” tanımı yaparken benzer bir çerçeve çizmiş ve ulusal kimliği 5 madde halinde sıralamıştır.

1. Ortak toprak veya yurt,
2. Ortak mitler ve tarihsel hafıza,
3. Ortak kamu kültürü,
4. Ortak ekonomi,
5. Bağlayıcı hak ve ödevler sistemidir (Smith, 2010: 31-32).

David Miller de ulusal kimliği 5 temel esas üzerinden tanımlamıştır. Ona göre ulusal kimlik, birbirlerine bağlılıklarını arttıracak ortak bir inanç, bir arada yaşama arzunu gösteren ortak bir gelecek isteği, yaşamlarını sürdürecekleri toprak, aidiyet duygusunu pekiştirecek milli bir karakter ya da milli bir kültür gerektirir (Miller, 1995: 22-25).

Calhoun ise ulus kavramını tanımlarken, ulusta bulunması gereken özellikleri 10 madde olarak şu şekilde ifade etmiştir:

- Bir kara parçası ve sınırları belli olan o kara parçası üzerinde yaşayan bir halk.
- Ulus bütünlüğü ve inancı.
- Egemenlik ya da egemenlik düşüncesi taşıyan özerk ve kendine yeten bir devlet çatısında diğer farklı uluslarla eşit bir yapı.
- Halkın iradesinin hâkim olduğu yani üstün bir meşruiyetlik.
- Halkın kolektif olarak olaylara katılımı.
- Ulusun parçası olmasından kaynaklı doğrudan üyelik.
- Ortak bir dil etrafında şekillenen kültür ile kolektif inanç ve değerler.

- Tarihsel olarak köklü bir geçmiş anlayışı.
- Mezhep, ırk ve ırkın taşıdığı özellikler bakımından ortaklık.
- Coğrafi olarak bir toprak parçası ile kurulan vatan algısı (Calhoun, 2007: 6).

Ulus devlet sürecinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan ve ortaklaşma vurgusu yapılan “ulusal kimlik”, devletin yurttaşını tanımlayan tek bir kimliği işaret eden bir kavram olarak literatürdeki yerini almıştır.

Hâkim kimlik tartışması yaparken Guiberna’nın ulus ve ulus devleti karşılaştırdığı tanıma da yer verilmesi milli kimliğin daha net anlaşılmasını sağlamaktadır. Ulus ile bir ulus yaratma arasındaki farka dikkat çeken Guibernau (1997, 93), ulusun (burada ulus olarak kast edilen diğer etnik kimliklerdir) kendiliğinden bir topluluk bilinci oluşturduğunu, ulus devletin ise bir ulusu yaratırken topluluk bilincinin oluşturulması için çaba sarf etmesi gerektiğini söylemektedir. Guibernau’nın dikkat çektiği noktalardan biri de ulusların anayurt duygusu varken, ulus devletler politikacıların yaptığı antlaşmalarla kurulmakta ve politikacılar sınırların nereye çizileceğine karar verdiyse ulus devlet o kara parçası üzerinden kurulmaktadır. Söz konusu durumu ispatlamak için de tarihsel örneklerle başvuran Guibernau, Avrupa’nın, 1815 Viyana Kongresi, 1. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Versailles Antlaşması, 1945 Hitlerin yenilmesiyle yapılan düzenlemeler ve Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile yeniden ve yeniden şekillendiğini aktarmıştır.

Aynı dili konuşan, aynı din ve soydan gelen, ortak bir kültürü, gelecek ideası ve düşmanı olan insan topluluklarını ifade eden ulus devlet yapısının devlet anlayışı bir süre sonra, “ulusların kendi kaderini tayin etme” hakkından, tek bir kimliğin egemenliği altında “eşit yurttaşlık” zemini üzerinden, ötekini inkâr etme rolüne bürünmüştür. Başka bir deyişle, ulusal kimlik, devletin kendine uygun birey inşa etme sürecine dönüşmüş, diğer kimliklerin kamusal alanda varlığını sınırlandıran bir çerçeveye bürünmüştür.

Gellner de bu probleme dikkat çekmiş olacak ki, milli kimliği tanımlarken homojenlik vurgusu yapmıştır. “Kültürel farklılıkların belirsiz ya da etkin olması genel iradenin oluşmasına engel olabileceği ihtimali taşımasından, kültürel farklılıklar “ortak” bir kültüre dönüştürülüp tek bir irade ile birleştirildiğinde siyasi meşruiyet sağlanabilir” demiştir (2012,179-183).

Tek bir kimliğe vurgu ayırmaştırmacı ve diğerini yok edici bir misyonu da üstlenebilmektedir. Ulus devlet içinde dünyaya gelmiş insanları temsil ettiği ulus ile özdeş olduğuna inandırmak amacıyla kullanılan ulusal kimlik, aslında devletin kişilere doğuştan yüklediği bir kimliktir. Devlet tarafından bireye yüklenen bu kimlik, birey tarafından kabul edilirse “yurttaş”, devletçe temsil edilen kimlik ulusla özdeş bir kimliğe sahip olmayan diğer kimlikler tarafından kabul edilmezse yabancı, ilkel, terbiye edilmemiş, temizlenmesi gereken ayırık otlar olarak tanımlanmıştır (Görmez, 2009: 303). Görmez tarafından ayırık otlar olarak tanımlanan etnik kimlikler ise; modern olan ve homojenliği seven bu yeni devlet biçimi içinde heterojenliği temsil ettikleri için dışlanabilmektedir. Bize ait olmayana, ötekiye tüm olumsuz sıfatlar yüklenebilmektedir.

Hâkim kimlik kabul edilmeyince, ayırık otlar olarak görülüp ötekileştirilen kimlikler, aynı zamanda hâkim kimliğin kendini konumlandırmasında da belirleyicidir. Etnik açıdan heterojenlik, ulus kimlik inşasında hem kendisinin hem de ötekinin yerini işaretleyen, konumunu bildiren bir araca dönüşmüştür (Bauman, 2009: 52).

Bir kişinin belli bir gruba ait hem onu dışlamak için uğraşan karşı tarafın, hem de onu kendilerinden yapmaya çalışan yakınlarının etkisiyle şekillenebilmektedir (Maalouf, 2012: 35).

2.1.2. Etnik (Öteki) Kimlik

Ulus devlet içerisinde yaşanan sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel açmazlar etnik kimlik kavramının kullanımını arttırmıştır. Ulus devlet anlayışında bir kimliğin

hâkim hale getirilmesi, o ulusun siyasal oluşumunun şekillenmesine de neden olmaktadır. Hâkim kimliğin kültürel ve toplumsal özellikleri ise, bu siyasal şekillenmenin ölçüsüne dönüşmektedir.

Ulus-devlet anlayışı, farklı kimlikleri bir kalıp içinde toplama zorunluluğu yarattığından, ulus-devletin özü bir etnik varlığa dayansa da ulus ile etniklik arasında özdeşlik kurmak ise oldukça zordur. Ulus kimliğin siyasal yapı ile kurduğu bağ onu diğer etnik kimliklerden ayırmaktadır. Hobsbawm da *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik* isimli kitabında “etnik, belli büyüklükteki çoğu devletin homojen olmadığı, dolayısıyla basitçe, milletle eşitlenemeyeceği apaçık gözüküyor” (Hobsbawm, 1993: 32) diyerek bu zorluğa işaret etmiştir. Hobsbawm, bir yanıla hegemonik kültürün siyasal topluluk oluşturma kurgusuna dayanması nedeniyle diğer etnikler üzerinde etkin olmasının eşitlik problemi yaratacağını söylemiştir.

Temel olarak etnik kimlik; bireyin içinde yaşadığı toplumdaki yaygın kültür faktörlerinden farklı olarak, özgün kültürel yapısının özelliklerini taşıyan bir kimlik türüdür. Bilgin de etnik (kolektif) kimliği “belirli bir yerde (teritorya) kök salmış grupların, diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, belirleme talebi” şeklinde tanımlamaktadır (Bilgin, 1999: 59). Büyük Buhran döneminde sosyologlar Güney ve Batı Avrupalı göçmenleri tanımlarken, etnisite kavramı çerçevesinde kategorileştirmişlerdir. Etnik kimlik kavramının, 2. Dünya Savaşı sırasında ABD’de özgün kültürel yapılarının özelliklerine göre Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar ve diğerlerini tanımlamak için kullanıldığı ise Eriksen tarafından aktarılmıştır. Warner ve Lunt da etnik kimliğin, bir topluluğun, grubun üyesi olmaktan kaynaklanan ulusal kimliğin, alternatifi bir kimlik olduğuna dikkat çekmektedir (Sağır ve Akıllı, 2004: 4-5). Bazı sosyologlar ise etnik kimliğin, kan bağı algısına dayandığını söylemektedir. Bu özellikler topluluğu ayırt edilebilir kırkarken; yaşadığı toplumdaki yapı içerisinde başkalaşmayı da beraberinde getirebilmektedir. “Hâkim kimlik” başlığı altında anlatıldığı gibi ulus-devlet oluşumunun temeli de bu zemin üzerinden inşa olmaktadır.

Etnisite konusu geleneksel kimliklerin 19. ve 20. Yüzyılda baş gösteren modernlik içinde yok olacağı inancından dolayı Weber'den önce ve klasik sosyolog arasında ise incelenmemiştir. -Özellikle Almanya ve ABD'de yaşanan kimlik hareketleri etnisite kavramının zamanla yok olmadığını ve olmayacağını göstermiştir.- Weber'in kast ile etnik grup arasındaki ayrımı aktardığı çalışmasında etnik grup şu ifadelerle tanımlamıştır:

Etnik grup, kan bağı etrafında bir araya gelen egzogam evliliğe inanan kendi etnik topluluklarına bağlılık inancı taşıyan insan gruplarıdır. Kastlar farklı etnik grupların yatay ve bağımsız yan yana varlığını, bağımlılıklarını ve egemenlik ilişkilerini ortaya koyarken, etnik gruplar öznel bir inanç çerçevesinde bir araya gelme eğilimi taşır (2004, 280).

Smith'in bu yöndeki çalışmaları ise, kavramın sınırlarının çizilmesinde önemlidir. Bir kültüre, dine, dile ya da geleneğe dayanan etniklik kavramını Smith, altı temel özellik üzerinden tanımlamıştır:

1. Kolektif bir özel ad
2. Ortak bir soy miti
3. Paylaşılan tarihi anılar
4. Ortak kültüre farklı kılan unsurlar
5. Özel bir yurtla bağ
6. Dayanışma duygusu (Smith, 2010: 42)

Ortak dil, ortak inançlar ve ortak yaşam ritüelleri çemberi etrafında kendisini inşa etmiş insan grubunu tanımlamak için kullanılan etnik kimlik, Horowitz tarafından ise, ecdat bağlarıyla hayali bir soydan gelen “süper aileler” olarak tanımlanmıştır (Smith, 2010: 40-43).

Barth da etnik kimliği, kısmen değer yargılarıyla belirlenen bir kültürel oluşum olarak belirtmiştir (Barth, 2001: 28). Etnik kimlik tanımını bir adım daha ileri taşıyarak farklı bir bakış açısı sunan Kefee ise, etnik kimliğin topluluk arasındaki farklılığı algılama, kültürel mirasla ilişkili olma ve o kültürel mirastan gurur duyma,

etnik grubuna yönelik ön yargı algısı üzerinden şekillendiğini ifade etmiştir. (Keefe, 1992, 42-43). Somerson'un etnik kimlik kavramı hakkında söyledikleri ise tezde öne sürülen tartışmanın bel kemiği niteliğindedir:

“Topluluk-birey-egemen ilişkileri açısından şizofrenik bir durum vardır. Bir kişinin nereye ait olduğunu, kimlerle rahat, sıcak ilişkiler kurabileceğine, kişi kendi karar verebilir. Buna karşın, bir kimsenin yasal olarak nereye ait olduğuna, kimlerden sayılabileceğine, içinde yaşadığı egemen ulus- devletin kurumları belirliyor ve işler zorlaştığında, kişinin sadece kendini ilgilendirebileceği öznel seçimleri yasalarca yok sayılıyor.” (2004, 38)

Hâkim kimlik, egemenliğinden aldığı güçle etnik kimliğe çeşitli yaptırımlar yapabilir, ayrımcılığa maruz bırakabilir. Bir toplum içinde yaşayan ancak o toplumun geneline sirayet etmemiş ve kendi özellikleri neticesinde bir araya gelen insanlardan oluşan etnik kimlik kavramının bir ideoloji halini alması Sanayi Devrimi'ne kadar götürülebilir. Kavramın sosyal bilimler literatürüne girişi ise 19. Yüzyılda etnoloji ve antropoloji alanında kullanılmasıyla başlamıştır. Etnisite kavramı ilk kez 1953 yılında David Riesman tarafından akademik olarak kullanılmıştır. Werner Sollars ise etnisite kavramının ilk kez Amerika'da doğan farklı kimlikteki çocukları ulusal kökenden daha geniş bir kavram üzerinden temsil edilmesi üzere W. Llyod Warner tarafından Yankee City Series isimli çalışmalarda yer aldığını bildirir (Sağır ve Akıllı, 2004: 5).

Üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan etno-kültürel çatışmalar, Sovyet Birliğinin dağılması ve Yugoslavya'da çıkan etnisite temelli iç savaşlar ile Batı Avrupa'ya yapılan göç hareketleri etnisite konusunda yapılan çalışmaları arttırmış, Cora Govers, Frederic Barth, Eric Hobsbawm, Hans Vermulen ve Benedict Anderson'a gibi isimler konuyu akademik zeminde geliştirmiştir.

20. Yüzyıla gelindiğinde ise, etnik kimlik kavramının sosyal bilimler ve gündelik yaşamdaki kullanımı genişlemeye başlamıştır. 1970 sonrası vurgulanan post-modernizm ile soğuk savaşın yarattığı sınıf siyaseti yerle bir olmuş, kimlik siyaseti tartışılmaya başlanmıştır. Etnik kimlik artık ulus-devlet bütünlüğünden çıkmış “öteki” olan azınlığı tanımlayan bir kavrama dönüşmüştür.

20. Yüzyılda etnik kimlik kavramının, kullanım alanının genişlemesinin nedeni ise yerel ve bölgesel etnik kimliklerin güçlenme eğilimi göstererek, ulus-devletlerin egemenliklerinin aşınmasına sebebiyet vereceği düşüncesi olmuştur. Ulus-devletlerin egemenlikleri, etnik kimlikle kurdukları antagonistik ilişkiden beslendiği için etnik kimliklerin güçlenme eğilimi ulus-devletlerin, bu kimlikleri bir tehdit olarak görmesine neden olabilmektedir. Ulus-devlet kendi kimliğini, kültürünü statik bir konuma yerleştirdiğinden, farklı kültürleri tek bir kimlik içerisinde değerlendirmekte, farklılıkları bu konum içerisinde eritmeye çalışmaktadır. Çizdiği sınırlar çerçevesinde egemenliğini hâkim kılmak için de etnik grupları “ıslah” etmeyi seçmektedir. Farklılıkları eritmek ve ıslah etmek için de kullandığı birçok yöntem vardır. Bunlardan biri de bir ceza yöntemi olarak kullanan sürgün olgusudur. Öykü Gürpınar da “Türkiye’de Ermeni olmak: Son yüzyılda Papazyan Ailesi” üzerine bir mikro tarih çalışması isimli tezinde de bu yöne dikkat çekmektedir.

“Türkiye’nin uluslaşma süreci, çok-etnili bir İmparatorluktan ortak bir dile, dine, kültüre ve tarihe dayanan bir millet birliğine geçişin sancılarını taşır. Heterojen bir etno-kültürel yapıya sahip olan bu topraklar, Cumhuriyetin ilanından hemen önce başlayan Türkleştirme politikaları çerçevesinde homojenleştirilmiştir. Özellikle kurucu Tek Parti rejiminin Türkleştirme politikalarının hedefinde yer alan farklı etnik gruplar bu süreçte tasfiye edilmiş, mübadeleyle memleketlerinden sürülmüştür “ (Gürpınar, 2013: 1).

Ulus homojenleştirme aracı olarak sürgün kullanılırken, sürgüne göndermek için İskân Kanunu kullanılmıştır. Devletin ulusu homojenleştirmek için kullandığı yöntem sadece sürgüne göndermeyle kalmamış, Kürtlerin bulundukları yerlerde Türkler de iskân edilmiştir. Siyasi strateji olarak benimsenen asimilasyon İskân Kanunuyla yasal bir dayanak çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu yasal dayanak sürgün, ölüm, mezar, mezarsızlık gibi konuların da iskan çerçevesinde tartışılmasını zorunlu kılmıştır.

2.2.Kırılğan Yaşamların Sonu: Ölüm ve Mezar(sız)lıklar

Sürgünler, göçler, zorla yerinden edilmeler bireyler ve topluluklar üzerinde derin izler bırakmaktadır. Bireyler ve topluluklar üzerinde bıraktığı izler farklılık taşısa da temel faktörler olarak memleketinden uzak olmak, sürgüne gönderilen yerde dışlanmak, doğduğu toprağın dışında ölmek göze çarpmaktadır.

Yahudilerin soykırım nedeniyle yaşadıkları toplumsal travma, Stalin döneminde Sovyetlerin uyguladığı iskân politikalarının devletlerarası ilişkilere yansımaları, Fransa’da yaşayan Ermenilerin tehcir edilmeleri üzerinden sürekli Türkiye ile karşı karşıya gelmesi şeklinde çoğaltılacak sürgün hikâyelerinin temel dinamiğinin yapılan tartışmalar neticesinde kimlik politikaları olduğunu söylemekte bir beis görülmemektedir. Sürgün, beraberinde acıyı da getirdiği için aynı zamanda diasporada inşa edilen kimliğin bu acı etrafında şekillenmesine neden olduğundan dolayı da kimlikle ilişkisi sürmektedir.

Sürgünde yaşamamanın, yerinden edilmenin duygusal ve kültürel kırılğanlığının dışında sürgünlük bizi yaşamın sonu olan ölüm hakkındaki son noktaya da götürmektedir. Sürgünde ölüm tam da bu noktaya işaret etmektedir. Bir ceza yöntemi olarak kullanılan sürgün, ölüm ile eşdeğer görülürken, sürgünü ölüm ile eşitleyen imgeler azımsanmayacak derecede yaygınken, sürgünde ölümün yarattığı etkinin daha travmatik olduğu düşünülmektedir. Evinden, memleketinden başka bir yerde ölmek, öldükten sonra memleketine dönüp dönemeyeceğini bilememek derin bir toplumsal gerilimin de temel konusudur (Aslan, 2017: 241).

Ölümün Sosyolojisi isimli bir kitap yazan Vernon da ölümün yaşa, cinsiyete, ırka, milliyete, sosyoekonomik yapıya, kişisel alışkanlıklara, doğduğu ya da yaşadığı yere göre farklı anlamlar aldığından bahsederek, ölümün sosyal yapılar üzerindeki derin etkisine dikkat çekmiştir (1970, 7).

Biyolojik, dini ve fenomonolojik bir yaklaşım olarak ele alınan ölümün sosyolojik olarak incelenmesi aslında çok sonralara denk gelmektedir. Ölümün bireye ait bir deneyim olması, toplumbilim olarak incelenmesini ötelemiştir. Sosyolojik olarak ölüm, genelde sosyal bir olgu olarak “yoksunluk” kavramıyla kabul görmüştür.

Sosyolojide yoksunluk ise, keder, yas, ağıt, gibi duygular ile cenaze ve başsağlığı gibi törenlerle birlikte değerlendirilen bir olguya denk gelmektedir (Burcu ve Akalın, 2008: 32).

Ölümün sosyolojik olarak incelenmesi gerekliliği ilk kez 1958’de Faunce ve Fultan tarafından dile getirilse de bu konuda ilk çalışmayı Geoffrey Gorer kaleme almıştır. Gorer, *Death, Grief and Mourning in Ceontemporary* (Ölüm, Keder ve Yas) isimli kitabında ölüm ve yas pratiklerinin nasıl değiştiğini sosyolojik olarak incelemiştir. Glenn M. Vernon’un 1970 yılında yazdığı *Sociology of Death* (Ölümün Sosyolojisi) isimli derleme de ölüm sosyolojisi alanında önemli çalışmalardan biri sayılmaktadır. Vernon da Geoffrey Gorer gibi derlemesinde ölüm, keder ve yas konularına değinmiştir. Ölüm konusundaki araştırmalar 1990’lı yıllarla birlikte büyük bir ivme kazanmış, özellikle Amerika ve Avrupa’da ölüm sosyolojisi üzerinden şekillenen akademik toplantılar ve çalışmalar artmıştır. Bauman da ölümün sosyoloji konusu haline gelmesini akademik disiplinle olan ilişkisine bağlamış bunu da “Ölmenin sosyolojisi, akademik disiplin olarak kendini garantilemek ve literatür yoğunluğu kazanmak için dergilerden, konferanslardan, üniversite toplantılarından oluşan bir ağla kendini donatmış ve buna bağlı olarak olgunlaşmış bir toplumbilim dalına dönüşmüştür” kelimeleriyle ifade etmiştir (Bauman, 2012; 10). Bu anlamda Aries’in 1991 yılında yayınlanan *Batı’nın Ölüm Karşısında Tavırları* isimli kitabı sosyolojik olarak önemli bir niteliğe sahiptir. Ölüm konusunda hazırlanan kitap, ölümün toplumsal tarihini ele almasından dolayı “ölüm sosyolojisi” literatürünün merkezine yerleştirilebilir.

Ölüm, yaşamsal bütün işlevlerin yitirilmesinin ardından geride kalan yaşayanlarda bıraktığı bir iz ve genel bir gerçeklik olarak herkes tarafından deneyimlenecek bir olgudur. Arapça “mevt”, İngilizce “death”, Almanca “tod”, Fransızca da “mort” şeklinde ifade edilen ölüm kavramı, TDK tarafından bir insan, bir hayvan ya da bitkinin yaşamının tam ve kesin bir şekilde sona ermesi olarak tanımlanmıştır. *Random House College Dictionary*’de (1999) de ölüm “yaşamın sonu, bir hayvanın, bir bitkinin yaşamsal fonksiyonlarının sona ermesi” şeklinde tanımlanır. Yaşam ve yaşamsal işlevlerin sona ermesi, canlıların dünyadaki son deneyimleri anlamına gelen ölüm, ruhun bedenden ayrılıp beden bir cesede, et yığının dönüşmesi olarak

ifade edilmiştir. Feuerbach “ölüm, ölümün ölümüdür” diyerek ölümü yalın ve net bir şekilde ifade etmiştir. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi’ne* (2019) göre ölüm, “organizmanın bütün hayati faaliyetlerinin sona erip, canlı sisteminin yok olmasıdır.”

Karşı konulamaz bir son olarak hayattaki en önemli olgulardan biri olan ölüm ve ölümden sonraki süreç ilkel toplumlar dâhil bütün toplumlar tarafından düşünülmüş, ölüme yönelik öğretiler ve gelenekler oluşturulmuş ve üretilmiştir. Tarihi bilgiler ışığında yol alırsak ölümün ilk medeniyetlerde de ele alınan bir olgu olduğunu net bir şekilde görebiliyoruz.

Eski toplumlar da ölüm, “ruhun yeniden doğacağı ve başka bir dünyada yeniden yaşayacağı inancı” çerçevesinde ele alındığından, insandan ayrı görülmemiş ve buna bağlı olarak korkuyla ilişkilendirilmemiştir. Mezarlıklarda rastlanılan elbise, silah, yiyecek gibi nesneler de ölümden sonra yeni bir hayatın olduğu ve başka bir dünya inancını kanıtlamaktadır. Eski Mısırlılarda görülen mumyalama tam da bu inancın yarattığı bir ihtiyacın göstergesidir.

İnsan hayatının temel olgularıyla ilgilenen filozoflar da ölüm konusuna kayıtsız kalmamış, ölüm ve ölümün nasıl olduğuna, ölümün kaçınılmazlığına ve ölümü düşünmenin yarattığı çelişkilere dair çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Hayattayken ölüm deneyimine ve sonrasında ne olacağına dair bilgisi olmamasına rağmen toplulukların ölüme ilişkin çeşitli tasavvur ve inançları söz konusudur. Merleau – Ponty ölüm üzerine tartışırken “ne doğumum ne de ölümüm benim deneyimlerim gibi görünebilir. Kendimi yalnızca önceden doğmuş ve bugün de yaşıyor gibi kavrayabilirim” diyerek ölümün terim olarak çelişkili haline gönderme yapmıştır. Sigmund Freud da “Kendi ölümümüzü hayal etmek gerçekten de olanaksızdır, bunu her yıl hayal etmeye kalkıştığımızda aslında o anda bile bir seyirci konumunda olduğumuzu görebilir ve algılayabiliriz” tezini ortaya atarak Merleau – Ponty ile benzer noktaya değinmiştir. Edgar Morin ise “ölüm fikrinin içeriği olmayan bir fikir olduğuna” dikkat çekmiş, ölümün kavranamaz ve açıklanamaz olduğunu iddia ederek ölümü boş fikir olarak nitelemiştir (Bauman, 2012: 24-25). Ölümü ortak alın yazı olarak tanımlayan ve ölümü kabul eden bir bakış açısına sahip Cicero insanlığın

ölümü sonsuz bir kötülük olarak görmelerine dikkat çekerek bunun nedenini öte dünyada yaşanacak yargılamalara bağlamıştır (2017, 17 – 18). Ölümün büyük bir kötülük olarak görüldüğüne dikkat çeken bir diğer filozof Sokrates ise ölümün insanlığın başına gelecek en büyük iyilik olup olmadığı bilinmemesine rağmen, en büyük kötülükmüş gibi ondan korkulmasını eleştirmiş, buna yönelik “ölümden korkmak bilge görünmektir” şeklinde bir argümanı savunmuş ve ölümü ruhun bedenden ayrılması olarak tanımlamıştır (Platon, 2006: 69). Ölümü doğal ve zorunlu bir olgu olarak görenlerden biri olan Platon ise ölümü tanımlarken ruhun ölümsüzlüğünü savunan bir yaklaşım sergilemiş ve tenin ruhtan ayrıldıktan sonra kendiyi kaldığını, ruhun ise tenden ayrıldıktan sonra varlığını sürdürdüğüne gönderme yaparak, karşıtlıklara dikkat çekmiştir (2006, 20 – 44). Ölümün tüm canlılar için müşterek olduğu yorumunu yapan Aristoteles de ölümü biyolojik bir olgu olarak ele almış ve tanımlamıştır. Ölümün kötü sanılmasını atfı yapan Seneca “bir şeyin kötü yanının olması için hissedilir olması gerekir”, diyerek en büyük kötülüğün ölüm olmadığını, ölüm konusundaki müphemiyetin yarattığı korkunun kötü olduğunu ortaya atmıştır (2018, 122-427). Heraklitos (2014, 76) ölümü anlatırken, “ateşin ölümü, havanın doğumudur, havanın ölümü suyun doğumudur” diyalektiğini kullanarak ölümün doğanın devamlılığında mecburi olduğunu, bununla ölümü kabul eden bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermiştir.

Filozofların ölüm konusunda farkı tavırlar benimsendiğini söylemek mümkün. Ölümü kabul eden yaklaşımlar olduğu gibi, inkâr eden yaklaşımlar daha birçok filozof tarafından dile getirilmiştir. Ölümü inkâr eden filozoflardan Epiküros ölümün kendisi için hiçbir anlam ifade etmediğini belirterek, ölüm kavramının çelişkisini “yaşam varsa ölüm yok, ölüm varsa biz yokuz”, şeklinde özetleyerek ölüm korkusunun yersiz olduğunu vurgulamıştır (Epikürüz, 2017: 64). Hayatın en önemli olayını ölüm olarak gören Stoacılar, ölümü beden ve ruhun ayrılışı olarak tanımlarken, yeni bir hayatın doğuşu olarak görüşmüşlerdir ve bundan dolayı da asıl korkulması gerekenin beden ölümü değil, ruh ölümü olduğunu söylemişlerdir. Ölümün insanları eşit kıldığı için adil olduğunu ve buna bağlı olarak ölümün kötü olmadığını savunan Stoacılar ise ölümle doğanın bir parçası olan toprağın insanları sararak Tanrısına kavuşturduğunu “Herkes ölüme yazgılıdır. Önünde sonunda her

şey doğa tarafından çağrılacak ve toprağa gömülecek. Doğa sevdiklerimizi sadece ödünç vermiştir ve uygun görüldüğü anda onları geri ister” sözleriyle anlatmıştır (Paksüt, 1971: 45). Cicero gibi Egzistansiyalistler de ölüm konusunda çokça tartışma yürütmüştür. “İnsan doğduğu andan başlayarak ölüme doğru yaşlanarak yol alan bir varlıktır” diyen Egzistansiyalistlere göre de yaşamın temel dinamiği olan ölüm insanoğlunun değişmeyen tek alın yazısıdır.

Felsefe gibi dinler de ölüm hakkında elbette kayıtsız kalmamıştır. Antikçağ’dan Orta Çağ’a dinin toplumsal hayata sirayet etmesiyle hayatın asıl amacı öbür dünyada cenneti hak etmek olmuş, ölüm; öte dünyaya giden bir yol olarak değerlendirilmiş ve sevinç ile özdeşleştirilmiştir. Hayatın devamı olarak nitelendirilen ölüm, dinin etkisiyle herkesin ortak kaderi olarak görüldüğünden ölüme karşı meydan okuma da pek görülmemiştir. Her canlı ölümü tadacaktır tavrı, ölümün kabullenilmesini kolaylaştırırken hemen her gün görülen ölüm karşısında şaşırma duygusu da etkisini yitirmiştir. Yahudilikte ilk günahıktan önce insanlar ölümsüz olduğundan, ölümün nedeni ilk günaha yani Adem’in elmayı yediği ilk ana dayandırılmıştır. İlk günah olmasaydı ölüm de olmazdı inancı Yahudilikte hâkimken, Hristiyanlıkta ruhun ölümsüz olduğu, ölenin sadece beden olduğu inancı öne çıkmış hayatın ölümle sonlanacağı inancı yadsınmıştır. Ölümden sonra dirilme inancı, ölümün bir son değil bir başlangıç olduğu inancını pekiştirdiğinden, öteki dünyaya geçiş anı gelmeye yakın kişiye ölüm saatinin yaklaştığı söylenir ve onun ölüm için hazırlanabilmesi ve kutsanabilmesi sağlanır. İslam dininde ölüm Secde suresinin 11. ayetinde “Size vekil kılınmış olan ölüm meleği canınızı alacak, sonra sizi Rabbinize götürecektir” şeklinde vurgulandığı gibi Rabbe dönüş olarak görülmüştür. Ölümsüzlüğün olmadığı, her canlının ölümü tadacağı vurgusu ise Enbiye Suresi’nin 34. ve 35. ayetinde yer almıştır. Ayette “Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar” diye sorulmuştur. İslam inancında ölüm mukadder bir son olduğundan ölümden korkulmaması, aksine ölüm korkusunun kötü ve cahilce olduğu vurgulanmıştır. İslam filozoflarından Farabi ise ölümün en büyük mutluluğu sağladığını, mutluluğun ölüm ile meydana geleceğini belirtirken, İbni Sina ölümü ilahi lütuf olarak tarif etmiş, ölümün hayy (yaşayan-diri), nâtik (idrak eden-düşünen) ve mâit (ölen) olarak tanımlanan insanın bir parçası ve sonu olduğunu

vurgulamış ve ölümden korkmayı ölüm hakikatine karşı sergilenen bir cahillik olarak görmüştür. Gazali, ahiret vurgusu yaparak dünyanın bir uyku hali olduğunu ölüm ile uykudan uyanıldığını dile getirirken, bu görüşünü de Hz. Muhammed'in "insanlar uykularından öldükleri zaman uyanırlar" hadisiyle savunmuştur.

Kaderin değiştirilemez unsuru ölüm hakkında tüm dinler, inançları perspektifinde açıklamalarda bulunmuştur. Farklı inanç biçimlerine göre ölüm hakkında yorumlar çeşitlense de insanı aşan bu olgunun varlığı toplumlar ve dinler tarafından kabul edilmiş, ölüme karşı teslimiyet göstermek zorunda kalınmıştır.

Modern zamana adım atılmasıyla ölüme karşı meydan okuma da toplumlar da yerini almıştır. İnsan hayatının sonu olan ölüm eski çağlarda sıradan bir olay olarak görülürken, modern çağla birlikte hayatın son evresi yani yaşlılıkla ilişkilendirilmiştir. Ölüm artık öteki dünyaya geçişin bir amacı değil, hayatın sonunu ifade eden bir andır. Ölüme karşı benimsenen tavır değişikliğe uğramış, ölüm doğal ve kaçılmaz görülse de onu hayattan soyutlama eğilimi baş göstermiştir. Freud da ölümün bilinçaltına itildiğini, ölüm ne kadar inkâr edilemez olsa da günlük hayatın dışında tutulduğunu anlatmıştır. Dinin teslimiyetçi anlayışı aklın ve bilimin yükselişe geçtiği aydınlanmayla deyim yerindeyse altüst edilmiştir. Dini otorite, modern çağda aydınlanmanın ve sekülerleşmenin etkisiyle sosyal hayattaki etkisini yitirince, ölüme yönelik dini görüşlerin zayıflaması insanın hayatla kurduğu ilişkinin giderek maddileşmesi peş peşe gelmiştir. Ölüm gündelik hayatın dışına daha çok itilince de mezarlıklar şehrin çeperine doğru çekilmiştir. Mezarlıklar şehrin dışına itince, ölümü hatırlatan her şeyden kurtulacağı sanılan modern toplumda, ölüm törenleri ritüel olmaktan çıkmış, ölüm sanki hafızalardan silinmek istenmiştir. Ölüm konusunu konuşmak bile topluma karşı işlenmiş bir suç olarak atfedilmiştir. Ölmeyecekmiş gibi yaşayan 20. Yüzyıl insanı, ölümü günlük hayatta konuşmaktan adeta imtina ederek onu sıradan bir olaya indirgemıştır. Ölüme dini açıdan yüklenen anlam ile arasına mesafe koyan modern toplumlar, yaşamı dünyevi hedefleri ve değerleri olan yeni bir form etrafından konumlandırmıştır (Bauman, 2012; 260). Kadercilik ve ahiretten kopan bu yeni formda hayat maddileştirildikçe cennet olgusu silikleşmiş, ölüm modern insan için artık bir düşman, utanç verici bir durum olarak yorumlandığından ölüme neden olan her şey ile mücadele edilmeye çalışılmıştır.

Ölüm kaygısı, ölümün inkârını, ölümün inkârı da ölümün bir tabu haline gelmesine neden olmuştur. Bu da sosyal bir olgu olarak sosyolojinin ölüm konusunda geri duramamasına neden olmuştur.

Ölüm üzerine birçok bilim dalına ait, farklı bakış açısına sahip açıklamalar tartışmalar bulunurken sosyolojinin ölüm konusuna değinmesi insana ve yaşama ait olan ölüme, farklı bir pencere açmış ve sosyolojik temelli çeşitli çıkarımların yapılmasını sağlamıştır.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze dinleri de içine alan geniş yelpaze içinde insanlığın ölüme yönelik düşünceleri irdelendiğinde, değişmeyen esas olgunun ölümün bir sonu sembolize ettiği net bir şekilde görülmektedir. Ölümün biyolojik tanımını diğer bilim dallarında olduğu gibi sosyolojide de kabul görmüş, farklı olarak biyolojik bir son olan ölüm sosyal faktörlerle ilişkilendirilmiştir.

Bireyi doğrudan ilgilendirmesi ölümün sosyolojik bağlamda sosyal bir olgu olarak ele alınması için yeterli olmuştur. Ölen kişinin ardında bıraktığı yoksunluk hissi bu sosyal faktörlerden biri olarak kabul edilip, ölümün sosyolojik olarak ele alınmasının başat refleksi olmuştur. Yoksunluk beraberinde sosyal ilişkiler içinde şekillenen yas, ağıt, cenaze, yemek, başsağlığı, gibi ölüm ritüelleri olarak tanımlanan kültürel olguları da ortaya çıkardığından, ölüme ilişkin kültürel faktörler de göz ardı edilmemiş ve ölümün sosyal bir olgu olarak ele alınmasını kuvvetlendirmiştir. Ölüm ve ölüme ilişkin tutum ve düşünceler kültürel olguları şekillendirirken, aynı zamanda dinsel ve kültürel inançları da etkilemiştir. Simmel sosyolojik bakış açısıyla modern ölümün kültürel deneyimlerini incelemiş ve ölümün farklı disiplinlere ait olguları şekillendirdiğini “ölüm yaşamın bütün içeriklerine biçim ve renk verir” sözleriyle vurgulamıştır (Akalın – Burcu 2008: 49– 50).

Ölümün biçimlendirici yönünün ağır basması ölüm sosyolojinin insan, inanç, kültür, ölüm ve toplum bağlamının anlamlandırılması ve açıklanması açısından önemini ortaya koymaktadır. Ölümün çeşitli görünümünün nasıl tanımlandığını anlatan ölüm sosyolojisini, sürgünde ölüm olgusuyla da ilişkilendirmek mümkündür. Ölüm ve ölüme giden süreç yaşamdaki soy, kimlik, kültür, toplumsal statü, sınıf gibi kavramlar ile benzer anlamı ifade ettiği için ölümün herkesi eşitlediği ifade edilse de

insanların nasıl öldüğü nasıl yaşadığına bağlıdır. “Bir toplumun ölüm simgesi, o toplumun insanların bağımsızlık, kişisel bağlılık, özgüven ve canlılık düzeyini de gözler önüne serdiğinden” (Burcu ve Akalın, 2008: 32) kişilerin nasıl ve nerede öldüğü ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yüzden de insanların doğduğu yer kadar öldüğü yer de yaşamın insan üzerindeki değerini göstermektedir.

Ölümün ne zaman ortaya çıkacağı belli olmadığından memleket dışında ölüm bu nedenle hem kişi hem de o kişinin yakını için sürgün sürecini katmerli kedere dönüştüren bir etkidir. Bu yanıyla sosyal yapı ile ilişkisi olan ölüm sadece bedensel kayıp değil, topluluğun kendi parçasının kaybı olarak da ifade edilebilmektedir. Ölüm sosyolojik bir gerçeklik olsa da ölümün kişi için ne anlama geldiği, sosyal olarak nasıl biçimlendiği kişinin deneyimleriyle şekillenen dünyanın sunduğu düşüncelerdir. Toplumsal yaşamda biriken deneyimler, hâkim olan ideolojiye yönelik tutumu ve düşünceyi belirginleştirdiğinden, ölüm hakkındaki ideolojiler ve duruşlar da toplumsal yaşamda hâkim olan ideolojiler tarafından belirlenmektedir. Yani ölüm sadece bireye ait değildir, ölüm hakkında düşülen çoğu şey ideolojik görüşleri temsil etmektedir. Bu kapsamda ölüme, ölmeye ya da birini kaybetmeye ilişkin düşünceler ve duruşlar, yaşam ve yaşam hakkındaki düşüncelerle sıkı bir ilişki içerisindeyken, ölenin ölüm şekli, yaşayanın ölüm üzerine ideolojik düşüncesi, güç ilişkisi üzerinden ilerlemektedir (Burcu ve Akalın, 2008: 42).

Sürgün edilme, sürgünde ölüm ile yerinden edilmişliğin çok daha ötesinde hegemonyanın birey üzerinde yürüttüğü mücadelenin de ta kendisidir. Yerinden edilmişlik, kişiyi sadece yaşadığı yerden, dilinden, kültüründen koparmakla kalmıyor, ölüsünden de koparan bir pratiğe dönüşüyor. Buna bağlı olarak “hasretlik yaşayanın olduğu kadar ölenin de maruz bırakılabileceği bir zulüm haline gelebiliyor” (Gevher, 2017: 177). 3 Haziran 1963 tarihinde Moskova’da sürgünde ölen ve iç sıra hasretini “Memleketim memleketim memleketim” dizeleriyle başladığı “Memleketim” başlıklı şiirinde “Sen şimdi artık yalnız saçımın akında/ İnfarktında yüreğimin/ Alnımın çizgilerindesin memleketim...” ifadeleri ile anlatan Nazım Hikmet, 16 Kasım 2000 tarihinde Paris’te yaşamını yitiren, PèreLachaise Mezarlığı’nda toprağa verilen Ahmet Kaya’nın mezar taşındaki “Hoşçakal Sevgili Ülkem” kelimeleri ve Ahmet Kaya ile Nazım Hikmet gibi Türkiye’de adı sürgünde

ölümle özdeşleşmiş bir diğer isim Yılmaz Güney'in yargılandığı davanın mahkeme konuşmasında sürgüne yol almadan önce sarf ettiği “Dağlarımız, ovalarımız ve ırmaklarımız bizi bekliyor. Biz bütün ömrümüzü gurbette geçirip, gurbet türküleri söylemek istemiyoruz” sözleri memleket dışında ölmek zorunda bırakılan kişilerin memleket arzunu açıkça gösterirken, ölüme ve sürgüne “sürgünde ölüm” konusu gibi başka bir kapı aralamaktadır.

Ülkelerinin dışında hayatları son bulan kişilerin hikâyeleri ne yazık ki başka hayatlar ve anlatılarda da göze çarpmaktadır. Sol cenah dışında sürgünde ölüm olgusu sağ cenahta da önemli ve özel bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı paşaları Enver, Talat ve Cemal Paşa örnek gösterilebilir. Sürgünde ölümü yaşayan bu sağ politik şahsiyetler ile sol politik şahsiyet olarak değerlendirebileceğimiz Yılmaz Güney, Ahmet Kaya ve Nazım Hikmet, rejimlerin tehlikeli olarak gördükleri politik muhaliflere yönelik tercih ettikleri sürgün cezasının aynı zamanda memleket dışında ölüme de maruz bırakılmanın örneğini oluşturmaktadır. “Devletin politik mekânsal meta aracı: Sürgüne gönderme” başlığı altında incelenen sürgün cezasının, hemen hemen tüm rejimlerde örneklerine rastlanıldığından bahsedilmiş ve rejimlerin ceza olarak kişiler dışında toplumları da ülke sınırları dışına atmayı çokça tercih ettiği anlatılmıştır. Kitlesele sürgünler korkuların, endişelerin toplumsal bir korkuya ve endişeye dönüşmesine neden olurken, sürgünle ilişkili olan memleketi dışında ölme korkusunun da toplumsal gerilime dönüşmesine yol açmaktadır (Aslan, 2017: 241 – 242). Sürgünler süreli ya da süresiz bir yöntem olarak devletler tarafından kullanıldığında mümkün olan ölü bedeninin gurbetten memleketine gönderilmesi kişiler için bir seçenek olmaktan çıkmış ve hasretliği devam ettirmiştir. Memleket artık ölü bedenler için ulaşılmaz bir mekâna dönüşmüştür. Bu hasretliği bilen ve memleketin ölü bedenler için ulaşılmazlığının farkında olan kişilerin “imkân olursa mezarımı memleketime götürün” vasiyetleri tesadüf değildir.

Yaşam halinin tam ve kesin olarak bitmesi anlamına gelen ölüm, öleni anma, hatırlama ve onların ruhlarını memnun etme isteği ise mezar ve mezarlık mekânlarını yaratmıştır. Ölüm modern toplumda, toplum dışına itilse de ölümü eşitleyen mezarlık ve tören gibi ölüm hatırlatıcıları, her ne kadar nesneler dünyasından uzaklaştırılsa da bir karşı direnç yaratır ve dolaylı ya da doğrudan ölüye saygının bir ifadesi olarak

sürdürülmeye devam ettirilir. Böylelikle toplumsallaşan ve kamusal bir değer bulan mezarlıklar mekân, sosyal sınıf, etnisite, cinsiyet, mahremiyet ve iktidar gibi birçok toplumsal tartışmanın karşılık bulduğu temsillerle dolu bir zemin halini alır. İktidarların mezarlıkları hedef alan politikaları da tam da bu zemin paralelinde değer bulur. Toplumsal süreçler değişirken ortaya konulan yeni dini-politik ideolojiler ölüm ve mezar olgusu üzerinden geliştirilir. Yeni dini-politik ideolojiler ve resmi tarih bir grubun tekelinde geliştiğinden hatırlama ve mekân ilişkisinin paydası olan mezarlıklar nesnel bir hakikat olarak direkt açık hedef haline gelir. Mekânsız bellek kimliğin ve toplumun orada olmayışını göstereceğinden iktidar, mekânları sistematik bir biçimde parçalar ve dönüştürür.

İskân ile mekân arasındaki ilişki de mekânın üretimi üzerinden inşa edildiğinden sürgüne gönderilen kişinin sürgüne gönderildiği yerde ölmesi ve gömülmesiyle iskân yeniden bir mekân üretimine neden olmuştur. Tarihin somut materyalleri olarak mezarlıklar da buna bağlı olarak iktidar elinde sürekli yeniden üretilmiştir. Mezarlıkların sürgün, mekân, iskân ile olan bağı mezarlık ve mezarsızlık konusunun ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

“Tarih ölümle beslenir” düsturu ölüm politikalarının siyaseten kurgulanmasına neden olduğundan, ötekinin ölüleri ve mezarları iktidarlar tarafından hedef alınır ve mezarsızlık bir devlet geleneği haline getirilir.

“Tek istediğim mezarı olsun”, “Hiç değilse mezarı olsun”, “Öldüyse de bir mezarı olsun”, “Bir mezar taşı olsun”, “Babamın bir mezarı olsun istiyorum”, “Kızımın bir mezarı olsun” bu söylemler farklı haber başlıklarından derlenerek, mezar konusunun ve mezarsızlık politikasının bireyler üzerindeki etkisini gözler önüne sermesi bakımından oldukça vurucudur.

Arapça “zirat” kökünden gelen mezar, “ziyaret mekânı” anlamında kullanılmaktadır. Mezarlar ölenin ziyaret edildiği mekânlar olarak ölüm ile yaşam arasındaki simgesel bağ olarak da kabul edilmektedir. Mekânın ebedi olması ise kimliklerin mezarlık olgusuyla arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Kimlik, bireyin zihninde yarattığı bir kurgu, onu, ötekilerden ayıran detaylara dair bir imge ve ölen kişi bu yönüyle toplumsal bir kimlik meselesidir (Kellehear, 2012: 105). Ölüm ile

yaşam arasındaki simgesel bağ olan mezarlar, toplumların yaşantısını etkilediği gibi belleğin şekillenmesinde de aktif bir rol oynamaktadır. Belleğin çapası olan mezarlar, aynı zamanda kolektif kimliklerin de görünen hafızasıdır; nereye ait olduğunu göstermektedir. Kişinin ölme biçimi, siyasi ya da ideolojik görüşü, hatıraları, kültürel aidiyetlikleri, yaşam tarzları ve kimlikleri hepsi mezarın bir parçasıdır. Ölü gömme geleneğini başlatan “ata kültü” de tam bu noktayı esas almaktadır. İnsanoğlunun ait olduğu soyuna karşı duyduğu saygının başlangıcı olan ata kültüyle mezarlıklar meşrutiyet kazanmıştır. Atalara duyulan saygı, mezarlıklara ayrı bir önem verilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla ölü gömme aynı zamanda toplumlarda zamansal ve mekânsal devamlılığı sağladığından dolayı yaşatılmak istenmeyen kimliklerin direkt mezarları hedef alınmaktadır. Doğu Avrupa’da Yahudi mezarlıklarının başına gelenle, Türkiye’de Ermeni mezarlıklarının ya da BDP eski Eş Genel Başkan Yardımcısı Aysel Tuğluk’un annesi Hatun Tuğluk’un başına gelen bu nedenle farksızdır. Mezarlıklar aidiyetin, varlığın, meşrutiyetin ve tarihin göstergesi olduğundan mezarı yok edilmeyenin varlığı da yok edilmez düsturu hala süre gelmektedir. Sünni Türklüğün ötekisi ya da siyasi erkin düşman olarak atfettiği kimliklerin mezarlarına karşı mücadele geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını devam ettirmektedir (Agos Gazetesi, 2018).

Kültürel, toplumsal, zihinsel ve tarihsel alanı görünmez iplerler birbirine bağlayan mekânlar, bu bağların üzerinden inşa edilerek toplumsallaşmaktadır. Bu nedenle nekropoliten alanlar da kültürün bir parçasıdır. Egemenliğin sınırları çerçevesinde iktidarların toplumları denetlemedeki rolü üzerine üretilen söylemler de iktidarı yaşama ve ölüme yönelik kurgulanan uygulamalar üzerinden değerlendirmesini önermektedir. Ölüm meselesi egemenlik, kimlik ve toprakla bağlantılı olduğundan ve egemenliği kullanan devlet, bir toprak parçası üzerinde bulunan toplulukların ölüm şekline ve nerede öleceğine dahi hükmetmektedir.

Defin mekânlarının toplumdan dışlanıp, ölümün bürokratikleşmesi bir yanıyları kentlerdeki nüfus artışı ve hijyenin sağlanmasının gereği olarak görülse de ölümü dışlama pratiği ulus devletlerin nekropolitik araçlarından biri olmuştur. İktidar her yerdedir ve mezarlıkların kültürel bir öge haline gelmesi ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Toplumda egemen olan iktidar sahipleri, iktidarlığını

sürdürebilmek için tarih boyunca yaşam ve ölüm hakkını kullanmış veya yaşam alanını kısıtlamıştır ya da tümünden ortadan kaldırmıştır. Modern öncesi egemen olanlar kendilerine tabi olanların yaşam hakkını sona erdirebiliyordu. Modern çağda ise egemen olanın ilgilendiği ölüm değil, yaşam hakkını kontrol etmek olmuştur. Kapitalist sistemde bedenin kontrolüyle, iktidar alanını güçlendiren ve perçinleyen egemenin döngüsü sadece ölümle kırıldığından, ölümün toplumdan uzaklaştırılması gerekiyordu. Jean Baudrillard da iktidarın gücünü devam ettirebilmek ve ölümü kendi denetimi altına alabilmek için yaşam ile ölüm arasındaki bağlantıyı kırıldığını, ölüm ile yaşam arasındaki değiş tokuşu bozduğunu ve önemli bir konuma sahip olan ölümün konumuna son verdiğini savunmaktadır. İktidarlar sadece yaşama değil ölüme ve ölü bedenlere yönelik tutumlar sergilemektedir. Bu nedenle mezar olgusu zamanla anlam değiştirmiş, toplumların ve iktidarların kültürlerini ve kimliklerini ortaya koydukları bir alana dönüşmüştür. Türkiye’de ulus-devletin oluşum süreci düşünülürse iktidar ile sürgün, ölüm ve mezar arasındaki derin bağı görmek daha da kolaylaşmaktadır.

Mezarsızlık politikasının toplumsal zeminini anlamak için ise öncelikle sosyolojik ve politik bir bağlam oluşturulmalıdır. Mezarlıklar, kültürel miras mekânları arasında tespiti en kolay hatırlama ve hatırlatma mekânı olduğundan mekânsal bir terim olan sürgün olgusuyla da ilişkilidir. Kolektif cezalandırmanın bir yöntemi olan sürgün, aynı zamanda hatırlatma mekânı olarak kolektif belleksizleştirmenin de bir aracı haline geldiğinden, ölü bedenin toprağa gömülmesi aynı zamanda bir mekâna hafızanın kazılması anlamını taşımaktadır. Hafıza çukurları olan mezarlara saldırılar bu nedenle hafıza kırımı olarak değerlendirilmekte, buna bağlı olarak ölüye saldırı hafızaya dolayısıyla geleceğe saldırı olarak nitelendirilmektedir. Mezarlıklar hatırlama ve hatırlatma mekânıyla kurulan bilinçli bir ilişkinin göstergesi olduğundan sürgün edilme ve sürgünün kalıcı mekânı olan mezarlıkları, mezarsızlık tartışması üzerinden ele almak ve gözden geçirmek sürgünde ölüm olgusunu anlamak ve anlamlandırmak için faydalı olacaktır.

Mezarsızlık, ölümlerin cezalandırılması noktasından ele alındığında Türkiye Cumhuriyeti’nde akla ilk olarak Diyarbakır’da idam edilen Şeyh Sait ve 46 arkadaşı gelmektedir. İdam edilmelerinin dışında bu kişiler bir de mezarsız bırakılarak

cezalandırılmıştır. 47 kişi Dağkapı’da yeri bilinmeyen bir çukura gömülmüştür. Şeyh Sait gibi Cumhuriyet tarihinde mezarlılık geleneğiyle özdeşleşen isimlerden biri Seyit Rıza ve yol arkadaşları, diğeri de Sait Kurdi’dir. 1938 yılında Elâzığ Buğday Meydanı’nda asılan Seyit Rıza, oğlu ve arkadaşlarının da mezar yeri saklanmış, ölü bedenlerine ne olduğu; yakıldı mı gömüldü mü hala aydınlatılmamıştır. Sait Kurdi’nin cansız bedeni ise 1960 askeri darbesinin ardından Urfa’da bulunan mezarından çıkarılmış, ya uçaktan denize atılmış ya da İsparta’da yeri bilinmeyen bir yere gömülmüştür (Sabah Gazetesi, 2015).

Mezarlılık deyince benim aklıma ilk olarak 26 yıldır bir mezara hasret kalan Cumartesi anneleri gelmektedir. Cumartesi Anneleri, kayıplarının akıbetini sormak, ziyaret edecekleri bir mezara sahip olmak için yarım asır her hafta Galatasaray Meydanı’nda hak arayışlarını sürdürmektedir.

Kürtlerin maruz bırakıldığı mezarlılık meselesi aslında bununla sınırlı değildir. 2013 Mart ayı ile birlikte barış sürecinin bir adımı olarak kurulan mezarlıklar 2015 yılının sonlarına doğru nekropolitikanın hedefi olmuştur. Kapısının önünde vurulan Taybet İnan’ın ölü bedeninin süren çatışmalar nedeniyle saatlerce yerde kalması (Cumhuriyet Gazetesi, 2015), BDP eski Milletvekili Aysel Tuğluk’un annesi Hatun Tuğluk’un ölü bedeninin mezarından zorla çıkarılması (Hürriyet Gazetesi, 2017) ya da Garzan Mezarlığı’ndaki ölü bedenlerin kepçelerle çıkarılıp Kilyos’ta kimsesizler mezarlığına defnedilmesi gibi pratiklerle mezarlılık siyaseti sürekli performe edilmiştir (Gazete Karınca, 2019).

Dünyada ise sosyalizmin sembol isimlerinden Che Guevera, darbe ile devrilen Şilili devlet lideri Salvador Alende, Macar siyasetçi İmre Nagy de her ne kadar baskıcı rejimlerin sona ermesiyle törenle yeniden gömülseler de öldükleri dönemde kimsenin bilmediği bir yerlere, tabutsuz gömülmüştür.

Devlet, kimlik, egemenlik ve iktidar kavramlarıyla bağlantılı olan mezarlılık meselesi aslında devletlerin kendi siyasetlerini oluşturduğu tarihe denk düşmektedir. Erk, egemenliğinin sınırlarını çizerken, yaşayanlar kadar ölümler üzerinden de egemenliğini pekiştirecek tasarruflarda bulunmuştur. Ortadoğu’da, Latin Amerika’da, 2. Dünya Savaşı’nın yaşandığı Avrupa’da özellikle Holokost’tan sonra,

İspanya İç Savaşı'nın ardından ölümlere ne olduğu konusu sıkça gündeme getirilmiş ve bu konuda geniş bir literatür oluşturulmuştur. Achille Mbembe'nin nekropolitik olarak tanımladığı ölüm siyaseti, devlet politikası olarak neredeyse tüm dünya ülkeleri tarafından kullanılan bir yönetim aracı olmuştur. Bir yönetim aracı olarak nitelenen ölüm siyasetinin tarihsel arka planını ise Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür.

Homeros'un Troya Savaşını anlattığı *İlyada Destanında* (1971) Aşil ile teke tek dövüşen ve yere serilen Hektor'un Aşil'den tek istediği düzgün bir şekilde gömülmek olmuştur. Sophokles'in *Antigone* (2004) tragedyasında ise Antigone'nin ülkesine ihanet ettiği için amcası Kreon tarafından mezarsızlıkla cezalandırılan kardeşi Polyneikes'i gömmeye mücadelesi anlatılmıştır. "Her ölünün gömülmeye hakkı olduğuna" inanan Antigone ölümü pahasına kral amcası Kreon'a karşı gelmiş ve kardeşini gömmeye çalışmıştır. Euripides'in *Troyalı Kadınlar* (2002) eserinde de tüm erkeklerin öldürüldüğü Troya ve Yunanlılar arasındaki savaşın ardından Troyalı kadınların toprağından zorla koparılmasına, geride kalanların mezarsız bırakılmasına razı gelmeyen –savaş boyunca Yunanlıları savunan– Athena'nın, Poseidon'dan yardım isteyerek Yunanlıları fırtınalarla, dolularla denizde boğması anlatılmıştır. Euripides'in *Yakarıcılar* (2011) isimli tragedyasında ise Argos ile Thebaliler arasındaki savaşın ardından cenaze töreni yapmak için ölen 7 komutanın cesetlerini Thebalilerden geri isteyen Arhos kralı Adrosta'sı ve 7 komutanın annesinin mücadelesi sahnelenmiştir.

Devletlerin ölüm konusuna yönelik pratikleri yeni bir deneyim değildir. Ölünün yerinden edilmesi, mezarsız bırakılması, kişinin ölüm hakkının elinden alınması ya da yasın bir direniş aracı haline gelmesi modern zaman pratikleri arasında yer almamıştır. Kaybın toplumdaki anlamı ve egemenlerce yasın inkâr edilmesi arkaik dönemden günümüze süre gelmiştir.

Egemenliğin temel niteliklerini ve sınırlarını oluşturan ölüm siyasetini tanımlayan Mbembe'ye (2014) göre; yaşam ölümün iktidarına tabi kılınmış kimin ölmesi ya da yaşaması gerektiği egemenin belirleme gücüne bırakılmıştır.

Egemen erk sadece yaşayanlara yönelik politikalar belirlemiyor, yeraltını şekillendirmeye yönelik de çaba sarf etmektedir. Bedenin toprağa gömülmesi, aynı zamanda hafızanın mekâna kazılması anlamına geldiğinden layıkıyla defnetmek ve yas tutmak dolayısıyla elzem bir hal almaktadır. Nitekim ölüm aslında zannedilenden daha fazla bir güce sahiptir. Mezarın içindeki ölü, sadece bir ölü değil; bir geçmiş ve hafızadır, sembolik bir önemi vardır. Bu nedenle devletin ölüm etrafında kurduğu, uyguladığı ve yeniden ürettiği pratikler, merkezi hükümet anlayışının özel alanı düzenleyerek siyasi otoritesini güçlendirmesi şeklinde okunabilmektedir. Guantanamo üzerine çalışan Judith Butler da ayrımcı yas hiyerarşisine dikkat çekerek, devletlerin ölüm etrafında kurduğu pratikleri siyasi otoritesini güçlendirmek için kurduğunu aktarmıştır. Yaralanabilirlik ve yas üzerinden sosyal bir ontoloji kuran Butler, yararlanabilir grupların yasının inkâr edildiğini ve görünmez kılındığını savunurken, ulusa ait olan yasın kabul gördüğünü, diğerlerinin de dışlandığını belirtmiştir. Kamusal alanda kabul gören yas ile kayıp olarak düşünülmediğinden dışlanan ve tutulmayan yas arasında tesis edilen bir yas hiyerarşi söz konusudur (Butler, 2005). Toplama kamplarına dikkat çeken Agamben de normatif yurttaşlık tanımının dışında tutulan bu grupların yaşamlarında da meşru olarak kabul görülmediğini söyleyerek yaşarken de ölümlerinde de ötekileştirildiklerine dikkat çekmiş, bir nevi yas hiyerarşisini vurgu yapmıştır (Agamben, 2017). Agamben'in çıplak hayat, Butler'ın kırılan gruplar kavramıyla tanımladığı gruplar, rejimlerin hedefi olarak, normatif öznenin dışında tutulmuş ve kamusal yasın ayrımcılığına maruz bırakılmıştır. Tehlikeli ötekiler şeklinde kurgulanan bu grupların ölümleri de yası da değerli görülmemiştir.

İktidarların ortaya koyduğu politikalar, bir insanı, bir topluluğu, kültürel grubu temsil edilebilirliğin dışında tutabilir, onu sınıflandırarak hayatını, inandığı unsurları değersiz sayabilir, buna bağlı ürettiği çeşitli ideolojik aygıtlarla, diğerlerine karşı daha değersiz olduğuna inandırabilir ve toplumun belleğinden silmek için onlara ilişkin hafızanın oluşmasını engelleyebilir. Mezarsızlık da iktidardan bağımsız değildir. Mezarın oluşu yas tutmayı mümkün kılan bir nedenken, ölen kişinin mezarının yokluğu, yasın geride kalanın elinden alınmasını ortaya çıkaran bir nedendir. Yas, toplumsal alana nüfusuyla artık bireyden çok kolektif hafızayla

ilişkilidir ve artık mezarlıklar da mezarlıksızlık da hafıza siyasetine mekânlık yapan alanlardan biridir. Dolayısıyla siyasal iktidarlar düşman olarak addettikleri toplumların kendi tarihini kurabilecekleri hafızayı yok etmek, gelecek nesile hatırlatmamak, kamusal alandan silmek için resmi alana uygun alternatif bir hafıza inşa etmek için uğraşmışlardır. Katherine Verdery (1999) de ölümlerin heykelleriyle, mezarlarıyla, anıtlarıyla, haklarında yazılan destanlarla bir siyasal yaşama kavuştuklarını belirterek, ölünün yeniden istenilen şekilde üretildiğine vurgu yapmıştır.

2.2.1 Raa Haqi İnancı Perspektifinde Dersim Geleneğinde Ölüm

Dersim geleneğinde de ölüm sonun başlangıcı olarak görülmekte, ölenin beden olduğu ruhun ise yer değiştirerek varlığını devam ettirdiği inancı hâkim gelmektedir. Ölümün insan ruhunu yok etmediği misafir kaldığı bedeni terk edip, başka bir formda varlığını sürdürdüğüne inanıldığı için de ölenin arkasından “devri daim olsun” temennisinde bulunmaktadır. Allah’ın insanı kendi nurundan yarattığı ve dolayısıyla tanrısal bir öz taşıdığı inancı hâkim olduğundan dolayı da ölümle kişinin yeniden Allah’a kavuşacağı düşünülmekte ve ölüm kavramı yerine Hakk’a yürümek ifadesi kullanılmaktadır. Ruhun yeni bir formda vücut bulacağı inancı ise ölen kişinin arkasından devri daim olsun denilmesinin nedenidir.

Mekânsal algılarımızı şekillendiren, toplumsal benliğimizin özünü oluşturan kültürel kimlikler, hayat döngüsü içinde ölüm dâhil birçok ritüelin temelini oluşturmaktadır. Dersimlilik kimliğinin mekânla olan bu ontolojik ilişkisi, sosyo dinsel algılanışı da etkisi altına almış ve Raa Haqi (Hak Yolu) inancı olarak yazılı olmayan akitlere bağlı mekân-insan-çevre üçgeni üzerinden inşa olan kültürel alanı yaratmıştır. Dersim’deki kimlik kurucu unsurlara bakıldığında da mekânla kurulan ilişki net olarak göze çarpmaktadır. *Jiar-u Diyar* (Kutsal Topraklar), *Hardê Dewreş* (Dervişler Diyarı), *Mekanê Xızırı* (Xızır’ın Mekânı), *Herda Bav u Kalan* (Ataların toprakları) ve *Welaté Kirmanciye* (Kırmancların vatanı) gibi kavramlardan da anlaşıldığı üzere Dersim’de doğaya, mekâna atfedilen bir kutsallık var, bu kutsallık da Raa Haqi inancına dayanmaktadır. Dersim’in kent olarak sosyal kültürel anlamlılık bakımından

çevresindeki kentlerden ayrılmasının sebebi de Raa Haqi inancı üzerinden belirginleşmesidir.

Alevi topluluklar teolojik ya da etno kültürel olarak benzerlik taşıdıkları gibi farklı özellikler de göstermektedir. Türkiye’de konuşulan dil ya da yaşam tarzı üzerinden Alevilik, Bektaşî, Tahtacı, Raa Haqi, Çepni, Türkmen, Yörük, Abdal, Caferî, Kızılbaş gibi farklı isimler üzerinden tanımlanmaktadır. Doğayla ilintili kutsal mekânlar ile geleneklere dayanan ata kültürüne göre konumlanan Dersim’de ise Alevilik kendini Raa Hagi inancı üzerinden şekillendirmiştir. Dersim Aleviliği diye de tanımlanan bu özgün inançla kutsallık ve mekânsal ilişki Dersim’i sadece coğrafik bir alan olmaktan çıkarmış, dinsel, kültürel ve etik çevrenin anlamlılık alanı haline de getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin, heterodoks kesimini temsil eden Alevilerde dil, din, inanç, mekân, doğaya yüklenen anlamlar, evlenme, ölüm, yas ve doğum gibi toplumsal ve kültürel ritüeller farklı aidiyetlikleri temsil edebilmektedir. Bu sebeplerden Alevi Kürtler hakkındaki tartışmalarda, Dersim hep kendine özgü bir alanı simgelemiştir. Kuzey’inde Erzincan, kuzeybatı ve batısında Sivas, Muş ve Bingöl, güneybatı ve güneyinde Elazığ, Malatya, Maraş ve Hatay’ı içine alan bölgede Kurmanci, Kırmancı ve Türkçe konuşan diğer Alevi Kürt ve Türk topluluklarını kapsayan kutsal bir kimlik alanını işaret eden Dersim bölgesi, etno-dinsel, sosyo-politik ve tarihi-coğrafi bir semboller kümesidir. Dersimlilik kimliğinin mekânla olan bu ontolojik ilişkisinde Raa Haq inancı aktif bir rol üstlenmektedir.

Haq yaratıcı demektir, Raa ise yol. Hakikat Yolu olarak Türkçeleştirilen Raa Haqi yani Dersim yol inancı, doğa tapınımı ve ocak-ata kültürü üzerinden kendi varlığını yaratmıştır. Dağ, su, ağaç, hayvan gibi doğal varlıklar ile ilişkilenen Dersim Aleviliği’nde aynı zamanda pirlık denen mevkiye de büyük bir önem atfedilmiştir. Dersim’deki pirlık Bektaşilerde, Tahtacılar, Türkmenlerde, Çepnilerde görüldüğü gibi tekkeden yetişmeyle değil, babadan oğla soy üzerinden aktarılan bir mevkidir.

Dersim Alevilerinin kendilerini Raa Haqi kavramıyla nitelendirmelerinin nedeni ise inançlarının Hz. Ali dışında dağ, göl, şelale, ağaç, toprak, taş gibi kültürel birçok figüre dayandırılmalarıdır. Dersim’de her dağ, göl, şelale, ağaç, toprak, taş, tepe tevatur olarak yaşatıldığından, içinde yaşanan kültür mekânsal kodlarıyla anlam

bulmaktadır. Dağ heybeti ve gökyüzüne yakınlıkları nedeniyle ululuk timsali görülmüş, kutsal söylencelerle bu dağlara kutsallık atfeden isimler (Munzur Baba, Düzgün Baba) verilmiştir. Dersim halkının kıblesi konumunda olan dağların birçoğu mukaddes kabul edilerek, tapım nesnesi haline getirilmiştir (Uluğ, 1939: 72).

Dağlar gibi taş ve tepeler de evliyaların mekân tuttukları yer olarak kutsanmış ve bu dağ ve tepeler evliyaların adıyla anılmaya başlanmıştır. Taş ve kayalara kutsallık verilmesinin bir başka nedeni olarak sabahları güneşin ilk ışıklarının bu kayalara vurması olarak yorumlanmıştır (Ocak, 2003: 125). Dersim’de ağaç, ateş ve su da kutsal kabul edilmiş ve çeşitli hikâyelere konu edinmiştir. Ateş, Haq (Tanrı) tarafından Hz. Ali vasıtasıyla insanlığa armağan edilmiş kutsal bir emanet olarak görülürken, su hastaları iyileştiren şifa aracı olarak görülmüştür. Atfedilen bu kutsallık nedeniyle suyun çıktığı yerde, ağaç köklerinde, tepelerde, dağlarda lokma dağıtma, kurban kesme gibi ritüeller gerçekleştirilmektedir.

Dersim tarihi ve kimliği açısından 38 Katliamının Dersim’in kültürel geleneği ve kuşaklara aktarımı konusunda bir kırılma ve tahribat yarattığı ortadayken, 20. Yüzyılda hüküm süren modernleşme, zorla asimilasyon, ulusal dönüşümün etkisi yadsınılamazken sözlü aktarım geleneğine sahip Dersim’de kolektif bilginin korunup aktarılması ritüeller ile mümkün hale gelmiştir.

Raa Haqi inancı ve kültürel yapılar etrafında oluşturan Dersim kimliğinde dil, din, inanç, mekân, doğaya yüklenen anlamlar, evlenme, ölüm, yas ve doğum gibi toplumsal ve kültürel ritüeller 38 Katliamıyla yaratılan tahribat boşluğunu doldurmaktadır. Mezarlıklarda bugün hala ziyarete gidilirken mezarın başucundaki taş öpülür, mum yakılır ve niyaz adı verilen lokma dağıtılmaktadır. Bu ritüel aslında doğaya yüklenen kutsalliyetin bir yansımasıdır. Cenaze törenlerinde ise ölen kişi Tomır (Bağlama) ve Klam (Türkü) eşliğinde gömülmektedir. Ölenin beden olduğu, canın beden değiştirerek tanrısal yolculuğuna devam ettiği inancıyla, kişi müzik eşliğinde devrine uğurlanır.

Mekân döngüsü içerisinde Dersim halkının mezarları da tıpkı evliyaların, dedelerin, pirlerin mezarları gibi saygı görür, kutsanır ve Raa Haqi ritüelinin nesnesi olarak kabul edilir. Kültürel kimliğin kurucu unsurları zincirine eklenen bu ritüeller ile

toplumsal kimliğin yeniden kurulumunun sağladığını söylemekte ise bir beis görülmemektedir. İnancı, dili, kültürü gibi ölümü de itibarsızlaştırılan Dersim’de ölüm ve mezarlıklar üzerinden bir nevi itibar-ı iade yapılmaktadır.

2. 3. Devletin Politik Mekânsal Meta Aracı: Zorunlu İskân ve Sürgün

Ulus inşa ettiği etno-kimlik dışında kalan kimlikleri, tehdit unsuru olarak görüp, “yok edilmesi gereken” kimlikler muamelesi yapan ulus devletler, kendi teritoryal sınırları içerisinde bulunan halkı kısa sürede türdeş hale getirmek, sayıca arttırmak ve ülkeyi olası tehlikelerden korumak için politik kararlar almış, bu doğrultuda yasalar çıkarmıştır. Sürgün de ülkeyi olası tehlikelere karşı korumak için alınan bu politik kararların en etkili yöntemi olmuştur.

Sürgün, günümüze kadar varlığını devam ettirmiş, neredeyse dünyanın pek çok yerinde kişileri, toplulukları etkilemiş bir olgudur. Bekalarını belli bir kimlik ve mekân üzerinden kurgulayan devletlerde sürgünlerin ise sıklıkla devlete karşı suç işlediği öne sürülen topluluklara, kimliklere ya da bireylere yönelik olması gözden kaçmamaktadır. Devletlerin güvenlik ve korku refleksi sürgün politikalarını belirleyen temel unsurlar olmuştur. Castles de sürgün kavramını değerlendirirken, güvenlik ve ulusal kimlik kaybı korkusunu, sürgün politikasının belirleyicisi olarak görmüştür. Modern devletin en büyük zafiyeti de farklı düşünce ve hayat tarzlarına ifade özürlüğü tanımak yerine, toplum üzerinde mutlak kontrol kurmak adına güvensizlikleştirmesinden kaynaklanmaktadır (Balcı, 25: 2017). Dolayısıyla azınlık hakları, göç, ulus-devlet, aidiyet, kimlik, hafıza, mekân gibi tartışma alanlarıyla da ilişkili olan sürgün, siyasi otoritenin etkisi altında, askeri ve etnik çatışmaların yoğun olduğu yerlerde hâlâ kimliklerin muzdarip olduğu ortak bir son olmaksızın konumu sürdürmektedir.

Kişinin alıştığı durumdan, mekândan zorunlu ayrılmayı, koparılmayı ifade eden sürgün, TDK’da da bir ceza yöntemi olarak başka yere sürülmek, uzaklaştırmak ve kovmak olarak tanımlanmıştır. *Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü* (2007, 356-357) de sürgünün irade dışı bir olgu olduğunu hatırlatarak, istenmeyen kişilerin

şiddet, işkence ve zulüm eşliğinde yurtlarından uzaklaştırılması ve farklı mekânlara yerleştirilmesi olarak ifade edilmiştir. Bir topluluğun toplum içinde yalnız bırakılması olarak da ifade edilebilecek sürgün, “Dünya Mültecilerin Durumu” başlıklı raporda şu ifadelerle tanımlanmıştır:

“Sürgün, tarihte sömürücü ve otoriter devletlerin sürekli kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen bu tür devletler, vatandaşlarına siyasi ve ekonomik bir kukla gibi davranırlar ve onların yerlerini zorla değiştirme hakkını kendilerinde görürler. Seyahat özgürlüklerine kısıtlamalar koymakta ve hareket alanlarına sık denetimler getirme hakkını da kabul ederler. Eğer sadakatsiz olduklarını düşünür ve devletin güvenliği için bir tehdit olarak algılsa o zaman da ülke dışına gönderme hakkına sahip olduklarını düşünürler” (Sağır, 2012: 259)

Devlet eliyle kişilerin, toplulukların, toplumların iradesi dışında gerçekleştirilen insanlar için üretilmiş tarihsel bir olgu olan sürgün edilme, devletin resmî ideolojilerine ters düşen, siyasal otoritenin dışladığı kimliklerin ortak sonudur. Devlet ya da egemen rejim tarafından ön plana çıkmış insanların ve grupların yönetimi değiştirme çalışmalarını engellemek amacıyla fiziksel ve coğrafi olarak yurtlarından uzaklaştırılması olan sürgünü, Kula (2008,433) da benzer bir şekilde ifade ederek bir insanın ya da topluluğun sürülme, kovulma, yurttaşlıktan çıkarılma ya da dinsel ve politik kovuşturma nedeniyle memleketinden doğup büyüdüğü yerden uzaklaştırma durumu” olarak özetlemiştir. Bu haliyle sürgünü diğer göç politikalarından ayırmak oldukça elzemdir.

Sürgünü diğer göç politikalarından ayırarak, tehcir ve yerleştirme perspektifinde ele alan genel bir tanım yapılırsa, devlet gerekli gördüğü zaman yükümlükleri bulunmayan halklar ve kimlikler üzerine yükümlüklere koyarak, onları belirlenen yerlere yerleştirme gayesiyle gönderebilir, demek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Kişinin toprağından uzaklaştırılmasına neden olan sürgün kavramının belki de en vurucu tanımını yapan Edward Said (2000, 28-42), sürgünlüğü insanlar tarafından üretilmiş tarihsel bir olgu olarak ele alırken, sürgünü “insan ile doğup büyüdüğü yer arasında zorla açılmış olan onulmaz bir gedik” şeklinde ifade ederek, sürgünün

yurtsuzlaştırma etkisine işaret etmiştir. Sürgünle dayanaksız bırakılan kişi ya da topluluklar yabancılaşmış, köksüz ve korkmuş kişiler haline dönüştürülmeye çalışmıştır. Said gibi sürgünü deneyimlemiş olan Anderson (1994, 315) ise sürgünü “ulusallığın anası olarak” betimleyerek, sürgünlüğün topluluk tarafından inşa edilen kimliğin ana unsuru olduğuna dikkat çekmiştir. Bireyin kimliğini oluşturmada etken olan ve o yerle özdeşleşen kültürel sermayeden de koparılma anlamına geldiği sürgün edilme kişiyi sadece yerinden etmiyor, bireyin benliğini hedef alarak hegemonyanın kimlik üzerinden devamına da imkân sağlıyor.

Kimlik başlığı altında yazılan cümlelerin kısa bir özeti olarak bu kısımda şunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Ters düşen kimlikle yani öteki kimlikle, devletin resmî ideolojisi olan hâkim kimliği kimin oluşturacağı, kimliklerin olduğu coğrafyaya, siyasi sürece ve kimliklerin etkileşimde olduğu aktörlere ve politikalara göre değişebileceğinden, sürgüne gönderilen kimlik, egemenin üstünlüğü üzerinden hem yerinden hem de o kültürden koparılabilir.

Temel olarak sürgün, kişinin memleketinden, toprağından, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve doğduğu toplumdan koparılması olsa da sözlük tanımını dışına çıkarak sürgün edilmenin arkasındaki sebeplere odaklanan yaklaşımlar yerinden edilmelerin farklı boyutlarını ortaya çıkarmaktadır. Kendi istekleri dışında farklı coğrafyalara gönderilen ve orada yaşamak zorunda bırakılan kişilerde vatan, ev, kültür, geçmiş özleminin anlamı sürgün anlatımlarının dışında bir mana taşımaktadır. Sürgün edilme mekânı aşan bir anlama sahip olarak hem kolektif kimliklerin üretildiği bir potansiyeli bünyesinde bulundurur hem de toprağın kaybedilmesi, gündelik hayatın ve sosyal yaşamın tahrip edilmesi anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak sürgün edilen yer kimlik ve aidiyetin düzenlendiği geçiş bir alan olarak ele alınmaktadır.

Tarih boyunca Hititler, Asurlular, Persler, Romalılar ve Bizanslılar gibi farklı etnik ve dini grupların da sürgüne maruz kaldığı bilinmektedir. İnsanlığın var olduğu andan bugüne mekânlar arası eşitsiz dağıtılan ekonomik fırsattan yararlanma, ekolojik sıkıntılardan kaçma ya da bir siyasi otoritenin dayatması sonucu sürgünler, muhaceretler, mübadeleler, göçler ve iskânlar gözlemlenebilir. Sürgün cezasının

tarihteki ilk örnekleri ise Hitit ve Asur Kanunlarına dayanmaktadır. Hamurabi Kanunlarında da sürgün cezası ile ilgili hükümler görülse de Anadolu’da sürgünün ilk sistematik uygulayıcısı Persler olmuştur. Persler birçok halkı zorla iskân edip cezalandırmıştır. Persler gibi Bizanslılar’ın da Slav ve Martoitler gibi çok sayıda halkı sürgün ile cezalandırdığı ve Anadolu’ya sürgüne gönderdiği bilinmektedir Yunan, Abbasi ve Emevi politikalarında da sürgün bir ceza yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Sürgün cezası Osmanlı Devleti tarafından da sistemli bir şekilde uygulanmıştır. Yavuz Sultan Selim tarafından kaleme alınan kanunnamelerde sürgünün bir ceza olarak uygulandığı net bir şekilde görülmektedir. Kanunnamede yer alan *‘‘Ve dahi bir kimesneye mahallesi veya karyesi cemaati hırsuzdur ve kahbedir deyü şikayete dübred etseler, vakıa müttehem ise dahi beyn ’en-nas malum ola, mahallesinden ve karyesinden nefy edeler. Eğer mahalle kabul etmezse şehirden süreler, şöyle bileler’’* (Akgündüz, 1991, 106) ifadesi Yavuz Sultam Selim tarafından sürgünün bir ceza olarak uygulandığını göstermektedir. Sultan Selim dışında Osmanlı padişahlarından 2. Selim döneminde hazırlanan Celalzade Kanunnamesinde de sürgünün ceza olarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Dönemi’nde görülen sürgün cezaları sıklıkla toplum huzurunu bozan, devlete muhalefet eden, toplum içinde sorun teşkil eden davranışlarda bulunan kişilere yönelik olduğu belgeler ışığında anlaşılmaktadır. Bu belgelerden birinde Isparta’da fetva vermeye yetisi bulunan El-Hâc Ali, emirlere karşı geldiği için fetva verme görevinden alınmış ve Kütahya’ya sürgüne gönderilmiştir. Kütahya’da ise Naib ve Müftü’den El-Hac Ali’yi ikinci bir emre kadar Kütahya’da tutmaları emretmiştir. Benzer bir şekilde Rumeli Kazası’nda Şeyhülislamın kethüdası Mustafa Efendi’ye devlet işlerine müdahale etmesi ve asılsız sözlerle devleti itham etmesi gerekçesiyle sürgün cezası verildiği görülmektedir (BOA. 25 NoluKLB.d/S. 39/B. 158- BOA, A.DVN.KLB./D.144/G.44). Bu dönemi kapsayan belgeler incelendiğinde sürgün cezalarında yalan haber yaymak, haddini aşmak, resmî belgede sahtecilik yapmak, görevi kötüye kullanmak gibi nedenler de öne çıksa sürgün cezalarının çoğunlukla devlete karşı işlenen suçlar için verildiği anlaşılmaktadır.

Kişileri yaşadıkları yerden koparılıp, başka yerde yaşamak zorunda bırakan sürgün tarihine ve çalışmalarına göz attığımızda kişiye yönelik ceza olarak ortaya çıkan

sürgünlüğün günümüz dünyasında başlangıcı 19. Yüzyıl milliyetçilik hareketlerine denk düşmektedir. Milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkması, milli devletlerin yaygın olarak görüldüğü 19. ve 20. Yüzyılda siyasi ve politik nedenli toplu göç ve sürgünler daha yoğun yaşanmıştır. Çalışmalar, ilk sürgün diasporasının Babil'den sürülen Yahudiler olduğundan bahsetmektedir. Her ne kadar Nazi Almanya'sının uyguladığı kırim nedeniyle sonraki süreçte daha çok soykırım kelimesiyle anılsa da Yahudiler 2. Dünya Savaşı sırasında da kitlesel sürgüne maruz kalmışlardır. Yahudiler gibi sürgün ile özdeşleşmiş bir diğer topluluk da Ermenilerdir. Batı literatüründe Yahudiler dışında karşımıza çıkan Ermeniler ise Osmanlı Devleti'nin tehcir uygulamasıyla gündeme gelmektedir. Sürgün Balkanlardaki Müslüman Türkleri de hedef almıştır. Balkanlardaki sürgün hareketlerinin ilki demografik gerekçelerle Yunanlılara, ikincisi komünist Sovyet Rusya'da Türklerin de etkilendiği Slav olmayan gruplara yönelik uygulanmıştır. Türkiye'deki Cumhuriyet rejimi de dünyadaki konjonktüre uymuştur. 2510 Sayılı İskân Kanunu ile Yahudi, Roman (Çingene) ve Kürt halkı sürgüne gönderilmiştir. Kanunun en kapsamlı uygulaması ise Dersim olmuştur, yaklaşık 20 bin Kürt Alevisi İskân Kanunuyla batı illerine sürgüne göndermiştir.

2.3.1. Sürgün Olgusunun Bir Bileşeni Olarak İskân

Türk Dil Kurumu tarafından yurtlandırma ve yurtlanma olarak tanımlanan, *Kent Bilim Terimleri Sözlüğünde* yerleşim olarak Türkçeleştirilen İskân Kavramı, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun 17. maddesinde “Bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alet ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır” kelimeleriyle yer almıştır. Keleş de iskânın tanımını yaparken, İskân Kanunu'nun 17. maddesinde yer alan ifadelere benzer bir çerçeve çizmiş ve iskân “hükümetler tarafınca yerinden, yurdundan, barkından edilen bireylerin ve ailelerin yeni yerleşim yerlerine taşınmaları, oralarda konutlandırılıp, çalışma olanaklarına kavuşturulmalarıdır” (Keleş, 1998: 140) diyerek, üretim ve

barınacak bir ortamın yaratılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Tekeli (1990, 50-51) de iskânın nedenlerine odaklanmış ve bu nedenleri güveni ve düzeni sağlamak, savaş sonrası nüfus politikaları uygulamak ve doğal afetlerin neden olacağı sonuçlardan kaçmak olarak sınıflandırmıştır.

Toplulukların yer değiştirme hareketiyle yakın ilgisi bulunan iskân kavramı, yerleşme kavramından farklı, toplumların hayatında yarattığı etkiyle uzun bir süreci içine alan siyasi bir olgudur. Toplumsal ve siyasal örgütlenmenin ortaya çıkmasıyla karşılaştığımız, tarih boyunca toplumların ve devletlerin şekillenmesinde önemli bir politik işlevi yerine getirmiş iskân siyasetinin en önemli bileşeni ise nüfus politikaları olmuştur. Nüfusun gerek askeri gerekse ekonomik ve siyasi olarak arttırılması ve benzeştirilmesi iskân siyasetinin en önemli politikası olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin iskân politikası da bu düstur çerçevesinde şekillenmiş, güvenlik endişesi Anadolu topraklarındaki nüfus dağılımını büyük ölçüde belirlemiştir.

İskân, Osmanlı Devleti'nin sıklıkla başvurduğu bir yönetim biçimi olarak merkezi otoritenin çeper bölgeler üzerindeki denetimi kolaylaştıran pratiklerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı ilk iskân hareketleri ekonomik, idari ve güvenlik gerekçeleriyle doğudan batıya yönelik olmuş, sonraki iskânlar siyasi nedenlere dayandırılmış ve bu kez batıdan doğuya yönelik göçler baş göstermiştir. Toprak kazandıkça yeni topraklara yönelik yapılan yerleştirmeler, toprak kayıplarının başlamasıyla verimli alanlara yönelik iskân politikalarının belirlenmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın toprak kaybetmesine bağlı olarak tarıma verimli alanların azalması, göçebe nüfusun tarım alanlarına kaydırılmasını beraberinde getirmiştir. Devletin öncelikli hamlesi göçerleri tarımsal alanlara yerleştirmek olduğundan, yerleştirme sadece Anadolu toprağı ile sınırlı kalmamış Halep ve Kıbrıs'a da göçerler yerleştirilmiştir.

16. Yüzyılda sürgün olarak gerçekleştirilen iskân politikasında, devletin küçülmeye başladığı 17. ve 18. Yüzyılda verimli tarım topraklarının bulunduğu derbent köylerinin yeniden canlandırılması önem kazanmış, konargöçer aşiretlerin iskânı gündeme gelmiştir.

Kaybedilen toprak kayıplarıyla ilişkili olarak Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen göçerler nedeniyle yeni demografik yapıyı denetlemek için 1831 tarihinde ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Kafkaslar ve Balkanlar'dan Anadolu'ya gelen göçerler Anadolu'daki demografik yapının değişmesine ve yeniden bir iskân politikası yönetme stratejilerinin benimsenmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı'daki bağımsızlık hareketleri ve Rusya'nın ilerleyişi Anadolu'da bu kez Çerkez akımı yaşanmasına neden olmuş, milliyetçilik bu tarih itibarıyla demografik mühendisliğin itici gücü olmuştur. İttihat Terakki döneminin zorunlu göç ve nüfus mühendisliği hareketi etnik halini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsallaşan iskân hareketleri Cumhuriyet döneminde de temel yönetim araçlarından birini teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmasının ardından İttihat ve Terakki'nin elde kalan Anadolu topraklarında dinsel, toplumsal ve etnik farklılıkları olmayan yeni Türk devleti kurma hedefi, Cumhuriyet döneminde izlenen iskân siyasetinin de temel hedefi olmuştur. 1926 tarihli 885 nolu devletin muhacirlere yönelik İskân Kanunu'nda “Türk harsına” dâhil olmayanlar vatandaşlığa kabul edilmeyecek motivasyonu da Türkçü ulus devletin iskân siyasetinin temel dayanağı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun çok kültürlü mirasını kabullenmenin, ulusal kimlik yaratma sürecini tehlikeye sokacağı düşüncesi ve endişesi, yeni devletin kimlik olarak tarihini gizleme, asimilasyon, sürgün, sessizleştirme ve takkiye tarihi olarak inşa ettirmiştir (Neyzi, 2013: 8).

İttihatçı hükümetin 1915 yılında Ermenileri¹ Anadolu topraklarından sürmesi gibi Türk devletinin ulus inşasında da ilk olarak; Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol ile Rumlar² (mübadiller), akabinde de güvenlik, ekonomik ve demografik gerekçelerle Trakya'daki Yahudiler³ ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki, Türk olmayan kimlikler göçe tabi tutulmuştur.

¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Kevorkian, Raymond H. (2015) “Ermeni Soykırımı” İstanbul: İletişim Yayınları

²Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökaçtı, Mehmet Ali, (2020) “Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi” İstanbul: İletişim Yayınları

³Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, İlkay (2020),”Mülksüzleştirme ve Türkleştirme” İstanbul: İletişim Yayınları

Türk-Yunan arasında imzalanan nüfus mübadelesi zorunlu olması nedeniyle dünya tarihinde bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. 30 Ocak 1923 yılında imzalanan "Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"ün 1. Maddesine göre, Türkiye'deki 200 bin Ortodoks Rum ile Yunanistan'daki 350 bin Müslüman Türk 1 Mayıs 1923 tarihi itibarıyla zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır.

İsmet İnönü de Manisa'da yaptığı konuşmada bu göçlere dikkat çeken ifadeler kullanmış ve memleket dışında kalan diğer Türklerin de anavatanına getirileceğinin mesajını vermiştir: *"Şüphesiz ki memleket ihtiyaç ve ızdırıp içindedir. Bununla beraber yeni gelenlere bu muhiti yadırgatmamak, kolaylık göstermek vazifedir. Biz memleket haricinde bulunan ve daima ana vatana kavuşmayı tahayyül eden arkadaşlarımızın arzularını teşvik ve teşci ediyoruz. Boş bina harap olur bu bina doldurulacaktır. Bugün gelen muhacirlerden başka Türkiye haricinde ne kadar vatandaşımız ve kardeşlerimiz varsa onları kâmilten memleketimize getirmek için yedd-i iktidarımızda olan suhuletleri ve vesait-i kudreti sarf edeceğiz"* (Anadolu, 17 Temmuz 1340).

Ekonomik ve demografik gerekçelerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk olmayan kimlikler ise 21 Haziran 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu ile zorunlu göçe tabi tutulmuştur. 2510 Sayılı Kanun Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet anlayışında temel belge niteliğinde değerlendirilmektedir. Ulus devlet yaratma anlayışında uluslaşmaya hizmet eden yasa aynı zamanda ülke sınırları dışındaki Türklerin, Türkiye'ye yerleştirilmesini sağlayan maddeleriyle de dikkat çekmektedir. Ulusun Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılmasına yönelik her türlü adımın atılması öncelikli tutulmuştur. Kanun aynı zamanda, 1934 yılına kadar plansız ve düzensiz işleyen iskân politikasını da düzene sokmuştur. İskân Kanunu ayrıca 1934 Haziran ayında yaklaşık 15 gün boyunca Trakya'nın çeşitli yerleşim birimlerinde Yahudilere yönelik gerçekleştirilen eş zamanlı saldırılar sonucu binlerce Yahudi'nin de Trakya'yı kalıcı olarak terk etmesine neden olmuştur.

Lozan antlaşmasıyla gerçekleştirilen mübadele sırasında yaşanan aksaklıklar ile Osmanlı Devleti'nin kaybettiği Balkanlardaki Makedon, Yugoslav, Bulgaristan ve Romanyalı Türklerin ülkeye göçü, göç siyasetinde tecrübe kazanılmasına neden

olmuş, hükümetin iskân politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan gelenleri Misakı Milli sınırları içerisine yerleştirmek, güvenlik, ekonomik ve politik gerekçelerle ülke içerisinde nüfus yerlerini değiştirmek, yeni ulus devletinin göç siyasetini oluşturmuştur. Türkçülük ise yeni ulus devletin iskân politikalarının belirlenmesinde aktif rolü üstlenmiştir. Bu uğurda Türkçe dışında dil kullananlar toplu olarak değil Türk yerleşim yerleri arasında dağıtarak yerleştirilmiştir.

Yeni genç devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de siyasal yöntem olarak ulusal politikanın benimsendiğini şu sözlerle aktarmıştır:

“Bizim aydınlık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal yöntem, ‘ulusal politikadır.’Ulusumuzun güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için devletin bütünü ile ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasetin iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir” (Yıldırım, 2004: 13-14).

Siyasa ile kastedilenin “beraber ıstırap çekmiş olmak, beraber sevmiş ve aynı ümitleri yaşamış olmak; hudutlardan, yabancıların giriş ve çıkışlarının kayıtlanmasından, gümrüklerden, stratejik zorunluluklardan daha önemli” olduğu da yine Mustafa Kemal Atatürk tarafından dile getirilmiştir (Yıldırım, 2004: 13-14). Yeni devletin “ortak kültür” teması üzerinden inşa edildiğini bu söylem üzerinden netleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Ulus inşa sürecinde kültür kritik bir öneme sahip olduğundan, devlet uluslaştıkça kıymetli bir toprak olarak gördüğü kültüre başvurmaktadır (Arpacı ve Gürpınar, 2015). Kendi ulusunu yaratmak isteyen yeni devlet “ortaklık” hedefini Türk kültürü üzerinden inşa etmiş, İskân siyasetine de bu çerçeveden bakmış ve belirlemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde çıkan İskân Kanunları incelendiğinde de Türk kültürünün İskân politikalarında ne denli belirleyici olduğu görülebilmektedir. Balkanlardan gelen Müslüman Türklerin, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleştirilmek istenmesi de yeni devletin iskân üzerinde ne derece önemle durduğunu göstermektedir.

Balkanlardan gelen Türklerin ise, Türk kültürü üzerine kurulmuş bu iskân ve nüfus politikasında ayrıca önemi vardır. Mustafa Kemal Atatürk (Mustafa Kemal, Eskişehir ve İzmir konuşmaları 1923, 1999: 112-114) de bu öneme dikkat çekmiş ve Balkanlar'dan gelen göçü Türk nüfusunu artırması nedeniyle teşvik etmiştir.

“...Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Efendiler bu memleket Almanya'da iki katıdır. Zannedirim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez... sıhhi ve içtimai tedbirler almak lazım gelir. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... Aynı zamanda milli hudud dışında kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır buna da tevessül olunacaktır... Rusya'daki Türkleri de getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Bence Makedonya'dan ve Batı Trakya'dan kâmilten Türkleri buraya nakletmek lazımdır.”

Özetle Mustafa Kemal Atatürk, Türk ağırlıklı nüfusu arttırmak için Türkiye dışında kalan Türklerin ülkeye getirilmesi gerektiğinin ehemmiyetinden bahsetmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Yönetim Kurulu da 1932 yılında nüfus konusunu incelemek, yararlı ve gerekli tedbirler almak için bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır. Komisyonun görevleri de izdivacın artmasına mâni olan iktisadi, sıhhi, içtimai ve diğer nedenleri ayırarak nüfusun artmasını sağlayacak kanunu ve idari tedbirler almak ile bekârlar vergisinin ne gibi zararları ve yararları olduğunu raporlaştırıp, bildirmek olarak belirtilmiştir (TBMM Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu, Nüfus Komisyonu, 1934: 8).

Türkiye dışından gelecek göçlerle nüfus artışını sağlayacağını düşünen yeni devletin cumhuriyet dönemi iskân politikasının bir diğer ayağı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk olmayan kimliklerin ekonomik ve demografik gerekçelerle göçe tabi tutulması olmuştur. 1910'lardaki sürgünle Ermeniler, 1920'lerde mübadeleyle Rumlar, 1930'larda iskânla Kürtler yerlerinden edilmiştir. Türk olmayan kimlikler iradeleri ve istekleri dışında yerleşim yerlerinden alınarak devlet tarafından belirlenen yerlere iskân edilmişlerdir.

Zorunlu yer değiştirme Kürtler, ingeneler, göçebeler ve doğal afetlerden zarar gören vatandaşlara uygulansa da durum en çok Kürtleri etkilemiştir. Güvenlik ve ekonomik gerekçeler ne sürülse de ulus devletin temel faktörü olan “Türklük” toplum içerisinde hâkim hale getirilmeye çalışılmıştır.

1934 yılında ıkarılan 2510 Sayılı İşkn Kanunu da Kürtlere karşı uygulanan sistemli işknın ilk adımı olmuştur. Ulus devlet yapılaşmasının yerini sağlamlaştırmaya başladığı sırada yürürlüğe konulan 2510 Sayılı Kanun’un, Türk kimliğine yaptığı göndermelerle amacına hizmet ettiği düşülmektedir. 2510 Sayılı İşkn Yasası detaylandırılmadan önce 1934 yılına kadar hazırlanan yasalara bakmak, işknı bu yasalar üzerinden okunmasını daha da kolaylaştıracaktır.

Bu kapsamda 1924 Anayasası’nın yeri oldukça önemlidir. Türkler ile Kürtler arasındaki “kapalı” anlaşmayı sona erdiren 1924 Anayasası, gerekçesinde belirttiği “*Devletimiz milli bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk’ten başka millet tanımaz. Millet dâhilinde eşit hak ve hukuka sahip olması gereken ve başka ırktan gelen kimseler de vardır. Fakat bunlara da ırki durumlarına uygun olarak haklar tanımak veya bu anlama gelecek sözler etmek caiz değildir.*” sözleriyle 1921 Anayasası ile Kürtlere tanınan “tam özerklik” ile “tüzel kişilik” haklarını ortadan kaldırıldığının dete ispatı olmuştur. Mustafa Kemal ise “*Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur.*” Açıklamasıyla 1924 Anayasası’nın çerçevesini çizerken, cumhuriyetin güçlülüğünü Türk kültürüne dayandırmıştır. Bu refleks 1924 Anayasası’nın 88. Maddesinde yer verilen “*Türkiye’de dil ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkes Türk denir*” (1945, Sayı 5905: 8180) ifadesiyle de net olarak ortaya konulmuştur. 1924 Anayasası’na ilişkin en net açıklama İsmet İnönü tarafından yapılmıştır: *Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı –unsurları- kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf –nitelikler-her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçe olmasıdır*”.

“529 sayılı Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin Lağvile Vazifesinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun” ise iskân politikası yolunda göze ilk çarpandır. 7 Ocak 1925 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan kanunda, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kaldırılmış, görevleri de Dâhili Vekâletine devredilmiştir. Dâhiliye Vekâletine bağlı ayrıca bir İskân Genel Müdürlüğü kurulması da hükmedilmiştir. Göçmenlerin sevk ve iâşelerinden, evlerinin tamir ve inşasına kadar tüm işlemler de dâhiliye denetiminde iskân müdürlüğüne bırakılmıştır (Kanunlar Dergisi, 1924: 781-794). 529 Sayılı Kanun’un Resmî Gazete’de yayımlanmasının ardından da bir kararname çıkarılır ve iskân işlerinin rahatça yürütülebilmesi için her vilayette İskân Müdürlüğü kurulmasına karar verilir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1925: 17).

28 Kasım 1925 tarihinde ise, kendi isteğiyle ya da zorunlu nedenlerin bir sonucu olarak iskân edilen kişiler için “675 Sayılı Mahalli İskânlarını Bila Mezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun” çıkarılır. Güvenlik kaygısıyla çıkarılan bu kanunla iskân edilmiş kişilerin 5 yıl boyunca iskân edildikleri yerleri terk etmeleri yasaklanır. Kanun aynı zamanda göçmen yerleştirilmelerinde güvenlik kaygısının ne denli belirleyici olduğunu da bize göstermektedir (241 sayılı Resmî Gazete).

31 Mayıs 1926 tarihli “885 Sayılı İskân Kanunu” ile Dâhiliye Vekâletine verilen yetkiler artırılır. Kanunun 3. maddesinde belirtildiği gibi “dâhili memleketteki seyyar aşiretlerle bütün göçebelerin ve sıhhi esbap (nedenler) dolayısıyla nakli icap eden veya ormanlar dâhilinde vasıtai maişetten mahrum bulunan köylerin münasip ve müsait mahallelere nakil ve iskânları ve evleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında teksifi (yoğunlaştırılması) ve casusluklarından şüphelenilen eşhasın hudutlardan uzaklaştırılması” görevi Dâhiliye Vekâletine devredilir. Yani dâhildeki seyyar aşiret ve göçebeler yerleşik olsunlar diye sürülecek, dağınık köylerin birleştirilmesi sağlanacak, şüpheli görülenler de sınırdan uzaklaştırılacaktır.

21 Mayıs 1930 tarihli “124 sayılı Dâhiliye Merkez Teşkilatı ve Vazifeler Hakkında Kanun”da değişiklik yapılır. Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü üç şube olarak ayrılır ve birinci şubeye iskân işleri görevi verilir (Kanunlar Dergisi, 1930: 310-316). İskân işlerinin yürütülmesinde tek şube yetersiz gelince 5 Temmuz 1934 tarihinde “2577

sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Tediline Ait Kanun” ile şube sayısı 4’e çıkarılır, bu kez birinci ve ikinci şube iskân işlerinde görevlendirilir (Kanunlar Dergisi, 1930: 980-984).

2510 Sayılı İskân Kanunu’nun 1934 tarihinde yürürlüğe girmesiyle iskân siyaseti yeni bir hal almıştır. 1921 Anayasası ile başlayıp, 2510 sayılı İskân Yasasıyla devam eden ve 1935 Dersim Kanunu’yla sonuçlanan yeni devletin Kürtleri etkisizleştirme politikaları kapsamında 1934 yılına kadar da İçişleri Bakanlığı’ndan, Genelkurmay Başkanına, Valisinden, Başbakanına kadar farklı tarihlerde çeşitli raporlar kaleme alınmıştır.

Lozan görüşmelerinin sona ermesine takriben Atatürk ve arkadaşları Cumhuriyet rejimini kurmak için kolları sıvadığından, yeni Meclis’te ilk adım olarak 3 Mart 1924 yılında hilafet kaldırıldı, peşine “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” çıkarıldı. 13 Aralık 1925 yılında ise Tekke ve Zaviyeleri kapatıldı. Hilafetin kaldırılması gerekçesiyle 1925 yılında Şeyh Sait isyanı başladı ve bir ay içinde bu isyan bastırıldı. “Şapka ve Kılık kıyafet kanunu”, İskipli Atıf Hoca’nın idamı derken Cumhuriyet ideolojisi ve inkılâpları etkisini iyiden iyiye hissettiriyor, buna bağlı olarak rejime yönelik muhalif sesler de artıyordu. Cumhuriyet ideoloji bu aşamadan sonra yeni bir sürece girmesi gerektiğini anladı ve rejimin kurulmasına yönelik karşıt görüşler analiz edilmeye başlandı. 1925 Şeyh Sait İsyanı’nda mimli olan Kürtler ile Alevi olan Dersimliler üzerinde yoğunlaşılması gerektiği düşünüyor olacak ki, peş peşe merkezinde Dersim’in yer aldığı raporlar hazırlanmıştır.

2.3.2. 2510 Sayılı İskân Kanunu

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 2510 sayılı İskân Kanunu, 27 Nisan 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu’nda görüşülüp kabul edilmiştir. 2 Mayıs 1932 tarihinde Başvekalet Muamelet Müdürlüğü tarafından hükümet adına Meclis’e sunulmuş ve 21 Haziran 1934 tarihli 2773 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur. Yasanın çıkarılma amacı ise dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından iskân ve imar sorununu çözüme kavuşturmak, topraksız köylüğü

topraklandırmak, göçmen politikasını düzenlemek, göçmen aşiretleri yerleştirmek ve nüfus dağılımını dengelemek olarak açıklanmıştır (1934, 140).

Türkçülüğün detaylı programlandığı yıllarda da Şükrü Kaya, “Efendiler, memleketin halkı, Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince Türktür ve hepsinin Türk olması ve Türkçe konuşmaları, kendi menfaatleri iktizasındandır (gereğidir)” ve “Zaten insanlık tarihi Türklerle başlamıştır, Türk olmasaydı belki tarih de olmazdı... Atatürk’ün vaz’ettiği prensipler Türktür” ve “Ana dili Türkçe’den başka dil konuşan Türkler’in harsî ve içtimaî sahada diğer Türk kardeşlerinin mevkiine gelmeleri için esaslı bir program altında çalışılması takarrür etmiştir”(BCA-F: 490.01) ifadesiyle Dersim’de icra edilmek istenen asimilasyon politikası ortaya koyulmuş, Türklük ve Türk dili vurgusu yapılarak esaslı bir programının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Cumhuriyet dönemi iskân politikasının temel belgesi olarak nitelendirilen yasa; aynı zamanda cumhuriyetin siyaset anlayışının da mihenk taşıdır. Dönemin Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Uluğ da İskân Kanununun önemine dikkat çekmiş, kanunu tanımlarken de şu ifadeleri kullanmıştır:

“Aziz arkadaşlarım, yurdumuza ülkümüzdeki şekli verecek, bugünkü bakir varlık üzerinde hür, zengin ve sağlam nesilleri yaşatabilecek, Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan (Yerleştirme kanunu) inkılâbın ana kanunlarından bir belli başlısı olma mümtazlığındadır.” (TBMM ZC Devre: IV, Cilt: XXIII, İçtima: III, 1934: 67)

2510 sayılı İskân Kanunu bir şaheser olarak tanımlayan dönemin Samsun Milletvekili Ruşeni Bey ise İskân Kanunu şu kelimelerle anlatmıştır:

“Bu yasa ülkenin en büyük derdine neşter vuracaktır. Hastalığı bütün çıplaklığıyla ortaya koymuş ve gerçek ilacını bulmuştur. Layihada anlatıldığı gibi, imparatorluğun ilk dönemindeki tımar ve zeamet düzeniyle milyonlarca insan Türk ülküsüne katılmış, Türk kültürüyle kaynaşarak, Türk kanına

girerek çok yararlı Türk olmuşlardır”(TBMM ZC Devre: IV, Cilt: XXIII, İçtima: III, 1934: 67)

Osmanlı döneminde izlenen yanlış siyaset nedeniyle yerel kümelerin korunduğunu ve bazı grupların Türkleşmeye uygun olsa da ayrıştırıldığını dile getiren Ruşeni Bey, her canlının bir midesi olduğu, diğer canlıları yiyerek yaşadığı aforizmasıyla milletin de bir midesi olduğu ve canlı kalabilmesi adına insan kümelerini yemesi gerektiğini savunmuştur. Ruşeni Bey aynı zamanda Türkçe konuşmayan kümelerin ise sorun olma özelliğini dağıtarak ya da göç ettirilecek çözülemeyeceğini, tek çözümün ulusal kültürün Türkçe konuşmayanlara benimsetilmesinden geçtiğine dikkat çekmiştir.

İskân görüşmelerinde geçen “Türk olmanın şeref ve değeri”, “Türk ülküsü”, “Türk kanı”, “Türk kültürü” ifadeleri, yeni devletin Osmanlı’nın dini, etnik ve mezhep olarak çoğulcu kimlik ve kültürü üzerinde Türklüğün birleştirici bir unsur olarak dayatıldığı görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti homojen bir ulus devlet kurarken, ulusu homojenleştirmek için kullandığı zorunlu göç, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunuyla gerçek bir zemine oturtulmuştur. Osmanlı Devleti’nin iskân politikasına değinilerek, muhacirlerin sistemli bir şekilde iskân edilmemesi ve onların Türk kültürü ile kaynaştırılamaması ise kanunun en büyük gerekçesini oluşturmuştur.

Osman Devleti’nin iskân yasası eleştirilmiş, üç asırdır hüküm sürmesine rağmen muhacirlerin Türk kimliği içerisinde homojenleştirilememesi Osmanlı’nın iskân siyasetinin başarısızlığı olarak görülmüştür:

“... takip ettikleri siyaset yüzünden memleketlerini terk ederek ana vatana iltica eden muhacir kafileleri üç asırdan beri tevali etmiş durmuştur... Onun için muhtelif kıtalardan gelen muhacir unsurlar hane hane Türk kasaba ve köyleri içine dağıtılarak eritilip temsil edilmeleri maksadı hiç bir zaman istihdaf edilemezdi. Muhtelif vilâyetlere gelen bu halk blok halinde müstakil köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ihtilâf unsuru olarak katılırdı. Bunlar yıllarca kendi dili eril e mütekellim. Bütün Osmanlı devrinde Türkçeyi ana dili olarak benimseyemediler. Türk ırkına ve harsına

mensup muhacirler bile blok halinde ayrı yerleştirilmek yüzünden ırkdaşlarına bütün bir Osmanlı devrinde ısınamadılar, gittiler.”(ZC Devre: IV, Cilt: XXIII, İctima: III, 1932: 2)

Muhacirlerin Türkçeyi anadili gibi konuşamamasından hayıflanarak, Türk olan muhacirlerin dahi Türklük altında birleştirilememesi eleştirilmiştir. İskân Kanunu’nun 3. maddesi (İskân Kanunu, 1934: madde 3) ise kimin göçmen kimin göçmen olmadığının tanımını yapması açısından oldukça önemlidir. 3. maddede yer alan hükümde Türk kökenli yerleşik veya göçebe kimseler ile Türk kültürünü paylaşan yerleşik kimseler göçmen olarak kabul edilirken, Türk kültürünü paylaşmayan yerleşik kimseler ile Türk kökenli olmayan kimseler göçmen olarak kabul edilmemiştir. Bu hüküm çerçevesinde, Türkiye’ye yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe kişiler ve aşiretlere; münferiden veya müçtemian (toplu olarak) gelmek isteyen Türk kültürüne bağlı kimselere göçmen denilmiştir. Bu madde ışında göçmen olarak alınmayacak kişiler anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket dışından çıkarılmış olanlar şeklinde sıralanmıştır (İskân Yasası, 1934: madde 4). Göçmen olarak kabul edileceklerde aranan temel özellik Türk kimliği olmuştur.

İskân Yasası’nın 3 ve 4. maddeleri, görüldüğü üzere iç göçün ne kadar kapsamlı ele alındığını ortaya koymuştur. İskân Kanunu’nu 3. hükmünde yer alan “Türk kültürünü paylaşmayan ve Türk kökenli olmayan kimseler” ifadeleri Türk kimliğine yapılan göndermeler nedeniyle oldukça dikkat çekicidir. 2510 Sayılı İskân Kanunuyla amaçlananın da bu yönde olduğu, yasanın gerekçesinde ve görüşmelerinde de belirtilmiştir.

İskân Kanunu’nda Türk dilinin yaygınlaştırılması da yer almıştır. Türklüğün dil ile kuvvetlendiği düşünülmüş, bunun için de Türk kültürünü yoğunlaştırmak, Türkiye sınırları dışında kalmış Türkleri, milli sınırlar içerine yerleştirmek gerektiği ifade edilmiştir. Bu gerekçeyle ilinti olarak, Türk olmayan ya da Türk kültürüne bağlı olmayan kitleleri, bir yerleşim bölgesinden alıp, diğer başka bir yerleşim bölgesine dağınık olarak yerleştirmek ve Türk kimliğine bağlamak da İskân Yasası ile amaçlanan hedeflerden biri olmuştur.

Ulus devlet idealinin gerçekleştirilmesinde 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun aktif bir rol üstlendiği sadece 3. madde üzerinden dahi okunabilmektedir. Cumhuriyetin yürüttüğü nüfus politikası böylece iskân ile resmi bir zemine oturtulmuştur. Bu yasada dikkat çeken noktalardan biri de “İskân Mıntıkları”dır.

Türkiye İskân bakımından 3 mıntıkaya ayrılmış, Türk kültürlü nüfusun tekâsüfu (bir araya getirme) 1 numaralı mıntika bölgeleri, Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakli ve iskânına ayrılan yerler 2 numaralı mıntika bölgeleri, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve güvenlik nedeniyle boşaltılması istenen yerler ile iskân ikametini yasaklandığı yerler 3 numaralı mıntika yerleri olarak belirlenmiştir (İskân Yasası, 1934: madde 2).

Türk kültürlü nüfusun bir araya getirilmesi istenen 1 numaralı mıntika yerlerine ise madde 12'ye göre, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin sokulmasına izin verilmeyeceği, sadece dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirlerin, 3 numaralı mıntika halkından olan Türk kültürlü vatandaşların ve Türk ırkından olup 1 numaralı mıntikada askerlik yapanların yerleştirilmesi planlanmıştır. Hükümetin belirlediği yerlerden izinsiz olarak ayrılanların ise önce geri gönderilmesi, davranışın tekrarlanması durumunda Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkarılması önerilmiştir (Madde 11/B).

2510 sayılı kanunun 7. maddesi ise göçmenlere yapılacak yardımları belirlemiş, kime hangi koşullarda yardım edileceği maddeler halinde sıralanmıştır.

- A. Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar.
- B. Türk ırkından olmayanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve Hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti karar ile vatandaşlıktan düşürülürler.

C. Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz (İskân Kanunu, 1934).

Türk ırkından olmayanlara hükümetten yardım isteseler de verilmeyeceği yasada açıkça belirtilmekte, göçmen kabul politikalarında Türk kimliğinin belirleyici olduğu net bir şekilde sergilenmektedir. Ulusal güvenliğini Türk kimliği üzerinden kuran yeni devlet iskân siyaseti ve göç politikalarını da Türk kimliği üzerinden kurmuştur.

Yeni devlet ulus birliği kadar dil birliğine de önem vermiş olacak ki ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaklanmıştır (Madde 11/A). Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri civarına yerleştirilmiştir (Madde 12/B). 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun mimarı Şükrü Kaya da her ne kadar yasanın iskân ve imar sorununu çözmeye yönelik atılmış bir adım oluşunu söyle de sadece yerleştirme ve topraklandırmayı amaçlamadığını, "dile ve uygarlığa girmek" anlamına geldiğini de belirtmektedir (Aslan ve Yardımcı, 2008: 144).

Türk olanlar, Türk olmayıp Türk kültürüne bağlı olanlar ve Türk kültürüne bağlı olmayanlar olarak kategorize edilen kimlikler çerçevesinde yürütülen iskân, ulus devletin güvenlik ve tehdit algılamaları ile nüfus politikasını içeren bir yasal metin olarak iskân siyasetine yön vermiş ve kaynaklık etmiştir. İskân siyasetini yeni bir döneme taşıyan 2510 Sayılı İskân Kanunu, ulusal güç dengelerinin tehdit algılarına karşı ulusal gücü artırmaya yönelik politikaların da adımı olmuştur. Ulusal gücü arttırmaya yönelik adımlar atılmaya çalışılırken, yeni devletin aynı zamanda frengi ve cüzam gibi bulaşıcı hastalıklara yaptığı atıflarla sağlıklı bir nesil yaratmanın peşine düştüğü de görülmektedir. İdealize edilmiş bir ulus yaratmanın ürünü olan İskân Kanunu ile nüfusun kontrol altına alınmak istenmesi maddelerden çok açık bir şekilde okunabilmektedir. İskân Kanunu ve kanuna yönelik yapılan görüşmeler göstermiştir ki ulus devlet oluşturulurken milli kimlik, milli kimlik çatısı, Türk milleti oluşturulurken Türk kültürü ve Türk dili önemli bir araçtır.

Osmanlı'nın çok kimlikli, kültürlü, dilli ve dinli yapısından tek dilli, kültürlü bir kimlik yaratılmasına yardımcı olan 2510 Sayılı İskân Kanunu üzerine genel bir değerlendirme yapıp özetlemek gerekirse, yeni devlet bir yanıyla aşiret ve ağalık gibi modern ulus devlet egemenliğine karşı gelecek toplumsal örgütlenmeye meydan okumuş, diğer yanıyla Türk olmayan, Türkçe konuşmayan toplulukların bir arada yaşadığı yerleşimlere izin verilmemesine ve hali hazırdaki yerleşimlerin de dağıtılmasına yönelmiştir (Esbabı Mucibe Layihası, 1932).

Kanun, çalışmanın da konusu olan kitlesel bir iskânı beraberinde getirmesi nedeniyle de elzem bir konumdadır. 2510 Sayılı İskân Kanunu kapsamında, Tunceli, Bingöl, Bitlis, Van, Erzincan, Çoruh, Siirt, Malatya, Elazığ, Muş, Diyarbakır, Erzurum, Kars, Mardin, Ağrı illerinden 25 bin 832 kişi nakil ve iskân ettirilmiştir (Tekeli, 1990: 64). Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ifadesiyle 2510 Sayılı Kanun, gelmiş geçmiş en kapsamlı aynı zamanda yeni ulus devletin de en temel kanunlarından biri olmuştur. 2510 Sayılı Kanun üzerinden yıllar geçmesine rağmen cumhuriyetin en temel kanunlarından biri olmayı sürdürmektedir. Kanun ile ekonomik, ulusal ve sosyal amaçları göz önünde bulunduran bilinçli bir siyasetin güdüldüğü anlatılar ve bahsedilenler ışığında daha net anlaşıldığı düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMA SAHASININ ÇIKIŞ NOKTASI OLARAK ‘DERSİM’

Güneydoğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan, güneyinde Elâzığ bulunan, Doğu Anadolu Bölgesi’nin yukarı Fırat bölgesine yer alan ve 7774 km² bir alana sahip olan Dersim, devletin etnik açıdan nüfusu homojenleştirme kaygılarının en belirgin yansıdığı il olmuştur. Bugünkü Tunceli’nin ilçeleri, Bingöl Kiğı, Elazığ Karakoçan ilçelerinin bir kısmı ile doğuda Yedisu, batıda Erzincan Kemah ve Kemaliye ilçelerinin bir kısmı, kuzeyde Tercan’ın güneybatı kısmını kapsayan ve Alevi Kürtlerin yaşadığı bir coğrafya olan Dersim, Türkiye Cumhuriyeti’nin etno-dinsel toplumlar bakımından en önemli ilidir.

Dersim ismini gümüş madenlerinden dolayı aldığı rivayet edilir. Kürtçe sim (gümüş) ve Der (kapı) anlamına gelen Dersim ismi, 17. Yüzyıldan beri bölgeyi tanımlamak için kullanılır. İslam öncesi, Sümerler, Asurlar, Medaniler, Persler, Lidyalılar, Urartular ve Bizanslıların hâkimiyetine giren Dersim, 1087 yılıyla birlikte Türk İslam hâkimiyetine, 1514 Çaldıran Savaşı galibiyeti sonucunda Osmanlıların hâkimiyetine girer. Osmanlı’nın gerilemeye başladığı 18. Yüzyıl boyunca kaderine terk edilen bölge, Tanzimat Dönemi ile birlikte idari olarak yeniden ele alınır.

1848 yılında Hozat Sancağı olarak kurulup Erzurum’a bağlanan Dersim, 1880-1888 yılları arasında vilayet olmuştur. Dersim’in vilayet olmasının ardından giderinin gelirinden fazla olmasıyla tekrar sancak olan Dersim, 1892 yılında Ma’muretü’l Aziz’e (Elâzığ) bağlanmıştır. Cumhuriyet Dönemine kadar, doğusu Çarekli Şah Hüseyin, batısı ise Şeyh Süleyman tarafından yönetilen Dersim, 1922 yılında ise tekrar il yapılmış; ancak 30 Mayıs 1926’da çıkarılan “877 Sayılı Kanun’la” tekrar ilçe haline getirilerek Elazığ’a bağlanmıştır. 1935 yılında çıkarılan “Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun” ile Munzur Vilayeti ismi önerilen Dersim’e, 1936 yılında Tunceli ismi verilmiştir. Popülasyon olarak Kürt Alevilerin en kalabalık ili olan Dersim’in bu kültürel nitelikleri, huzur ve güvenliklerini kaybetmelerine neden olmuş, hâkim sınıfların uyguladığı baskı ve sindirme, kitlesel sürgünlere maruz bırakmıştır.

Devletin merkezileşme isteği, otoritesinin değmediği tek bir vatan toprağı bırakmamasına neden olduğundan, Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet Döneminde de Dersim’e hâkim olunmaya çalışılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı

Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'de yaptığı konuşma da devletin merkezileşme isteğinin bir ifadesi olarak gösterilebilir:

“Ulusumuzun layık olduğu yüksek uygarlık ve refah düzeyine ulaşmasının engellenmesinin düşünülmesine yer bırakılmadığını ve bırakılmayacağını huzurunuzda söylemekle mutluyum. (Bravo sesleri, alkışlar) Tunceli'nde yapılan uygulamaların sonuçları bu gerçeğin belirtileri olacaktır. Modern hükümetçiliğin en belirgin özelliği, halkı gücüne olduğu kadar şefkatine de içtenlikle inandırabilmesidir. Büyük küçük bütün Cumhuriyet memurlarında bu düşünce biçiminin en geniş ölçüde gelişmesine önem vermek, çok yerinde olur (Millet Meclisi Tutanak Dergisi d. v, c. 20 s.18).

Atatürk'ün 1 Kasım 1938'de TBMM 5. Dönem 4. Yasama yılı konuşması da (Bu Atatürk'ün rahatsızlığı dolayısıyla Başbakan Celâl Bayar tarafından okunmuştur) merkezileştirme amacına yönelik atılan adımları göstermektedir.

“Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır.(Bravo sesleri)

Cumhuriyetin getirdiği bütün iyiliklerden yurdun diğer evlatları gibi oradakiler de tam anlamı ile yararlanacaklardır.” (Millet Meclisi Tutanak Dergisi D.V, C. 27, s.3)

Kimliğin oluşması sürecinde, farklı olan din ve mezhep ideolojik aygıt olarak işlev görmüştür. Nitekim 1937 yılında Dersim'de cumhuriyet rejimi uygulamaları karşısında Seyit Rıza önderliğinde direniş başlamış ve direniş 1938 Dersim Harekâtı ile bastırılmıştır. 15.10.1940 Tarihli Encümeni Başkanlığına harekât Yarbaşkanı Tümgeneral imzasıyla yazılan yazıda “Tunceli Tedip ve Tenkil Harekâtı”nın 12 Mayıs 1937'de başladığı, 1 Temmuz 1937 bittiği, 1938 Harekâtının ise 8 Haziran 1938'de başladığı, 8 Ağustos 1938 itibariyle ordu manevrası olarak devam ettiği, manevranın de 10 Eylül 1938'de sona erdiğinden bahsedilmiştir.

Dersim Harekâtına ilişkin devlet arşivleri açılmadığından kaç kişinin hayatını kaybettiği resmi olarak bilinmemekle birlikte, uzun yıllar Dersim Katliamı ile ilgili araştırma yapan Kalan Müzik'in sahibi Hasan Saltık tarafından ulaşılan, harekâtın başında olan bir subayın Dördüncü Umum Müfettişlik raporuna göre Dersim'de 13 bin 160 sivil öldürülmüş, 2 bin 258 hane (11 bin 818 kişi) sürgüne gönderilmiştir (Radikal Gazetesi, 2009). Seyit Rıza'nın teslim olmasının ardından Dersim'deki "Tunceli Harekâtı" hakkında bilgi veren dönemin başvekili İsmet İnönü de 18 Eylül 1937 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmasında askeri birlikten 30 kişinin hayatını kaybettiğini, Dersimliler'den de 265 kişinin öldüğünü, 27 kişinin yakalandığını 849 kişinin de teslim olduğunu aktarmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1937). Dersim Harekâtına ilişkin başka bir kaynak ise bu harekât esnasında hayatını kaybeden kişi sayısını 40 bin olarak vermiştir (Göktaş, 1991: 140).

3.1. Dersim'den Batıya Sürgün (İskân) Kararları ve Süreci

1937-1938 Dersim Harekâtlarının ardından yasak, boşaltılmış ve serbest olarak 3'e ayrılan Dersim'de halk iskâna tabi tutulmuş, bölge halkı Elâzığ ve Erzincan gibi yakın illerin dışında 1934 tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunuyla belirlenmiş batı illerine sürgüne gönderilmiştir. 2510 Sayılı Kanun'la Tunceli'den Batı illerine gerçekleştirilen nakil, Türkiye Cumhuriyeti'nin en geniş zorunlu göç ve iskânı olarak tarihe geçmiştir.

2012 yılında TBMM Dilekçe Komisyonu da bu geniş zorunlu göç ve iskânın boyutlarını kamuoyu ile paylamıştır. İktidar ve muhalefet oylarıyla Meclis'te kurulan (T24, 2012) Dersim Komisyonu, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün gönderdiği binlerce belgeyi tasniflemiş ve 1937-38 Dersim Katliamının ardından bölge halkının nerelere sürgüne gönderildiğini aktarmıştır. Marmara ve Ege bölgesi başta olmak üzere Türkiye'nin toplam 32 iline 2.907 aile (14.411 kişi) sürgüne gönderilmiştir. Kişi sayısı itibarıyla en çok sürgün edilen illerin başında 1.861 kişi ile Bursa yer alırken, ikinci sırayı 1.264 kişi ile Konya, üçüncü sırayı ise 1.087 kişi ile Balıkesir almıştır (Milliyet Gazetesi, 2012).

1934 Sayılı İskân Kanunu'nu ile sadece Tunceli değil, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elâzığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illeri de etkilenmiş, toplamda 5.074 hanede 25.831 nüfus Batı Anadolu'ya sürgün edilmiştir. Ancak 1934 Sayılı Kanun'un sayı olarak en çok Dersimlileri vurduğunu da belirtmek gerekmedir.

Bakanlar Kurulu'nun 4 Mayıs 1937 tarihinde aldığı kararda "Tunceli (Dersim) Bölgesi'nde şu anlık 2000 kişinin nakli kararı hükümet tarafından alınmıştır." ibaresi ile 6 Ağustos 1938 tarihli bir diğer Bakanlar Kurulu kararında geçen "Tunceli halkından ve yasak bölgelerin içinden ve dışından 5000-7000 kişinin batıdaki illere nakil ile iskânı, yasak bölge dışında kalan ancak yerinde bırakılması uygun olmayan aşiret reisleri, seyyit ve şerirlerle onların aile ve yakınlarının da batıya nakle tabi tutulmaları..." gibi kararlar daha çok Dersim'in hedef alındığını göstermektedir.

İskân konusunda 20 Mayıs 1937 tarihli "2/6662 sayılı kararname" (EK-1), 6 Ağustos 1938 tarihli "1-2/9409 sayılı kararname" (EK-2) ve 23 Aralık 1938 tarihli "2/10105 sayılı kararname" (EK-3) olmak üzere toplamda 3 tane de kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamelerin her birinde iskâna dair farklı bölgelerden ve sayılardan bahsedilmesi dikkat çekerken, 20 Mayıs 1937 tarihli "2/6662 Sayılı Kararname"nin ikinci maddesinde de bu iskânların nasıl olacağı anlatılmıştır:

"Bu defa isyan etmiş olan muntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyede köylere baskın edilerek hem silah toplanacak hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır"

Aynı kararnamede 4. Umum Müfettişliği 2000 kişinin, Konya, Kastamonu ve Çankırı bölgesine gönderilen kişilerin yeniden daha batıya gönderilmesine ve iskân edilecek bu kişilerin 3 gruba ayrılarak ilk grubun Trakya'ya, ikinci grubun Balıkesir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Eskişehir'e, üçüncü grubun da Denizli, Burdur, Aydın, Muğla ve Isparta'ya bir köye en fazla iki hane düşecek şekilde iskân edilmesine karar verilmiştir. 6 Ağustos 1938 tarihli "9409 sayılı kararnameyle" 2000 kişiye ek 4952 kişinin daha "6662 sayılı kararnamede" belirtilen şehirlere gönderilmesi kararı alınmıştır. Buna göre, Denizli'de 161 köye 158 hane, Aydın'da 100 köye 100 hane,

Bilecik'te 50 köye 100 hane, Bursa'da 100 köye 200 hane, Balıkesir'de 77 köye 154 hane, Isparta'da 20 köye 20 hane, Muğla'da 28 köye 28 hane, Eskişehir'de 50 köye 50 hane, Edirne'de 50 köye 50 hane, Kırıkkale'de 25 köye 50 hane, Tekirdağ'da 75 köye 75 hane, Kütahya'ya 24 hane, Burdur'a 62 kişi, Çanakkale'ye 150 hane, Zonguldak'a 300 kişinin gönderilmesi planlanmıştır.

Zorunlu göç konusu 20 Mayıs 1937 tarihli "2/6662 Sayılı Kararname"'nin ardından, 1937 yılının Kasım ayında yeniden gündeme gelmiştir. Dönemin İçişleri Bakanlığı Dâhiliye Vekâleti tarafından 27 Kasım 1937 tarihli "Başvekalet Yüksek Makamına" gönderilen yazıda (EK-4) Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'dan, "*Reisicumhur Atatürk'ün Elâzığ istasyonunda not ettirdikleri bağlı yazıda musrrah esasların ne biçimde ve nasıl programlanacağını bildirilmesi*" istenmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/110-78-8).

Atatürk'ün Elâzığ İstasyonunda not ettirdikleri ise şu hususları kapsıyor:

"1- Arazi, su, hava bakımından barınılması güç olan bölgeler halkının daha iyi –iyi–şeraiti haiz yerlere nakli teemmül edilmeli ve mali külfet tahmin edilerek tespit edilmelidir.

2-Pertek arazisi eyidir. Tedavi keyfiyeti nazarı itibare alınmalı.

3- Büyük, kesif köyler yapılmalı ve kültürü temin edilmelidir.

4- Maden amelesi olarak kaç âilenaklolunabilir.

5- Münferit dağ köylerini toplayu[1]p ovalara teksif edilmeli. (Dahilikolonizasyon)

6- Girlayık'te pancar mıntakası tesis ederek dağlıları ovaya indirmek lazımdır. (Tetkik) (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/110-78-8).

Dâhiliye Vekâletinin gönderdiği yazının ardından Başvekâlet harekete geçmiş ve durumu Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletine aktarmıştır. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından 8 Aralık 1937 yılında verilen cevapta (EK-5),

"Tunçelinin yalçın dağları arasına sıkışan ve çıplak kayalar içinde sefil, bedbaht bir hayat sürmekden (sürmekten) başka bir nasibi olma[1]yan

(olmayan) Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri mıntakalarına nakil ve iskânları hakkındaki yüksek emirleri üzerine Üçüncü ve Dördüncü Umumî Müfettişlikle Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan şifrelerin örneklerini ekli olarak takdim eder ve bu hususta Dahiliye Vakaletiyle temasa geçildiği ve iş faaliyet (faaliyet) ve icraatı hakkında peyderpey malûmat verileceği’’ bildirilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/110-738-8) denilmiştir.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan’a gönderdiği yazıda (EK-6) ise ıslahat neticesinde Tunceli için yapılması istenenleri şöyle sıralamıştır.

- Tunceli’de sosyal ve medeni bir merkez olmak kabiliyetinde olan yerler var ise tespiti edilerek ihya edilmesi, toplu ve medeni yaşayışa kendiliğinden kavuşamayacaksa iskân edilmesi,
- İskân edileceklerin soy ve dillerine göre hanelerin tasnif edilerek, nakil edilecekleri köyi (köyü) bölge ve mahalleleri gösteren bir haritanın yollanması,
- Aşiret ve dini tarikata bağlı olanlar ile Türk olmalarına rağmen dillerini ihmal edenlerin beraberinde öküz, inek ve beygirleriyle bildirilmesi,

Ayrıca Alpdoğan’a gönderilen yazıda, iskân yeri olarak maden için Zonguldak, ziraat için Erzincan’ın belirlendiği, endüstri sahasının ayrıca bildireceği aktarılmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/110-738-8). İskân yeri olarak belirlenen Zonguldak Valiliğine gönderilen yazıda (EK-7), bölge halkının ziraata elverişsiz yerlerde, olumsuz şartlarda yaşadıklarının altı çizilirken Erzincan ve endüstri sahasına gönderilenler dışında kalanların Zonguldak’taki maden ocaklarında çalıştırılmak suretiyle maden ocaklarına yakın yerlerde iskânı istenmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/110-738-8). Erzincan Valiliği ve Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer’e gönderilen yazıda (EK-8) ise ziraata elverişli bölgelerin bulunması, mevcut köylerin dışında yeni köylerin kurulması istenirken, bu köylerin minimum 30 km yakınındaki köylerin de soy, dil, kültür ve nüfus tespiti istenmiştir. Ayrıca bu köylere iskân edilenlerin 2510 Sayılı İskân Kanunu’nda

belirtilen miktarda arazi verileceği de belirtilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/110-738-8).

Genel Kurmay Başbakanı Mareşal Fevzi Çakmak da Başvekâlete, Dâhiliye ve Milli Müdafaa Vekâletlerine arz olunmuş, Erzincan Ordu Müfettişliğine, Dördüncü Umumi Müfettişine ve Genelkurmay İkinci Başkanlığına 26 Temmuz 1938 tarihli 7 maddeli bir yazı göndermiştir. (EK-9) 7 madde olarak yazılan yazının birinci maddesinde, *“Üçüncü Ordu manevranının birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli bölgesinde yapılacak taramanın bütün Tunceli mıntıkasına teşmil edilmesi ve bu mıntıkadaki halkın tamamen silahtan tecridi ile her sene bu bölgenin ayrı ayrı sahalarında beliren haydutluk vak’alarının tamamile nihayet verilmesi takarrür etmiştir.”*, ifadelerine yer verilirken, doğrudan iskânı elen ikinci maddede, bölgenin sıkı taranması istenerek *“birinci yasak bölge olarak; Karaca kale darbugazı garbı Seyithan Kırmızı dağ hattı balâsı Hacil deresi mansabı Ballı mezreası dizinin evi Munzur suyu ana komu Harcı dağı ve geldiği Karaca kale mevkilerinden geçen hattın çevrelediği saha, ikinci yasak bölge olarak da Hozat garp ve Çemişgezek şimal ve Munzur silsilesi cenubundaki Koç ve Şanlıların bulunduğu bölge olup bölgenin hudutları Dördüncü Umumi Müfettişlikçe tespit edilerek bildirilmelidir”* önerisi yapılmıştır. Dördüncü madde de ise, *“Bu mıntikalardan garba tehcir edilecek 5000-7000 kişi için tehcir mıntıkası ve harekâtın bu tarzda icrası hakkında başvekâletten alınacak emir ve direktife göre ayrıca talimat verilecektir”* ifadesi yer almıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10.-.../111-748-1).

Milli Müdafaa Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti, Maliye Vekâleti, İktisat Vekâleti, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığına, Başvelâketçe gönderilen 27 Temmuz 1938 tarihli yazıda (EK-10) ise Tunceli’de yapılacak ordu manevrasının birinci safhasını teşkil edecek olan taramada, yasak ilan edilecek olan bölgedeki halkın memleketin muhtelif yerlerine dağıtılacağı ifade edilirken, dağıtılacak kişi sayısının 20 Mayıs 1937 tarihli “2/6662 Sayılı Kararnamede” belirlenen 2.000’den 7.000’e çıkarıldığı ve bu kişilerin listesinin de Dâhiliye, Sıhhat ve İctimai Muavene Vekillerince hazırlanacağı aktarılmıştır. Askerlik görevini yapmayanların ise askere alınıp sonrasında iskân edileceği, isyana katılanların tutuklanıp mahkemeye sevk edileceği ve ayrıca Tunceli’den silah toplamaya devam

edileceği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra, yasak bölge ilan edilen yerlere de ayrıntısıyla yer verilmiş, endüstri merkezlerinin dağıtımdan istifade edebilmesi için İzmit Kağıt Fabrikasına 50, Keçibu[o]rlu Kükürt Madenine 50, Karabük Demir ve Çelik Fabrikasına 250, Zonguldak Kömür Madenlerine 600, Fethiye Kurum Madenine 300, Divriği Demir Madenine 250 kişi olmak üzere 1500 kişinin bu yerlere iskân edilmesi uygun görülmüştür (EK-11) (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/111-748-1).

Başvekâlet tarafından 27 Temmuz 1938 tarihinde Milli Müdafaa Vekâleti, Dahiliye Vekâleti, Maliye Vekâleti, İktisat Vekâleti, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen yazıya yönelik ertesi gün yapılan değerlendirmeler ise, “Tunceli harekatı ve oradan nakledileceklerin İskan mıntıkları hakkında ilgili vekâletlerden gelen cevaplar” başlığıyla bir araya getirilmiştir (EK-12).

Genelkurmay Başkanlığı, Divrik'in Dersim'e yakın olması nedeniyle Dersimlilerin oraya iskân edilmesine karşı çıkarken, Dahiliye Vekaleti ise Dersim'den nakledileceklerin, Kürtlerin yerleşim alanlarından uzak yerlere dağıtılmasını -20 Mayıs 1937 tarihli kararnamede belirtilen yerlere- (Denizli, Aydın, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Isparta, Muğla, Eskişehir, Edirne, Kırıkkale, Tekirdağ, Kütahya, Burdur, Çanakkale, Zonguldak[EK-1]), hatta 1937 yılında Konya, Kastamonu ve Çankırı'ya gönderilenlerin de daha batıya gönderilmesini istemiş, yasak bölgeden iskan edilecekler ile yasak bölge ilan edilmemesine rağmen caiz olmayan aşiret reisleri, kol başıları, şerirler ve seyidlerin isimleri ile ailelerinin de Dördüncü Umum Müfettişlikçe tespit edilmesini önermiştir. Maden ve endüstri merkezlerine 1500 kişinin iskân edilme önerisi iyi bir randıman vermeyeceği düşüncesiyle sakıncalı görülmüş, sadece deneme amaçlı Zonguldak'a 100, bazı yerlere de 20 kişi gönderilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ise 2000 kişinin, 20 Mayıs 1937 tarihli “6662 Sayılı Kararnamede” tespit edilen illerdeki iskân yerleri ile yazışarak hiç Kürt bulunmayan köylere ikişer hane şeklinde iskânlarının sağlandığı gibi yeniden nakledilecek olanlar için aynı usulün takip edilmesi önerisi yapılmıştır. Maliye Vekâleti de 2000 bin kişi için 1938 bütçesinde 270.000 lira tahsisat verildiğine işaret ederek, yeni iskân nüfusuna göre bu bütçenin

artırılmasını talep etmiştir. İktisat Vekaleti, Tunceli'den endüstri ve maden mıntıklarına gönderileceklerin peyderpey gönderilmesini isterken, Milli Müdafaa Vekâleti ise, askerliğini yapmamış olanların iskânının, askerlikten sonra yapılmasını istemiştir.

Tunceli İskânı ve nakli konusunda 6 Ağustos 1938 tarihli “2/9409 Sayılı kararname” (EK-2) en ayrıntılı hükümleri içermektedir. 7 madde olarak çıkarılan kararnamenin 4 maddesinde iskân konusuna yer verilmesi dikkat çekicidir. Tunceli'den batı illerine gönderilecek kişi sayısının arttırıldığı da bu kararnameyle anlaşılmaktadır. Kararnamenin ikinci maddesinde, *“Tunceli halkından garp illerine nakli 20/5/937 tarihli ve 2/6662 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan 2000 kişiye ilaveten bu seferki tarama hareketinde ve taramadan sonra elde edilecek yasak bölge sahası halkından 3-5 bin kişinin daha garp illerine nakil ve Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliklerince müştereken tespit edilecek tevzi listesine göre Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla Vilayetlerinde iskânları;”* kararlaştırılmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-01-02-84-73-8.). Yasak dışında kalan kişilerin durumu da değerlendirilmiştir. Üçüncü maddede, *“Tunceli'nin yasak bölgeler sahası haricinde oturan ve fakat yerlerinde bırakılmaları caiz olmayan ve isimler ile nüfus mikdarları (miktarı) Dördüncü Umumî Müfettişlikçe tesbit (tespit) edilecek olan Aşiret Reisleri, Kolbaşıları, seyyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının da garbe nakle tabi tutulmaları,”* istenmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-01-02-84-73-8.). Kararnamede iskân planına yönelik maden ve endüstri alanında işgücü temini için de madde hazırlanmıştır. Bu karar dördüncü maddede, *“Maden ve endüstri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzere ve bu merkezlerde yerleştirilmeleri düşünülen 2 inci fıkra da garbe nakilleri mukarrer Tunceli halkından bin beşyüz kişiden üçyüz kişinin Zonguldak'ta iskân edilmeleri ve geri kalan bin ikiyüz kişinin İzmit, Keçibu[o]rlu, Karabük, Fethiye ve Divriği maden ve endüstri merkezlerinde yerleştirilmeleri muvafık olup olmadığının ve muvafık görüldüğü takdirde ne kadarının nerelere tevzii münasip olacağının Dâhiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, İktisat Vekillikler ile Genelkurmay Başkanlığınca memur edilecek zatlardan mürekkep bir heyet tarafından acele tetkik ettirilerek varacakları kararın Dâhiliye,*

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliklerince tatbiki” şeklinde ele alınmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-01-02-84-73-8). Kararnamenin 6. maddesi ise askerliğini yapmamış olanların iskânı ile ilgilidir. Maddede, “Esnan dâhilinde olup askerliklerini yapmamış olanların askerlik hizmetleri yaptırıldıktan sonra mürettep oldukları iskân mıntakalarına sevkleri” istenmiştir.

6 Ağustos 1938 tarihli kararnameye ek olarak çıkarılan 23 Aralık 1938 tarihli üçüncü kararnamede (EK-3), *“Tunceli’nden Garba nakillerine karar verilen cem’an 12,000 kişinin 11.683 kişinin mürettep mahallerine sevk ve iskânları icra edilmiş isede muhtelif mahallerde aynı evsafı haiz ve sevke hazır bir vaziyette bulunan 514 şahıs ile birlikte yekunu, kararnamelerle tespit edilen mikdarı (miktarı) geçeceğinden dağlarda ve mağaralarda saklanmaları ve kış münasebetile barınamayarak dehaletleri umulanlarla beraber daha 2000 kişinin ilişik listede yazılı yerlere sevk ve iskânları,”* uygun görülmüştür. Bu kararname Kalan Müzik’in sahibi Hasan Saltık’ın ulaştığı Dördüncü Umum Müfettişlik raporunda ifade edilen sürgün sayısı ile da benzerlik göstermektedir. Bu kararnameyle Dersim’den batı illerine 14.197 kişinin batıya gönderildiği anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri üzerinden elde edilen belgelerde sıkça iskân konusuna rastlansa da bu belgeler arasında Dersim’den batı illerine gönderilen kişilerin söz konusu bölgelere yerleştirildiklerini gösteren bir belgeye rastlanılmamıştır. Dersimlilerin Batı illerine yerleştirildiklerini, konuyla ilgili araştırma yapan kişilerin ulaştıkları resmî belgelerden, yazışmalardan, sözlü tarih çalışması kapsamında anlatılanlardan ve bahsi geçen bölgelerdeki Dersimlilere ait mezarlardan elde edilen bilgiler göstermektedir. Bu kapsamda daha önceki paragraflarda bilgisi geçen Hasan Saltık’ın ulaştığı Dördüncü Umum Müfettişlik raporu ile Hüseyin Aygün’e ulaştırılan ve *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân* kitabında toplanan İskân Müdürü Dr. Reşat Tanyeri’nin verdiği resmi talimatlar, sürgün mektupları, telgraflar ve hastalık ihbarnameleri gibi birçok resmi yazışma, Dersimlilerin İskânında en somut veriyi sunmakta ve bu belgeler aracılığıyla Dersimlilerin batı illerine sürgüne gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Örneğin, 12 Ekim 1938 tarihli Karabiga Nahiyesi Müdürlüğü tarafından kaleme alınan yazışmalarda, Haydaran ve Pülümür'den 8 kişinin sevki şeklinde bilgi verilen belgede bir kız çocuğunun eksik olduğu notu düşülmüştür. 19 Aralık 1938 tarihli Denizli'den İstanbul Valiliğine başlıklı belgede ise, Denizli'nin Karcı köyünden Ahmet isimli kişinin çocuklarından birinin Karagümrük semtine gönderilen Aydoğan Halil'in yanında olduğunu ortaya koymaktadır. 4 Ekim 1938 tarihli başka bir belgede de Sirkeci İskân Misafirliği'nde kalan İsmail oğlu Şükrü'nün, İstanbul Vilayet Yüksek Makamı'na ithafen yazdığı dilekçedir. Dilekçede Şükrü'nün 4 ay önce askerlikten terhis edildiğini ve köyü Pülümür Göneli'ye gittiğinde ailesinin sürgüne gönderildiğini öğrendiğini ve kendisinin de kardeşinin bulunduğu yere gönderilmesini istediği görülüyor. Musa oğlu Mustafa ise 3 Kasım 1938 tarihli mektubunda Uzunköprü Kaymakamı'ndan "yanlış yere gönderildikleri için iâşe alamadıklarından yakındığı anlaşıyor(Aygün, 2010: 148).Ayrıca sürgün masraflarının devlet tarafından yapıldığı da belgelerden anlaşılmaktadır. Hayriyye İşletme Müdürlüğü'ne gönderilen 26.9.1938 tarihli belgede Edirne üzerinden gelen 190 kişilik grubun yanında 83 hayvan ve 10 bin kilo eşya bulunduğu belirtilirken, gidilen yerlerde sürgünlere ev, toprak, çifte havyan ve pulluk verildiği not edilmiştir.

1935 ve 1940 yıllarında yapılan nüfus sayımı verileri incelendiğinde de sürgün ile ilişkilendirilecek dikkat çekici değişiklikler gözlemlenmektedir.

EL Â Z İ Z												
Elâziz	12 431	11 025	23 456	30 067	29 158	59 225	42 498	40 183	82 681	3 225	256	
Baskil	418	450	868	6 048	6 161	12 209	6 466	6 611	13 077	1 225	107	
Çemişgezek	878	936	1 804	6 093	7 499	13 592	6 971	8 485	15 459	1 120	138	
Ergani madeni	1 624	1 127	2 751	6 207	6 608	12 815	7 831	7 735	15 566	1 340	116	
Hozat	1 689	635	2 324	9 222	9 148	18 370	10 911	9 783	20 694	2 045	101	
Keban	283	216	499	2 748	3 038	5 786	3 031	3 254	6 285	776	81	
Mazgirt	825	372	1 197	9 300	9 462	18 762	10 125	9 834	19 959	500	400	
Nazımiye	244	270	514	3 342	3 646	6 988	3 586	3 916	7 502	800	94	
Ovacık	183	212	395	4 749	4 829	9 578	4 932	5 041	9 973	540	185	
Palu	1 944	1 827	3 771	20 801	21 433	42 234	22 745	23 260	46 005	2 810	164	
Pertek	1 108	1 128	2 236	7 108	7 151	14 259	8 216	8 279	16 495	795	207	
Yekûn — Total	21 627	18 248	39 875	105 685	108 133	213 818	127 312	126 381	253 693	15 176	167	
ER Z İ N C A N												
Erzincan	10 249	7 177	17 426	20 896	22 563	43 459	31 145	29 740	60 885	2 985	204	
Kuruçay	214	219	433	4 572	5 668	10 240	4 786	5 887	10 673	1 040	103	
Kemah	1 293	988	2 281	7 233	8 281	15 514	8 529	9 269	17 795	2 655	67	
Kığı	560	487	1 047	16 128	16 463	32 591	16 688	16 950	33 638	3 400	99	
Pülümür	467	508	975	6 767	6 938	13 705	7 234	7 446	14 680	1 465	100	
Refahiye	360	425	785	9 451	10 476	19 927	9 811	10 901	20 712	1 611	125	
Yekûn — Total	13 143	9 804	22 947	65 047	70 389	135 436	78 190	80 193	158 383	13 156	120	

20 Ekim 1935 Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Nüfus Sayımına göre daha sonra Tunceli'ye bağlanacak, Çemişgezek'te 13.455, Hozat'ta 20.697, Mazgirt'te 19.959, Nazımiye'de 7.502, Ovacık'ta 9.973, Pertek'te 16.495, Pülümür'de 14.680 toplam 102.761 kişi bulunmaktadır (Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel

Nüfus Sayımı 20 İkteşrin: 1935). 1935 yılına ait olan nüfus sayımı 1938 Dersim Katliamı'ndan önce yapılan son sayım olması nedeniyle ayrıca önemlidir. Dördüncü Umumî Müfettiş Kongresinde 1936 yılında Tunceli nüfusunun 107.000 olduğu sarf edilirken, bu sayı 1940 yılında yapılan nüfus sayımında 94.639'a düşmüştür (Varlık, 1936: 150). Tunceli'nin il olduğu sırada ilçelerdeki köylerin durumu değişmemişse, yani köyler bağlı oldukları ilçelerinden ayrılmamışsa arada önemli bir fark göze çarpmaktadır.

Şükrü Aslan'ın (2011) "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim'de 'Kayıp Nüfus':1927-1955" başlıklı çalışmasında da bu farka dikkat çekilmiş ve nüfus sayımları baz alınarak Dersim'deki kayıp nüfus oranları ortaya konulmuştur. 1935 yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Çemişgezek'te 13.589'u köylerde olmak üzere 15.452, Hozat'ta 17.707'i köylerde olmak üzere 20.028, Mazgirt'te 22.795'i köylerde olmak üzere 23.999, Nazımiye'de 6.930'u köylerde olmak üzere 7.498, Ovacık'ta 9.158'i köylerde olmak üzere 9.618, Pertek'te 14.391'i köylerde olmak üzere 14.600 kişinin yaşadığı belirtilirken, Tunceli'nin ilçelerini oluşturacak birime bağlı nahiye ve köylerin sayıları şu şekilde aktarılmıştır:

Çemişgezek'in merkeze bağlı 24, Başvartenik nahiyesine bağlı 25, Kermili nahiyesine bağlı 16, Vaskuvan nahiyesine bağlı 14 olmak üzere toplam 79 köyü, Hozat'ın merkeze bağlı 21, Amutka nahiyesine bağlı 22, Balikan'a bağlı 11, Kirmil'e bağlı 17, Sin'e bağlı 15 olmak üzere 86 köyü, Mazgirt'in merkeze bağlı 23, Muhundu nahiyesine bağlı 47, Pah'a bağlı 14, Türüşmek'e bağlı 16 olmak üzere toplam 100 köyü, Nazımiye'nin merkeze bağlı 10, Hakis nahiyesine bağlı 13, İrisi nahiyesine bağlı 7 olmak üzere toplam 30 köyü, Pertek'in merkeze bağlı 8, Çasancak nahiyesine bağlı 31, Dere nahiyesine bağlı 10, Şavak nahiyesine bağlı 8 ve Vaskirt'e bağlı 23 olmak üzere 85 köyü, Pülümür'ün merkeze bağlı 15, Danzik nahiyesine bağlı 13, Derşt nahiyesine bağlı 15, Şeteri nahiyesine bağlı 17 köy olmak üzere toplam 60 köyü, nahiye belirtmemiş Ovacık ilçesinde 85 köyü bulunuyor. 1935'ten 1940'a kadar haritada silinen ve kaybolan nüfus ise şu şekilde belirtiliyor: 1940 yılı Genel Nüfus Sayımlarına göre Merkez'de 6 bin 435, Çemişgezek'te 13 bin 377'si köylerde ve nahiyelerde olmak üzere 15 bin 513, Hozat'ta 7 bin 390'ı köylerde ve nahiyelerde yaşamak üzere 9 bin 9225, Mazgirt'te 20 bin 37'si köylerde ve

nahiyelerde yaşamak üzere 20 bin 867, Nazımiye’de 6 bin 219’u köylerde ve nahiyelerde yaşamak üzere 7 bin 705, Ovacık’ta 7 bin 185’i köylerde ve nahiyelerde yaşamak üzere 8 bin 353, Pertek’te 11 bin 276’sı köylerde ve nahiyelerde yaşamak üzere 13 bin 745, Pülümür’de 10 bin 184’ü köylerde ve nahiyelerde yaşamak üzere 12 bin 96 kişi yaşarken, o yıl tespit elden Tunceli Nüfusu 94 bin 639’dur. 1940 yılı Genel Nüfus Sayımına göre Tunceli nüfusu yaklaşık olarak 13 bin civarında azalmıştır. Aslan, nüfusun neden belirgin bir şekilde azaldığına dair bir açıklama yapılmadığına dikkat çekerken, 1935 sayımında kayıtlara geçen köy isimlerinin 1940 sayımında yer almadığına ve toplamda 134 köyün kayıp olduğuna vurgu yapıyor. Köy isimlerinin bir açıklama yapılmadan sessizce silindiği 5 yıl arayla yapılan nüfus sayımlarında net bir şekilde görülüyor (Aslan, 2011: 405-409).

1945 yılında yapılan Genel Nüfus Sayımında da sonuçlar değişmemiştir. İlçe, nahiye ve köy sayıları aynıdır. Bunun da nedeni sürgüne gönderilen Dersimlilere 1947 yılında kadar memleketlerine dönüş yasağı konulmasıdır. Sürgüne gönderilen aileler ancak 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı yasa ile nakledildikleri yerden memleketlerine dönebilmişlerdir. 1950 yılında yapılan nüfus sayımı da belirgin bir şekilde Dersim’e dönüşlerin gerçekleştiğini göstermektedir. 1940 yılı sayımlarında 90 bin 446 olan nüfus 1955 yılında 121 bin 743’e çıkmıştır (Aslan, 2011: 410)

Ulus devletlerin merkezileşme çabalarını hedef alan etnik kimliklerin tarihsel zeminde, milli kimlik perspektifinde nasıl eritmeye çalışıldığı, çıkarılan iskân yasası ve meclis konuşmalarından anlaşılmaktadır.

3.1.1. Dersim Sürgünlerinin Yerleşim Alanları

Topraklarının büyük bir bölümü “yasak bölge” ilân edilen Dersimlilerin bu sürgünlüğü yaklaşık 10 yıl sürmüştür. Sürgüne gönderilirken yanlarına alacakları eşyalara sınırlamalar getirilmiş, ellerinde kalan mallar ve eşyalar değerlerinin altında satılmak zorunda bırakılmıştır. Dersimlilerin batıda “zorunlu iskân”a tabi tutuldukları o yerler ve kişi sayısı da Dersim Komisyonu tarafından elde edilen belgeler ışığında ortaya çıkmıştır.

1934’de 2510 sayılı iskân Kanunu’na dayanarak İzmir, Aydın, Samsun, Ankara, Çanakkale, Bursa ve Edirne gibi Sünni Türklerin yoğun olarak yaşadıkları 32 batı iline 14 bin 411 kişi göç ettirilmiştir.

Dersim arşivlerine göre Dersim’den 5 bin 39’u ise Ege bölgesine yerleştirilmiştir. Bölgeye en yoğun sürgünler de Manisa, İzmir ve Balıkesir’e yapılmıştır. Hangi aşiretin nereye gönderildiği belgelerde tek tek sıralanırken, harcamalara da kuruşu kuruşuna yer verilmiştir. Jandarma Umum Komutanlığı’nın raporlarında Trakya’ya nakledilen kişiler için yapılan masrafta Han Köy’den Ferhat İstasyonu’na giden trenlere nüfus başına 127 kuruş toplam 4437 lira ödendiği belirtilirken, Ferhat İstasyonu’ndan Mersin’e nüfus başına 966 kuruş toplam 33520 lira, Mersin’den bindirme ve diğer iskelelere indirme masrafı da nüfus başına 34 kuruş, toplam 1180 lira ödendiği görülmüştür. Ayrıca belgede ailelerin bulunduğu yerlerden Han Köy İstasyonu’na nakil için nüfus başına 5 lira toplam 17350 lira, İskele’den iskâna gönderilen yerlere nakil için nüfus başına 5’er lira 1735 lira ödenmiş, hareket edilecek yerden iskâna gönderilen yerlere kadar 15 günlük iâşe masrafı olarak da günlük 20 kuruştan toplam 10410 lira, iskân yerinde ise 2 aylık iâşe için günlük 20 kuruştan toplam 41640 lira genelde de 300.000 lira ödenmiştir. Sürgün edilenler, gönderildikleri batı illerinde bir hane bir köye denk getirilecek şekilde yerleştirilmişlerdir.

Sürgüne gönderilen ailelerin listesi iller, aile sayısı ve toplam nüfus olarak şu şekildedir:

Sürgün İli	Aile Sayısı	Toplan nüfus
Afyon	73 aile	356 nüfus
Amasya	88 aile	392 nüfus
Antalya	83 aile	410 nüfus
Aydın	183 aile	1.003 nüfus
Balıkesir	240 aile	1.087 nüfus
Bilecik	181 aile	866 nüfus

Bolu	45 aile	223 nüfus
Burdur	12 aile	54 nüfus
Bursa	377 aile	1.861 nüfus
Çanakkale	44 aile	321 nüfus
Çankırı	125 aile	750 nüfus
Çorum	57 aile	171 nüfus
Denizli	141 aile	659 nüfus
Edirne	5 aile	43 nüfus
Eskişehir	138 aile	643 nüfus
Isparta	30 aile	181 nüfus
İstanbul	6 aile	13 nüfus
İzmir	121 aile	511 nüfus
Kastamonu	61 aile	386 nüfus
Kayseri	80 aile	245 nüfus
Kırklareli	8 aile	60 nüfus
Konya	212 aile	1.264 nüfus
Kütahya	116 aile	586 nüfus
Manisa	248 aile	1.015 nüfus
Muğla	30 aile	170 nüfus
Niğde	34 aile	124 nüfus
Samsun	60 aile	276 nüfus
Sinop	30 aile	110 nüfus
Tekirdağ	17 aile	100 nüfus
Uşak	51 aile	273 nüfus
Yozgat	62 aile	251 nüfus
Zonguldak	6 aile	7 nüfus

Dersim halkı yaşlı, çocuk, zengin, fakir, hamile, hasta, asker ya da sivil ayırt edilmeksizin sürgüne gönderilmişti. “Eşkıya ile çatışmış kişiler” dahi sürülmüştür (Aygün, 2010:27). Kırmanç (Zazaca) dışında başka dil bilmeyen Dersimlileri, ayrı köylere göndererek komün içi iletişimin önüne geçilmek ve böylece anadil ile kültür

asimilasyonunun daha kolay oluşmasına zemin hazırlanmak istenmiştir. Sürgünlüğün cazip kılınması için de bu ailelere ev, arazi gibi imkânlar tanınarak, memleketlerine geri dönme isteği ortadan kaldırılmak istenmiştir.

Dersim'den zorunlu göçle gönderilenler 18 Haziran 1947 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 5098 sayılı “İşkân Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değerlendirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun” ile memleketlerine geri dönebilmiştir. Yasak bölge uygulaması nedeniyle gelen halk yasak bölge dışında kalan yerlere yerleşmek zorunda bırakılmıştır. Yasak bölge uygulaması ise 1 Temmuz 1950 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla kaldırılmıştır.

4. SÜRGÜN MEZARLARI: ÖLÜM SONRASI İLTİCA

Bu çalışma kapsamında sosyal medya üzerinden 5 bin 110 kişiye mesaj gönderilmiştir. Bu kişilere “Dersim’den gidilen ilçe ve köyleri, aileden kaç kişinin, nereye sürgüne gittiği, sürgünde ölen kişiyle yakınlık derecesi, ölen kişinin ismi, soy ismi, doğum/ölüm tarihi, ölüm yeri, neden öldüğü, mezarının belli olup olmadığı, belli ise yapılıp yapılmadığı ve mezar yerlerini ziyaret edip etmedikleri” soruldu. Bu sorulara uygun olan 47 kişi ile görüşme sağlandı. 33’ü erkek, 14’i kadın olan görüşmecilerin çoğunluğu ise ailelerin 3. nesil çocuklarıdır.

Sürgünde yakını ölen 47 kişi dışında, Dersim’e yönelik yapılan diğer araştırmalar aracılığıyla sürgünde ölen 19 kişinin hikâyesi de çalışmaya eklendi. Görüşme yapılan 47 kişinin yakınlarının 4’ü Çemişgezek, 3’ü Merkez, 14’ü Ovacık, 2’si Nazımiye, 6’sı Hozat, 3’ü Mazgirt, 13’ü Pülümür, 1’i Pertek, 1’i Kemah, 1’i Erzincan Merkez ilçelerinden batı illerine sürülürken, yazılı belgelerden elde edilen 21 kişinin 3’ü Nazımiye, 4’ü Ovacık, 2’si Hozat, 4’ü Pülümür, 2’i Mazgirt, 3’ü Merkez’den batı illerine sürgün edilmiştir.

Yaklaşık 20.000 kişinin sürgüne gönderildiği varsayıldığında, her hanenin 10 kişi olduğu düşüldüğünde 2.000 ila 2.500 aile içerisinde de 1 ölümün olduğu çıkarımı yapıldığında (ki çalışma esnasında anlaşıldığı üzere bazı ailelerde birden fazla ölümler yaşanmıştır) 2.000-2.500 kişinin sürgünde öldüğü anlaşılmaktadır. Resmî belgeler ışığında yol alındığında ise 14.000 kişilik sürgün hikâyesinde 1.400 kişinin sürgünde öldüğü anlamı ortaya çıkıyor. Bu çalışmada ise görüşme sağlanan 47 kişiden alınan bilgiye göre 115 kişi, yazılı belgelerden çalışma kapsamına dâhil edilen 19 kişinin hikâyesine göre de sürgünde ölen 153 kişinin bilgisine ulaşılmıştır.

4.1. Sürgünde Ölüm Mekânları

Ölüm; ölenin geçmiş, bugün ve gelecek dünyasında yaşayanlarla olan ilişkisini düzenlediği için ölüm mekânlarına ayrı bir önem addedilmiştir. Mekân üretimi tarih yazmanın ve tarihi keşfetmenin yollarından biri olduğu için aynı zamanda bireysel ve toplumsal kimlikleri inşa etmenin de yollarından biridir. Dolayısıyla kimlikler

imgelediği mekânın ta kendisidir. İktidarlar ise bunun karşısında tasarruflarında bulunan mekânsal üretim araçlarını madun geçmişlerin silinmesi, munisleştirilmesi (Özsoy, 2014: 312) için kullanarak, mekânlar üzerinde hak iddia edilmesini önlemeye çalışmışlardır. Topluluğun kimliği tanımlama şekli kimliğin mekân ile olan ilişkisine bağlı olduğundan köklere uzanmak için de öncelikle ölüm mekânlarının ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Cumhuriyet tarihine damga vuran İskân Kanunu binlerce kişiyi hiç tanımadıkları, dilini bilmedikleri yerlerde hayat kurmaya zorlarken sürgünde ölüm mekânları yaratmıştır. Türkleştirme politikaları uğruna Anadolu, Dersimli mezarlığına dönüşmüş, ölü bedenler “yabancı” topraklarda kalmıştır. Dersimlilere ait mezarlar, Türkiye’nin her bir yerine serpiştirilmiştir. Aşağıdaki tabloda da sürgünde ölenlere dair bilgiler ve tanık anlatıları yer almakta ve Dersimlilerin sürgüne gönderildikleri illeri ortaya koymaktadır.

İbrahim Ögey	İskân yasasıyla dedem ve diğer 2 kardeşini ayrı yerlere sürgüne göndermişlerdir. Benim de mensubu olduğum aile Dersim Çemişkezek Akırak (Ekrek) köyünden, Denizli’ye bağlı Çardak ilçesine sürgün edilmiştir. Nenem (anneanne) Beyaz Geyik ve dayım Halil Geyik sürgüne gönderildiği yerde ölmüş ve defnedilmiştir.
Birol Uğuz	Babamın dedesi Süleyman Uğuz, Babamın nenesi Zeynep Uğuz, Babamın dedesinin babası Hasan Uğuz, Babamın dedesinin annesi Pupuş Uğuz, Babamın Dedesinin Kardeşi Hüseyin Uğuz Nazmiye’nin Zağge Hengirvan köyünden Balıkesir’in Susurluk Dere köyüne gönderilmiş ve orada hayatlarını kaybetmişlerdir. Doğum tarihlerini bilmediğim gibi, ne zaman öldüklerini de bilmiyorum. Mezar yerleri belli değil. Sürgün sadece Susurluk’la kalmamıştır. Erzincan’da da devam etmiştir. Bizimkiler Susurluk’tan çıkıp, Erzincan’a gelmiş ve orada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Sürgün sonrası ise bir daha Dersim’e dönülmemiştir.

Ahmet Tan	Bizim ailemizden yaklaşık 20 kişiyi Ovacık Ortinik (Yoncalı) köyünden, Bilecik Gölpazarı (Bedi) ilçesine bağlı Üzümlü köyüne sürgüne gönderilmiştir. Babaannem Güllü Tan, amcam Mehmet Tan ve babamın halası Fatma Çorak sürgünde hayatını kaybedince, sürgün şehri Bilecik'te defnedilmiştir.
Hüseyin Şahin	Ailem Dersim Mazgirt Beroç köyünden Uşak Doğancık Muharrem Şahköyü'ne sürgüne gönderilmiştir. 1925 doğumlu Babam Doğan Şahin 2014'te Uşak'ta ölmüş, defnedilmiştir. Ailem yasak kalkmasına rağmen Dersim'e dönmemiştir. Mezar yerimiz belli ve yapılı olduğu için her yıl düzenli olarak babamın, annemin mezarı ziyaret edilmektedir.
Emine Eren	Ailem Pülümür'ün Pargini köyünden (Kırklar Köyü) Burdur'un Bucak ilçesine bağlı Üzümlübel köyüne sürgüne gönderilmiştir. Babaannem Esma Çiçek orada ölmüştür. Doğum tarihi ile ilgili bir bilgi yok ancak; bize 1 Nisan 1941 yılında hayatını kaybettiği ve Burdur'a defnedildiği söylenmiştir.
Av. Ali Gürsel	Babam, annesi-babası, 4 kardeşi ve 2 çocuğu ile Çemişgezek'in Ahtük köyünden Manisa'nın Sarıgöl ilçesine bağlı Tırazlar köyüne sürgüne gönderilmiştir. Nenem Kaze Gürsel sürgünden yaklaşık 1-2 yıl sonra veremden ölmüş ve sürgün toprağında gömülmüştür.
İbrahim Karadağ	Anneannemin annesi Çisi üzerine kayıtlı 40 kişiyle Dersim'in Çemişgezek Gözlüçayı köyünden Bursa Çatalhan'a sürgüne gönderilmiştir. Annemin anneannesi Hanım Yıldız ile annemin amcası Hıdır Yıldız sürgün toprağında defnedilmiştir. Amcamızın cenazesi hastanede tarafından bulaşıcı hastalık nedeniyle aileye teslim edilmemiştir. Hane Yıldız ise Çatalhan köyüne gömülmüştür. Mezar yeri belli değil, hiç gidilmemiştir. Af gelince Çemişgezek Gözlüçayı ile Paçacık köyüne dönülmüştür.
Hüseyin Cengil	Baba tarafından 6 kişi Kemah Xoxostan'dan Balıkkesar Gönen'e, oradan da Singirgi'ya, anne tarafından 8 kişi ise Dersim Merkez'e bağlı İksor'dan Sındırgı'ya sürgüne gönderilmiştir. 1929 doğumlu

	halam Dina Cengil 1948 yılında vefat etmiş ve Sındırgı’da defnedilmiştir.
Ali Düzgün	Büyük dedem Mustafa Düzgün ile onun çocukları Ali Düzgün ve İsmail Düzgün Dersim’de kurşuna dizilmesinin ardından Mustafa Düzgün’ün eşi, Ali ve İsmail Düzgün’ün eşi ile Ali Düzgün’ün oğlu Hüseyin Düzgün ve ailesi, İsmail Düzgün’ün oğlu İbrahim Düzgün ve ailesi Dersim Pülümür ilçesine bağlı KırmızıköprüBeyedik köyünden, Çanakkale Karabiğa Değirmenci köyüne sürgüne gönderilmiştir. Büyük dedem Mustafa Düzgün’ün eşi, İsmail Düzgün’ün eşi ve İsmail Düzgün’ün oğlu İbrahim Düzgün’ün 14 yaşındaki oğlu Karabiga’da defnedilmiştir. Mezar yerleri belli değildir. Sürgün yasağı kalktıktan sonra sadece İbrahim Düzgün’ün kız kardeşi evlendiği için sürgüne gönderilen şehirde kalmıştır.

Denizli, Bilecik, Uşak, Bursa, Burdur, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Amasya... Sadece bir şehri değil, çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bu şehirler sadece sürgünlüğün değil, ölüm mekânlarının da adıdır. Memleket dışındaki ölü bedeninin memlekete taşınabilmesi mümkünken ve tercih edilebilir bir seçenekken söz konusu anlatılar sürgün ediniminin kitlesel bir hal aldığı Dersim’de, memleketin ölü bedenler için bir seçenek olmaktan çıktığını göstermektedir. Dersimliler için memlekete gitmek suç teşkil etmiş, kişinin doğup büyüdüğü ve ölünce gömülmek istediği toprağı 2510 Sayılı İskân Kanunu’yla ulaşılamaz hale getirilmiştir.

Mezar yeri bilgisine göre, 27 şehirde Dersimli bireylere ait mezarlar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sayı Dersim Alt Komisyonu’na gönderilen belgeler ışığında 1934 İskân Kanunu’na dayandırılarak ismi geçen 32 Batı ili ile örtüşmekle beraber, farklı şehir isimlerini de içinde barındırmaktadır. Kurum, kuruluş ve kişiler tarafından Dersim Alt Komisyonu’na gönderilen “gizlilik damgası olmayan” 10 bine yakın belgeye göre, “Batı illerine nüfus nakli” adı altında Afyon, Amasya, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Edirne, Eskişehir, Isparta, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Niğde, Samsun, Sinop, Tekirdağ, Uşak, Yozgat, Zonguldak olmak

Ölümün kimlik, milliyetçilik ve egemenlik ile olan ilişkisi devletin öldürme hakkını siyasi bir araç olarak kullanmasının yolunu açtığından, mezarsızlık ölümler ile yaşayanları birbirinden ayırmanın bir uzantısı haline gelmiştir. Kayıp mezar olgusu da doğrudan bu ilişki biçimi sonucu ortaya çıkmıştır.

Anderson'un milliyetçilik ile ölüm arasındaki kurucu ilişkiye atıf yapması, Domaska'nın Arjantin'de kaybedilen kişilere yönelik "Tarih mezarda başlar. Ölüm olmasaydı tarih de olmazdı" saptaması, kayıp mezarları ulusal kimlik ve ölüm arasındaki kurucu ilişki üzerinden düşünülmesini gerektirmektedir.

Dersimlilerin sürgün hikâyelerinin sonucunda ortaya çıkan "kayıp mezar" olgusunu da bu kurucu ilişki üzerinden okumak gerekmektedir. Cumhuriyetin seküler ve milliyetçi tavrı, kişileri yeri belli mezarlardan mahrum bırakmıştır. Araştırma sırasında görüşmecilerden edilen bilgiler de bu durumu gözler önüne sermiştir. Aşağıda yer verilen tabloda da tanık anlatılarına göre Dersimlilerin sürgündeki kayıp mezar bilgilerine yer verilmiştir.

Hıdır Dilli	Bizim ailemiz Hozat Tağar'dan (Osmanyolu), Çorum Merkeze bağlı Sarimbey köyüne gönderilmiştir. Babamın amcasının torunu Ahmet Ekici sürgün şehrinde defnedilmiştir. Öldüğü ve doğduğu tarih bilinmiyor ancak sürgün bitene kadar Çorum'da kalmıştır. Mezarı yok, nereye gömüldüğüne dair bilgi sahibi değiliz.
Ercan Konuklu	Dedem Murat Konuklu Ovacık ilçesine bağlı Yazıören köyünden Konya Çumra ilçesine gönderilmiştir. Tek kalan nenem Beze ve 2 çocuğu babasının yanına Ovacık'ın Yeşilyazı köyüne gitmiştir. Buradaki köylüler kaçakçı diye nenemi şikâyet edince nenem ve 2 çocuğu dedemin yanına Konya Çumra'ya gönderilmiştir. Tahminen 1943-1945 yılları arası, önce dedem ardından nenem ölmüştür. Çocuklar tek başına kalınca, nenemin erkek kardeşi çocukları alarak Yeşilyazı'ya götürmüştür. Dedem ile nenemin mezarını bir tek nenemin erkek kardeşi biliyormuş o da öldüğü için mezar yerleri ile ilgili hiçbir bilgiye sahip değiliz. Sonrasında da Almanya'ya yerleştiğimiz için yıllar içinde bağ azalmıştır.

Güler Zenk	Ailemden 8 kişi Hozat Bilekli (Mixsar) köyünden Kütahya Emet ilçesine (köy ismi bilinmiyor) gönderilmiştir. Amcam Rıza Gözler 1943 yılında vefat etmiş ve Kütahya'ya defnedilmiştir. Mezar yerini bilmiyoruz, hiç ziyaret edilmemiştir. Ailem 1947 yılında Bilekli köyüne geri dönmüştür.
Sevgili Yaman	Ailemiz Dersim Pülümür Kırmızıköprü'den, Sakarya Pamukova'ya ve Gebze Ömürbey'e sürgüne gönderilmiştir. Babaannem Hatice Sadık, yengem Gülizar Sadık ve romatizmadan ölen amcamın kızı Fatma Sadık Pamukova'da vefat etmiş ve orada toprağa verilmiştir. Kız kardeşim Mercan Sadık da 1945'te İzmit Gebze Ömürbey'de defnedilmiştir. Mezar yerleri belli değil, sürgün yasağı kaldırılıp Dersim'e geri dönünce de bir daha hiç Pamukova'ya gidilmemiştir.
Ali Ekber Küçük	Dedem Ahmet Küçük, nenem Hanife Küçük ve çocukları Ovacık Akyayık köyünden Konya Cumru'ya sürgün edilmiştir. Soyağacında dedem ve nenemin ölüm ile doğum tarihlerine dair net bir bilgi olmamakla beraber bize sürgünden birkaç yıl sonra Konya'da öldükleri anlatılmıştır. Konya Yamuktepe ilçesine bağlı bir mezarlığa gömülmüşler ancak mezar yerleri belli değil. Benim de hiç araştırma ve gitme şansım olmadı. Ailem sürgün sonrası Dersim'e geri dönmüştür.
Dilber Karataş	Ailemizden 8 kişi Ovacık ilçesinden, Denizli'nin Acıpayan ilçesine bağlı Vezirbey köyüne gönderilmiştir. Anneannem Sultan Erban ve iki dayım (birinin ismi Ahmet diğerrinin ismini hatırlamıyor) hastalık sonrası, sürgün şehrinde ölmüştür. Mezar yerleri belli değildir. İskân yasağı kaldırıldığında ise Denizli'de kalınmaya devam edilmiştir. Denizli'de kalmaya devam etmelerine rağmen 3-4 saatlik yakınlıktaki mezara hiç gitmemişlerdir.
Sinan Rakip	Dedemin babası Şahverdi Rakip, eşi Fati Rakip ve çocukları Veli Rakip (babamın babası) ile Hüseyin Rakip (annemin babası) Dersim'in Ovacık ilçesine bağlı Cevizlidere köyünden, Balıkesir Gönen'e bağlı Balcı'ya gönderilmiştir. Şahverdi Rakip'in 10-12

	yaşlarındaki en küçük oğlu Ali ise İzmir'e gönderilmiştir. 1.07.1881 doğumlu Şahverdi Rakip 10.02.1940 tarihinde Balcı'da hayatını kaybetmiş ve Balıkesir'e gömülmüştür. Mezar yeri belli değil, hiç ziyaretine gidilmemiştir. Sürgün yasağının kalkmasının ardından Dersim Ovacık'a geri dönmüştür. Ali Rakip ile ilgili ise herhangi bir bilgimiz yok, o da Dersim'in kayıp çocuklarından biri olarak tarihe adını yazdırmıştır.
Ali Yıldız	Dersim'in Pülümür ilçesine bağlı Büyükdere köyünden, Aydın'ın Koçarlı ilçesine sürgüne gönderilen nenem Gülizar Yıldız ile babamın amcasının oğlu Musa Yıldız, Büyükdere köyünde ölmüş ve bu köyde toprağa verilmiştir. Mezar yerleri ne yazık ki belli değil. Babamın amcasının oğlu Musa Yıldız'ın defnedildiği yere ise bina yapılmıştır. 2018 yılında tespit etmek için gittiğimde mezar yerlerimizi bulamamıştım.
Gülendar Canpolat	Ailem (nenem, dedem, 3 amcam, babam ve halam) Ovacık Akyayık köyünde Manisa Kırkağaç köyüne sürgüne gönderilmiştir. Ali amcam sürgün edildikten yaklaşık 1 yıl sonra bunalıma girmiş ve akabinde sürgün toprağında ölmüştür. Ağabeyim 1980'li yıllarda mezarları tespit etmek için köyü ziyarete gitti, muhtarlıkla görüştü ve mezarımızın yerine okul yapıldığını öğrendi. Bir mezarımız yok. Sürgünün bitiminden sonra da ailem Dersim'e geri dönmüştür.
Bizim Gazete	Keko Ergin ve ailesi Ovacık ilçesine bağlı Çat köyünden Amasya Suluova ilçesine bağlı çiftlik köyüne sürgüne gönderilmiştir. Babası Süleyman Ergin Çiftlik köyünde hayatını kaybetmiş ve Amaya'da toprağa verilmiştir. 1947 yılında sürgün yasağının kalkmasıyla Dersim'e geri dönmelerinden 4 yıl sonra babasının yattığı mezarlar sökülmüş ve yerine okul yapılmıştır.
Güler Ulaş	Dedem Hıdır Yeşil, babaannem Besme Yeşil ile babam Kazım ve halam Gülsüm, Dersim Hozat'a bağlı Bilekli köyünden (Kızılkilise) Kütahya Merkez'e bağlı Servi köyüne sürgüne gönderilmiştir. Babaannem Besme Yeşil sürgünden 1-2 yıl sonra doğum sırasında

	kan kaybından, doğan çocuğu amcam Kenan da doğumdan 2 ay sonra burada ölmüştür ve ikisi de Musalla Mezarlığı'na gömülmüştür. Sürgün sonrası Dersim'e dönülse de 1970'li yıllarda babam mezar yerini tespit için Kütahya'ya gitmiş, ancak mezar yerlerini bulamamıştır.
Kazım Taş	Dedem Mahmut Taş, kardeşleri ve amcasının çocukları ortalama 30-40 kişi Ovacık Paşadizi köyünden Konya'ya sürgüne gönderilmiştir. Dedem Mahmut Taş, amcalarım Hasan, Hüseyin ve Mehmet Taş ile babaannem Gülfidan Taş ve babamın ilk eşi Konya'da toprağa verilmiştir. Yasak kalktıktan sonra Dersim'e geri dönmüştür. Babam ve ağabeyim 1999-2000 yılları arasında mezarları bulmak için Paşadizi köyüne gitmişler, ancak mezar yerlerini öğrenememişlerdir.
Celal Yıldız	Babaannem Hane Yıldız, annem, 3 ağabeyim ve 1 ablam olmak üzere ailemizden 7 kişi Dersim Çemişgezek Akırak (Ekrek) köyünden, Bursa Karacabey'e bağlı Çatalağıl köyüne sürgüne gönderilmiştir. Babaannem ve yeğenim Gülsüm ile 3 yaşlarındaki ağabeyim sürgünde hayatını kaybetmiş ve Bursa'da defnedilmiştir. Sürgün bitince ailem Dersim'e dönmüştür. Mezar yerlerini tespit etmek için 10 yıl önce Bursa'ya gittim ancak mezar yerlerini tespit edemedim.
Gülbahar Biter	Dedem İsmail Ulaş, babaannem Medine Ulaş ve 4 erkek 2 kız çocuğu ile Dersim'in Ovacık ilçesine bağlı Solesen (Akyayık) köyünden Manisa Salihli ilçesine bağlı Kabazlı köyüne sürgüne gönderilmiştir. Babaannem sürgünden yaklaşık 2 yıl sonra üzüntüsünden hayatını kaybetmiş, Salihli'deki Çakallar Mezarlığı'na gömülmüştür. Sürgünün bitmesinden sonra evlenen bir halamız dışında diğerleri Dersim'e geri dönmüştür. Amcam mezar yerini öğrenmek için Salihli'ye gitti; ancak mezar yerini öğrenememiştir.
Hatice Doğan	Dedem ve ailesinden 12 kişi Dersim'in Pülümür ilçesine bağlı Kırıklar köyünden Burdur'un Merkez'ine sürgüne gönderilmiştir.

	Nenem Esmâ Doğan 1 yıl sonra orada hayatını kaybetmiş ve Burdur'da toprağa verilmiştir. Mezar yeri belli değildir. Babam köyümüze getirmeyi çok istedi ama mezar yerini bulamadı. Yasak bittikten sonra ise ailem Dersim'e geri dönmüştür.
Gül Can	Aslen Ermeni sürgünü bir aileyiz ve mensubu olduğum ailem ikinci kez sürgünü yaşamıştır. Baba tarafından dedem Baki Gültekin, babaannem Hatice ve babam Hasan Gültekin, amcalarım Ali, Haydar, Hüseyin, halalarım Emine ve Fatma Gültekin olmak üzere 8 kişi Dersim Merkez'den, Antalya Karaveliler köyüne sürgüne gönderilmiştir. Anne tarafından ise dedem İbrahim İres, anneannem Annagül (Güllü), dayılarım Hasan ve Yusuf İres ile teyzelerim Elmas, Beser, Emine, Hatice ve Sultan olmak üzere 9 kişi, Antalya Karaveliler'e sürgüne gönderilmiştir. Amcam Ali Devletli'nin eşi, Hasan Devletli amcamın eşi ve bir çocuğu sürgünde hayatını kaybetmiş ve sürgün toprağında defnedilmiştir. Mezar yerleri belli değildir. Mezarlarımızı görmek için gittik köylüler Kürt mezarları diye bir yer gösterdiler ancak taşlar net seçilememiştir. Sürgün yasağının sona ermesinin ardından Sultan teyzem dışında Dersim'e geri dönmüştür.
Hüseyin Diner	Bizim ailemizden 8 kişi, Ovacık Köşeler (Tanzi) köyünden, Bilecik'in Gölpazarı ilçesine bağlı Yenice köyüne sürgün edilmiştir. Dedem Mehmet oğlu Bıra, babaannem Kekil kızı Elif, amcam Bıra oğlu Hıdır, amcamın karısı (ismini hatırlamıyor) ve 3 çocuğu (adlarını ve cinsiyetini bilmiyor) sürgün yerinde ölmüştür. Babam sürgün bittikten sonra ağabeyim ile birlikte tekrar Dersim'e; köyüne geri dönmüştür. Mezar yerleri Yenice'de ama nerede olduğu belli değildir. Aileden sadece babam, annesi (üvey-ayrı) ve 2 ağabeyim dışında herkes ölmüştür. Amcamın ailesinden ise kimse kalmamıştır. Sürgün sonrası da kalanlar Dersim'e dönmüştür. Ağabeyim mezarların yerini biliyormuş babam da gidip mezarı tespit etmek yaptırmak çok istemiş; ancak peş peşe yaşanan ölümler

	travmaya neden olduğu için ağabeyim babamın köye gitmesini istememiştir.
--	--

Kayıp mezar pratikleri sadece sürgün yasağının kaldırılıp, Dersimlilerin memleketlerine dönmesiyle ortaya çıkmamıştır. Ermeni ve Yahudi mezarlıklarının yıkılıp, yerlerine hastane ordu binaları yapılmasına benzer örnekler Dersim sürgünlerinin de başına gelmiştir. Görüşmeci Ali Yıldız ve Gülendar Canpolat'ın anlatısı ile Bizim Gazete yayınlanan Keko Ergin'in hikâyesi Dersimlilerin başına gelenin, Ermeni ve Yahudi mezarlarıyla olan benzerliği ortaya koyması adına dikkat çekicidir. Dersimlilere ait izler tarihsel mekân ve zamandan bilinçli bir şekilde silinirken, bir karşı direniş olarak yıllar sonra mezar yerlerini bulabilmek için sürgün yerlerine giden ancak geldiklerinde umduklarını bulamayıp kayıp mezar olgusuyla karşılaşanların sayısı da azımsanmayacak derecedir. Görüşmeci Güler Ulaş, Kazım Taş, Celal Yıldız, Gülbahar Biter, İsmail- Hasan Hayri Aslan⁴, Hatice Doğan, Gül Can'ın anlatıları bir karşı direniş hamlesi olarak okunsa da çıkan sonuç kayıp mezarlar gerçeğiyle yüzleştirmektedir.

Kimlik ve mekân ilişkisine gönderme yapan mezarlar, şehirlerdeki kültürel mozaığın bir göstergesi olma işlevine de sahiptir. Gül Can isimli görüşmecinin anlatısındaki Antalya Karaveliler köyünde Kürt Mezarlığı olarak anılan mezarlıklar da bunun göstergesidir.

“Mezarlar bir insanın tarihidir, geçmişidir. Mezarlar bir yeri o insanın evi yapar” Hişyar Özsoy'un “Şeyh Said'in Kayıp Mezarı: Kürtlerin Egemenlik Mücadelesinde Hafıza-Mekân Diyalektiği” isimli çalışması kapsamında görüştüğü kişilerden birinin aktardığı bu ifadeye atıf yaparak, neredeyse tüm ailesini sürgünde toprağa veren, Hüseyin Diner'in anlatısı bir yerin evi olma imkânın, gömüldüğü mekân belli olmasına rağmen nasıl elinden aldığını göstermektedir. Ailesinden peş peşe kayıplar veren Dinler'in ailesine ait mezarlar da elinden alınmıştır.

⁴ İsmail- Hasan Hayri Aslan isimli görüşmeciler baba tarafından Amasya Gümüşhacı Köyü'ne sürgün edilen dedelerinin mezarına ulaşip mezarına ulaşmıştır. Ancak anneanneleri Hatice Aslan'ın mezarını yaptırmak için 2000 yılında sürgün edildikleri Yozgat Songurlu'ya gitmişler, ancak mezar yerini tespit edememişlerdir. İsmail – Hasan Hayri Aslan'ın anlatıları “yapılı mezar” başlığında detaylandırılmıştır.

Nesnesi olmayan kolektif acının yokluk hali olan kayıp mezarlar, hâkim sembolik düzenin dışında kurulan bir yokluk halidir. Çalışma kapsamında ise bu yokluk haline neden olan 65 kayıp mezar belirlenmiştir.

Bu kapsamda 47 kişi ile yapılan görüşmede 7 kişi sürgün yerlerine gidip, mezarlarını aramalarına rağmen bulamayıp dönenlerden oluşmaktadır. Sürgünde ölen 20 kişinin yakını ise mezar yerlerini bulmak için sürgün edilen köylere gitmiş ancak elleri boş dönmüştür. Görüşmeciler dışında yazılı diğer belgelerden elde edilen 19 hikâyeye göre ise, sadece Hasan Çınar'ın anlatımında mezar yerini öğrenmek için sürgün edilen yere gidildiği belirtilmiştir.

Söz konusu anlatılara göre insanlar doğdukları yerde ölememiş üstelik öldüklerinde bir mezara dahi sahip olamamıştır. Geride bir mezar taşı bile bırakamadan yok olup gitmişlerdir. Kayıp mezar olgusu ise sadece mezarların sahipsiz bırakılmasıyla da ortaya çıkmamıştır. Sürgün yerlerine gidilip mezar yerleri öğrenilmeye çalışılsa da bu hakikat ile karşı karşıya kalınmıştır. Öte yandan Dersim sürgünlerinin yapıları mezar sayıları da oldukça fazladır. Bir sonraki başlık bu tespiti ortaya koymaktadır.

4.3. Yapılı Mezarlar

Bir kimliğin, topluluğun veya kişinin köklerine uzanmak, yaşayanlar kadar ölülerin de mekânlarını açığa çıkarmaktan geçmektedir. Dersimlilerin yapıları mezarları da bunun bir göstergesidir. Baskı rejimi ne kadar şiddetli olursa olsun fark etmiyor, mekânlar hafızalarını üretmeye devam ediyor. Kültürel hafızalar bu mekânlar üzerinden hak iddia etmenin ve yeni bir mekân üretmenin yolunu buluyor. Dersim sürgünlerine ait olup, oğlu, kızı, torunu hatta talipleri tarafından mezarı yapılarak geleceğe iz bırakan bu mezarlar da sürgün yerlerinde yeni bir mekân üretmenin en somut adımını oluşturuyor. Soy bağına yaşatan bu mezarlar, aynı zamanda ölüm mekânı olarak kimlik inşasının da bir biçimini yansıtıyor.

Yas sürecinin en önemli adımı mezarlıklara ölü bedeni yerleştirmektir. Sürgünde ölüm sürecinde yakınlarını mezarlarını bulup yaptıranlar bu yas sürecinin kısalmasını sağlarken, Türkiye'deki mezarsızlık meselesinde de önemli bir grubu

oluşturmaktadır. Aşağıdaki tablo tanık ifadelerine göre mezarsızlık meselesinde önemli bir gurubu oluşturan sürgün toprağındaki Dersimlilerin yapılı mezarları hakkında bilgi vermektedir.

Erdal Karakoç	Dedem Seyithan Karakoç ve babannem Havva ve 7 kızı Hozat Kozluca'dan Manisa Salihli'ye bağı Tatarislam köyüne, babam İsmail Karakoç, babamın ilk eşi Zeynep Karakoç ve ağabeyim Hıdır Karakoç'u Hozat Kozluca'dan Manisa Turgutlu'ya bağı Yılmazlar köyüne, amcam Zeynel Karakoç ise Manisa Salihli'ye bağı Caferbey'e sürgüne gönderilmiştir. Babamın ilk eşi Zeynep, amcamın oğlu Zeynel Abidin ile dedem Seyithan ve babaannem Havva sürgünde toprağı verilmiştir. Mezar yerleri belli, amcam Zeynel 1980'li yıllarda mezarlarını yaptırmıştır. Sürgün yasağıının kalmasının ardından ise Dersim'e geri dönülmüştür.
Yusuf Yılmaz 	Dedem Süleyman Yılmaz, eşi ve 5 oğlu ile Nazımiye Turnayolu'ndan Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağı Saruhan'a sürgüne gönderilmiştir. Mahmut ve Hasan isimli iki amcam verem hastalığı yüzünden ölmüştür. Mezar yeri bellidir. İki yıl önce bulduk ve amcalarımızın mezarını yaptırдық. Ailem, sürgün yasağıının kalkmasının ardından Dersim'e geri dönmüştür.

Perihan Mutlu	Dedem Ağa Karadağ, babaannem Güllü Karadağ ve Salih, Kemal, Hasan ve Saray isimli 4 çocuğu ile Dersim Pülümür Kocatepe köyünden Ayfon Sultandağı'na sürgüne gönderilmiştir. Babaannem hastalıktan ölmüş ve Afyon'a defnedilmiştir. Mezar yeri bellidir, babaannemin mezarı babam Hasan tarafından yaptırılmıştır. Sürgün yasağının sona ermesinden sonra Erzincan Dereköyü'ne dönüş yapılmıştır.
Ali Rıza Aydın	Dersim Merkez'e bağlı Alacık köyü, Roşnek mezarından olan ailem Bolu'nun Mengen ilçesine bağlı Çubuk köyüne gönderilmiştir. Dedem Hıdır Aydın orada ölmüş ve defnedilmiştir. Yasak sonrası ise Dersim'e dönüş yapılmıştır. Mezar yeri belli ve yapılıdır. Düzenli olarak gidilmekte ve ziyaret edilmektedir.
Hüseyin Doğan	Ailem Mazgirt'in Darıkent (Muhundu) köyünden, Bursa'nın Mudanya'ya bağlı Trilye köyüne gönderilmiştir. Dedem (babasının babası) Bektaş Doğan, dedemin kardeşinin oğlu Piro Doğan, dedemin kardeşinin oğlunun kızı Saadet Doğan, Trilye köyünde hayatını kaybetmiş ve Mudanya Eskişehir mezarlığına defnedilmiştir. Mezar yerleri belli ve yapılıdır. Mezarımızı 5 – 6 yıl önce ziyaret etmiştim.
Hüseyin Aslan	Dedem Ferhat Sadık, eşi Gülizar ve 3 çocuğu Şükrü, İmam, Hatun (annesi) Dersim Pülümür Mezra köyünden Adapazarı Pamukova'ya Şeyhvarmaz'a sürgüne gönderilmiştir. Nenem Gülizar (dedemin ilk eşi) 1938 yılında burada ölmüştür. Mezar yeri Şeyhvarmaz'dadır ve yapılıdır. Sürgün affının gelmesinin ardından dayım Şükrü dışında herkes 1954 yılında Dersim'e dönmüştür. 1979 yılında tekrar Adapazarı'na dönen dedem 1984 yılında ölmüş ve Adapazarı Pamukova Mezarlığı'na defnedilmiştir. Dedem ve Nenem Gülizar (ikinci eşi) mezarları Pamukova Mezarlığı'ndadır. Mezarlar yapılıdır ve en son 2018 yılında ziyarete gitmiştim.
Barış Öztürk	Büyük dedem Bego Öztürk, Bego'nun oğulları 2 dedem Kahraman Öztürk, Doğan Öztürk ile amcalarım Haydar ve Mihali Öztürk ve

	eşleri Dersim Hozat Geçimli köyünden Afyon'a sürgüne gönderilmiştir. Afyon'un hangi iline ve köyüne gönderildiğini bilmiyorum. 1 Temmuz 1881 doğumlu büyük dedem Bego Öztürk 10 Aralık 1942'de Afyon'da gömülmüştür. Mezar yeri belli ve yapılıdır. Yasak kalkınca Dersim'e dönülmüştür. Amcalarım ziyaret ediyordu ancak ben hiç ziyaret etme imkânı bulamadım.
İsmail- Hasan Hayri Aslan	Baba tarafından dedem Hemedê Kheki (Ahmet Aslan) eşi, 4 oğlu, 2 gelini, bir kızı ve torunu olmak üzere toplam 10 kişi Pülümür'ün Salördek Köyü'nden alevi köyü Amasya'nın Gümüşhacıköyü'ne bağlı Beden Köyü'ne sürgüne gönderilmiştir. Ahmet Aslan 1940 yılında verem hastalığından hayatını kaybetmiştir ve Amasya'ya gömülmüştür. Torunları olarak köydeki yaşlıların yardımıyla mezarı tespit edilmiş ve belirsiz halde olan mezarı en büyük amcam tarafından anıt mezara dönüştürülmüştür. Her yıl ziyaret edilmektedir. Anneannem Hatice Aslan (Canerik), eşi Bakiye Xıdıre İviş (Baki Aslan), kayınbiraderi İbiş Aslan ve 8 akrabasının 17 Ağustos 1938'de kurşuna dizilmesinin ardından, en büyüğü 8 yaşında olan 4 çocuğuyla Pülümür Mezra Köyü'nden önce Konya'ya, sonra Yozgat Songur ilçesine bağlı Peyniryemez Köyü'ne sürgüne gönderilmiştir. Sürgünün 7. Yılında (1945) hayatını kaybetmiş ve

	Peyniriyemez köyünde toprağa verilmiştir. 2000 yılında evlatları mezarını yapmak istedi fakat bulamadı. Sürgün dönüşü bu köy ile hiçbir bağlantı da kalmamıştır.
Veli Kılıç	Dedem Hıdır Kılıç ve ailesi Pülümür Sağlamtaş (Çirik) köyünden Isparta Eğirdir'e sürgüne gönderilmiştir. Amcam Nuri Kılıç 14-15 yaşlarında hastalıktan ölmüştür. Mezar yeri bellidir, babam ile nenem tarafından en son 30 yıl önce ziyaret edilmiştir. Sürgün sonrası ailem Dersim'e geri dönmüştür.
İmdat Yıldız	Dedem Gülabi Yıldız ve ailesi, 3 kardeşi, onların eşleri ve çocukları Dersim'in Pülümür ilçesine bağlı Kırmızıköprü Kovuklu (Harşiye) köyünden, Bursa'nın Yenişehir kazasına bağlı Çardaklı köyüne sürgün edilmiştir. Dedem Gülabi Yıldız, Ağustos 1942 yılında burada defnedilmiştir. Babam sağlığında dedemin mezarını yaptırmış ve birkaç kere de gitmiştir. Ben ise hiç öyle bir imkân bulamadım. Hayalim; dedemin kemiklerini çıkarıp, Dersim'e köyümüze getirmektir. Sürgün bittikten sonra ailem Dersim'e tekrar dönmüştür.
Murat İnceler	Anneannem Fadime ve 3 kızı Ovacık Kakber köyünden Kütahya Gediz'e sürgüne gönderilmiştir. Teyzem Sakine sürgünden yaklaşık 1-2 sene sonra, anneannem de hemen ardından hastalık ve üzüntüden Kütahya'da hayatını kaybetmiştir. Sürgün sonrası teyzem dışında kalanlar Dersim'e geri dönmüştür. Anneannemin mezarı yaklaşık 10 yıl önce Kütahya'da kalan teyzemin çocukları tarafından yaptırılmıştır. Ben ise anneannemin mezarını hiç ziyaret edemedim.
Hatayi Demir	Babamın dedesi (annesinin babası) Seyidali Kaya ve dedem (babasının babası) Hıdır Demir, Dersim'in Pülümür Boğalı (Zımek) köyünden, Konya'nın Iğnılara bağlı Ağalar köyüne sürgüne gönderilmiştir. Tahmini 1910 doğumlu Dedem Hıdır Demir, sürgünden 1-2 yıl sonra, 1940-1941 yılında hayatını kaybetmiştir. Seydali Kaya ise sürgünden dönmeden 1-2 yıl önce, tahmini olarak

	1945 yılında hayatını kaybetmiştir. Seydali ve Hıdır dedemin de mezarlı talipleri tarafından yaptırılmıştır. Ben de bu yıl dedelerimin mezarını ziyaret etmeyi düşünüyorum.
Hayri Dalkılıç	 Ailem Dersim Pülümür Kırmızıköprü'ye bağlı Aynige (Akdik) köyünden Çanakkale Biga'ya sürgüne gönderilmiştir. Amcam Alibinat Dalkılıç, dedemin amcasının oğlu Kamer Şirin, Kamer Şirin'in küçük oğlu Hasan Şirin ve dedemin kardeşi Seydali Şirin ile Şangal Şirin Biga'ya defnedilmiştir. Mezar yerleri bellidir ve yapılmıştır. Mezarlarımızı ise en son 2008 yılında ziyaret etmiştim. Sürgün sonrası ailem Dersim'e dönüş yapmıştır.
Güzin Tanyeri	Dedem Hüseyin Sever, annesi Hatice Sever, anneannem Güllü (Gülbeyaz) Sever, çocukları dayım Cemal Süreya Sever, annem Perihan Sever ve teyzem Ayten Sever ile dedemin kardeşi Mehmet Sever, eşi Ziyet ve Nihal Erzincan'ın Merkez'ine bağlı Mollaköy'ünden Bilecek Merkez'e bağlı Kurtköy'e sürgüne gönderilmiştir. Kurtköy'den de kendi istekleri ile Bilecik merkeze yerleşilmiştir. Anneannem Gülbeyaz, 1938 Haziran ayında kanamadan hayatını kaybetmiş ve Bilecik Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mezar yeri belli ve düzenli olarak ziyaret edilmektedir.
Elif Ekici	Babaannem Sabriye Ekici, babam Ferhat Ekici ve amcam Seyid Ali Ekici Dersim Ovacık Kızılçayır köyüne, Adana Kozan'a bağlı İğde'ye sürgüne gönderilmiştir. Sonrasında Adana'daki Dersimlileri bir köye toplayan ismi Ahmet olan kişi sayesinde Ayşe Hoca köyüne yerleşilmiştir. Sürgün bittikten sonra ailem Adana'da

	kalmayı sürdürmüştür. Babam Ferhat Ekici 1974 yılında sirozdan, amcam 1982 yılında, babaannem de 1991 yılında Kozan’da ölmüş ve defnedilmiştir. Mezarları yapılıdır ve düzenli ziyaret edilmektedir. Güler ve Bese isimli iki halam ile dedemin kardeşi Ahmet Ekici ise Balıkesir Ayvalık ilçesine sürgüne gönderilmiştir. Ahmet amca Bese halamı evlendirmiş, Güler halamı da bir aileye besleme olarak vermiştir. Güler halam Dersim’in kayıp kızlarından. Geçmiş yıllarda kızı bizi buldu ve halam ile görüşme imkânı elde etmemizi sağlamıştır.
Zeynel Gündoğan	Dedem Yusuf Gündoğan ve babaannem Fatma Gündoğan ile Aziz ve Hasan isimli 2 çocuğu ile Dersim Mazgirt’e bağlı Kızılkale köyünden Elazığ’a bağlı Aşağı İçme köyüne sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yasağı bittikten sonra ailem Dersim’e dönmemiştir. Dedem 1960’lı yıllarda, babaannem 1970’li yıllarda Elazığ’da defnedilmiştir. Mezar yerleri belli ve yapılıdır. En son 1995 yılında mezarları ziyaret etmişim.
İbrahim Aktaş	Babaannem Zeynep Aktaş, Dedem İbrahim Ağa (Aktaş), 3 yaşındaki amcam Hasan Aktaş ve Amcamın eşi Gülizar Aktaş bir de soy ismini hatırlayamadığım baba tarafından akrabamız olan Munzur’u, Dersim Ovacık Işıkvuran köyünden (Harsi Köyü), Konya Seydişehir’e göndermiştir. Mezar yeri 1995’te amcamın ölmesiyle öğrenilmiş ve bir anıt mezar yaptırılmıştır. Sürgünden sonra Dersim’e geri dönlmemiştir.
Hüseyin Şahin	Ailemizden 20’yi aşkın kişi Uşak’ın çeşitli köylerine sürgün edilirken, biz Mazgirt’in Beroç köyünden, Uşak’ın Doğancık’a bağlı Muharremşah Köyü’ne sürgüne göndermişiz. 1925 yılında Mazgirt’e doğan babam, 2014’te Uşak’ta defnedilmiştir. Yasak kalkmasına rağmen Dersim’e dönlmemiştir. Mezar yerimiz belli ve yapılı olduğu için her yıl düzenli olarak babamın annemin mezarını ziyaret edilmektedir.

Zeynel Abidin	Babam Mehmet Meriç'in halası Hatice Özgür ve eşi Hıdır Özgür ile çocukları Turabi Özgür, Şadiye Özgür ve Besime Özgür Pertek Kayabağ (Ağzunik) köyünden, Hatay Reyhanlı'ya gönderilmiştir. Yasak sona erdikten sonra Besime ve Şadiye Özgür Hatay'da kalıyor, babamın halası, eşi ve oğlu Turabi Özgür Dersim'e geri dönmüştür. 1970 ile 1975 yılları arasında öldüğü düşünülen iki kız kardeşin mezarları ise Hatay'dadır. Mezar yerleri belli ve yapılı; ancak hiç ziyaret edilmemiştir.
----------------------	--

Mezar yeri belli olmasına rağmen Murat Doğan isimli görüşmecinin dedesinin mezarı, vasiyeti üzerine yapılmamıştır. Mezar sadece çevrilerek, bir taş ile belli edilmiştir.

Sürgünde ölüm sürecinde, sürgüne gönderilen şehirlerde bir mezara sahip olmak ise hak değil, ayrıcalık olmuştur. Ali Rıza Aydın, Hatayi Demir, Hüseyin Doğan, İmdat Yıldız, Perihan Mutlu, Erdal Karakoç, Murat İnceler, Veli Kılıç, Yusuf Yılmaz, İsmail –Hasan Hayri Aslan, Barış Öztürk, Hüseyin

Aslan ve Hayri Dalkılıç isimli görüşmecilerin sürgüne gönderilen yakınları Dersim'e dönüş yapsa da sürgün şehrinde bir mezara sahip olma ayrıcalığına sahip grubu oluşturmaktadır. Bu kişilerin yakınlarının mezarı öldüğü zaman ya da sürgünden sonra yapılmıştır.

Tez kapsamında görüşülen 47 kişinin 13'ünün 25 yakının mezarları, yani sürgünde ölen 29 Dersimli'nin mezarı, sürgün sonrası Dersim'e dönülmüş olmasına rağmen memleketi dışında sürgünde toprağa verilen ölümlerle nesnel bağın devam ettiğini göstermektedir. Dersimli sürgün kişilerin mezar bilgilerini ortaya çıkarmaya çalışırken, Hatayi Demir örneğinde olduğu gibi nesnel bağ akraba dışındaki kişiler

Murat Doğan'ın dedesinin mezarı

(talipler⁵) tarafından da kurulduğu anlaşılmaktadır. Mezar üzerinden etnik kimliği yaşatma rolü bu örnekte belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Sürgün sonrası Dersim'e dönmeyip sürgün toprağında yapılı mezara sahip olan kişi sayısı ise 7'dir. Çalışmaya göre memlekete dönüş yasağından sonra sürgün edilen memlekete gelip mezarlarını yaptıran kişi sayısı daha fazladır. Güzin Tanyeri, Elif Ekici, Zeynel Gündoğan, İbrahim Aktaş, Hıdır Dilli, Hüseyin Şahin ve Zeynel Abidin olmak üzere 7 görüşmecinin 16 yakının mezarı dönüş yapmayanlardan oluşuyor. Bu anlatılarda dikkat çeken noktalardan biri ise, Hıdır Dilli isimli görüşmecinin sürgünde ölen 2 yakının birinin mezarı yapılı, yapılı olan mezar da sürgün sonrası dönmeyen yakınına aittir. Zeynel Abidin isimli görüşmecinin ölen 2 yakının mezarı ise sürgün sonrası dönmeyen ve dönen şeklinde ayrılan akrabalarından dönmeyen gruba aittir. Yazılı belgelerden elde edilen 19 sürgünde ölüm hikâyesinde ise sadece Cemal Dalmış'ın anlatısında mezarın yapılı olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda ise tez kapsamında yazılı kaynaklardan ulaşılan Cemal Dalmış ile 47 görüşmecinin 20'sinin sürgünde ölen 45 yakının mezarı yapılmıştır.

Dersim sürgünlerine maddi destek sağlanıp sürgün edildikleri şehirlerde kalmaları cazip kılınsa da çalışmada 1947 yılında çıkarılan yasal düzenlemeyle memleketlerine geri dönen kişilerin sonrasında sürgündeki mezarlarını bulup yaptıranların, kalanlara kıyasla daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkıyor.

Bir mezar taşının olması mezarı yapanların duyarlılığı dışında, aynı zamanda bir hafıza unsuru olması nedeniyle de kıymetlidir. İnsan fiziki olarak gördüğü ve bildiği mekân üzerinden hatırladığı için ölümün sosyal sahası olan mezarlıklar zihinsel belleğin de mekânı olarak varlığını sürdürmektedir.

⁵Taliplik; Alevi inancında ikrar ile pire bağlanan hak'a ulaşan yolu gösterendir.

4.4. Sürgünde Mezarları Ziyaret Pratikleri

“Hepimiz sevdiklerimize ait bir mezar istiyoruz” Cumartesi Annelerinin 700. haftasında dile getirilen bu söz, ölülerini yâd etmek, ölenlerle bağlarını muhafaza etmek amacıyla düzenlenen mezar ziyareti fenomenin de alt metnini sunuyor.

Cenaze törenleri ve mezarlık ziyaretleri toplumların ölüsüyle vedalaşmak, toprağın altında olduğunu bilerek öldüğünü kabullenerek yasın tamamlanmasını sağlayan ritüellerdir. Yasın sembolü mezarların olmayışı, travmatik bir olgu olan sürgünde ölümün yarattığı etkiyi artırdığı düşünülürken, mezara gitmek, çiçek bırakmak, dua etmek, su vermek ve temizlemek ölümü görünür kılan bir mezar varlığının yası sona erdireceği varsayılmaktadır. Bu refleksle yıllar sonra sürgün şehirlerine giden yakınlarını kaybedenler ölülerinin akıbetini araştırdı; kimi yakının mezarını bulamadan geri dönmek zorunda kaldı, kimi de mezar yerine ulaştı, kabrini yaptırdı ve ziyaret edebilecekleri bir mekân yarattı. Aşağıda yer verilen tabloda sürgünde ölen Dersimlilerin mezarları ziyaret pratikleri ortaya konulmuştur.

Dilek Gerçek	Dedem Hüseyin Gerçek (Babasının babası), babaannem ve 6 çocuğu Dersim’in Pülümür ilçesinden Isparta’nın Eğirdir ilçesine bağlı Aksu köyüne sürgüne gönderilmiştir. 1946 yılında hayatını kaybeden dedem Hüseyin Gerçek, amcam büyük Ali ve üvey amcam Ferhat Karadağ hayatını kaybedince Isparta’da defnedilmişlerdir. 4-5 sene önce Isparta’ya gidip dedemin mezarını buldum, yakın bir zamanda da mezarını yaptıracağım. Yurtdışında yaşıyorum, her sene Türkiye’ye geliyorum ve dedemin mezarını ziyaret ediyorum.
Murat Doğan	Büyük dedem (annemin dedesi) Ali Öz, dedem (annemin babası) Emirali Öz, kardeşleri Celal Öz ve Teslim Öz, Dersim Hozat’a bağlı Aliboğazı Gomealiağa (eski adı) köyünden Bolu Gerişler Göynük’e sürgüne gönderilmiştir. Büyük dedem Mılıday Bolu’da defnedilmiştir. Dedem Emirali birçok kez gitmiştir, annem ise ilk kez 2019 yılında dedesinin mezarını ziyaret etmiştir. Mezarı belli olsun diye çevrilmiş ancak büyük dedemin vasiyeti üzerine yapılı değildir. Sürgün sonrası anne tarafım Dersim’e dönmüştür. Ben ise mezarı ziyaret etme fırsatı

	bulamadım. Dedem Ali baba, nenem Guli Doğan, babam Yusuf Doğan, amcalarım Cafer, Geyik ve halam Nesibe olmak üzere 5 kişi Dersim Hozat Kozluca Boydaş köyünden Aydın Söke'ye sürgüne gönderildi. Kaç kişi olduklarını bilmiyorum ama dedemin kardeşi Düzgün Doğan ve ailesi ile dedemin yeğeni İbrahim Doğan ve ailesi de Aydın'a sürgüne gönderilmiştir. Dedem Ali'nin sürgünde doğan çocuğu hastalıktan burada ölmüş ve Söke'de defnedilmiştir. Mezar yeri belli değildir. Babamın ailesi de sürgün sonrası Dersim'e dönmüştür.
Erdoğan Tüzen	Dedem, nenem ve çocukları toplam 5 kişi Ovacık Gözeler köyünden, Bilecik Gölpazarı Söğütçük köyüne sürgüne gönderilmiştir. 1 Temmuz 1897 tarihli babaannem Gülli Tüzen, halam Hacer ile 3 yaşındaki amcam Hasan, o öldükten Hasan koydukları ikinci amcam Hasan 1 yaşında Söğütçük köyünden defnedilmiştir. Babaannemin mezarı yeri belli ancak; mezarı yapılı değildir. Halam ve amcalarımın mezar yerleri ise ne yazık ki belli değildir. Yasak kaldırıldıktan sonra yeniden Gözeler köyüne dönüş yapılmıştır Amcam ve amcamın oğlu 7- 8 yıl önce Bilecik'e gidip mezarları, evlerinin olduğu yeri ziyaret etmiştir, ben ise mezarı görme fırsatı elde edemedim.

Sürgünde Mezarları Ziyaret Pratikleri, bir anlamıyla ulusal egemenliğin denetim altında tutma gücüne karşı meydan okuyan bir direniş hattı oluşturma umudu da taşımaktadır. Bu kapsamda yakınının mezarı yapılı 20 görüşmecinin içinde yer alan 7 kişi; Ali Rıza Aydın, Perihan Mutlu, İsmail-Hayri Hüseyin Aslan, Güzin Tanyeri, Elif Ekici, Hüseyin Şahin, düzenli olarak kilometrelerce uzaktaki mezarlarını ziyaret ediyor. Görüşmecilerden Dilek Gerçek ise mezarı yapılı olmadığı halde her sene düzenli olarak Almanya'dan gelip, sürgün toprağındaki mezarı ziyaret etmektedir.

Düzenli ziyaret sağlanamasa da görüşmecilerden Zeynel Gündoğan 1995, Hüseyin Aslan 2018, Hayri Dalkılıç 2008, Hüseyin Doğan da 2004-2005 yılları arası mezarlık ziyaretinde bulunmuşlardır. Tez kapsamında birebir görüşülen kişiler arasında mezar ziyareti yapamayan ancak aile fertleri tarafından yakınlarının mezar yerlerini ziyaret

eden kişilerin de olduğu anlaşılmaktadır. Erdoğan Tüzen isimli görüşmecinin ailesi Dilek Gerçek'in anlatısında olduğu gibi mezarı yapılı olmasa da 7-8 yıl önce, Erdal Karakoç isimli görüşmecinin kardeşleri 2-3 yıl önce, Veli Kılıç isimli görüşmecinin, babası ile nenesi 30 yıl önce, Yusuf Yılmaz'ın kuzenleri 2019 yılında, Barış Öztürk isimli görüşmecinin amcaları fırsat buldukça, vasiyet üzerine mezarı yapılmayan Murat Doğan isimli görüşmecinin annesi en son 2019 yılında sürgündeki yakınlarının mezarlarını ziyaret etmişlerdir.

Görüşmecilerden İmdat Yıldız, Erdal Karakoç, Murat İnceler, Veli Kılıç, Yusuf Yılmaz, Barış Öztürk, Hıdır Dilli, Zeynel Abidin, Murat Doğan, Erdoğan Tüzen görüşme sırasında mezar ziyareti yapamadıklarını ifade ederken, görüşmecilerden Hatayi Demir ise bu yıl mezar ziyaretini gerçekleştireceğini belirtmiştir.

Anlatılar kapsamında mezarı yapılı 20 görüşmecinin 7'si sürgündeki mezarları düzenli olarak ziyaret ederken 4'ü yıllar önce gidip ziyaret etmiştir; 11'i ise mezarlıkları hiç ziyaret etmemiştir. Yazılı belgelerden derlenerek çalışmaya dâhil edilen 19 sürgünde ölüm hikâyesinde ise Ahmet - Fatma Akkuş, İbrahim Kovuklu, Musa Taşkılıç anlatısında mezar yerlerinin bir daha ziyaret edilmediği belirtilmiştir. 47 görüşmecinin 8'i; Hatice Doğan, Ali Yıldız, Gül Can, İsmail-Hayri Aslan, Güler Ulaş, Kazım Taş, Celal Yıldız, Gülbahar Biter'in anlatısına göre ise mezarların tespiti için sürgün şehirlere gidildiği ancak mezar tespiti yapılmadığına dikkat çekiliyor.

Mekân ve kimlik arasındaki ilişki kapsamında ölüm ve ölüm etrafında oluşan ritüellerin kimliğin dışavurumunda ipuçları barındırdığı varsayıldığında mezarları ziyaret etme pratiğinin öneminin daha net anlaşılacağı düşünülmektedir. Güçlü bir manevi değer olan mezarlıkların giden ile kalan arasında bir diyalog aracı olarak görüldüğü düşünülürse “Mezar ziyareti” fenomenin altında bu diyalogun sürdürülmek istendiği anlaşılmaktadır. Mezarı yapılı olmadığı halde her yıl düzenli olarak mezar ziyareti yapılması bu bağlamda okunabilmeyi mümkün kılmaktadır.

4.5 Mezar Taşıma Arzuları

Topluluğun kimliğini tanımlama şekli mekân ile kurduğu ilişki temelinde görünür kılındığından mezarın kendi kimliğini var eden toprak parçasına taşınmak istenmesi mekân ile kimlik arasından kurulan ilişkide saklıdır. “Buralıyım, buradayım” demenin başka biçimidir. "Ermenilere 3 çakıl taşı bile vermeyiz” diyen Eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e ithafen Hrant Dink'in “Evet biz Ermenilerin bu topraklarda gözü var çünkü kökümüz burada ama merak etmeyin bu toprakları alıp gitmek için değil, bu toprakların gelip dibine girmek için” talebi kadar gerçektir (Hürriyet Gazetesi, 2005).

Cumhuriyet tarihi kadar eski olan yüzleşilememiş hakikatler “Mezar Taşıma Arzuları” üzerinden sirayet etmiş olacak ki görüşmecilerden İmam Yıldız sürgündeki yakının mezarını, yapılı olmasına ve hatta hiç ziyaret etmemesine rağmen Dersim’e taşıma arzusu duyduğunu anlatmıştır.

İmdat Yıldız	Dedem Gülabi Yıldız ve ailesi, 3 kardeşi, onların eşleri ve çocukları Dersim’in Pülümür ilçesine bağlı Kırmızıköprü Kovuklu (Harşiye) köyünden, Bursa’nın Yenişehir kazasına bağlı Çardaklı köyüne sürgün edilmiştir. Dedem Gülabi Yıldız, Ağustos 1942 yılında burada defnedilmiştir. Babam sağlığında dedemin mezarını yaptırmış ve birkaç kere de gitmiştir. Ben ise hiç öyle bir imkân bulamadım. Hayalim; dedemin kemiklerini çıkarıp, Dersim’e köyümüze getirmektir. Sürgün bittikten sonra ailem Dersim’e tekrar dönmüştür
---------------------	---

İmam Yıldız dedesinin ruhunun kendi toprağında gömülerek huzur bulacağını düşünüyor olacak ki torun tarafından kemikler memlekete taşınmak isteniyor. Bu arzu aynı zamanda Kürtlerin mezarlık olgusuna politik bir pencereden baktığını da göstermektedir. Dersim kimliği süregelen şiddet ve siyasallaşma etkisiyle inşa olduğundan tarihsel, siyasal, dinsel pek çok olgunun iç içe geçtiği tartışmaların merkezinde politik katmanlarla örülmüştür. Ölü bedeninin (kemiklerin) taşınmak istenmesi inanç ritüelinin parçası olduğu kadar politik alanın yarattığı bir mecburiyet

hissi olarak okunabilir ve İmam Yıldız'ın defin mekânı tercihinde bu hissin belirleyici olduğu sonucu ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca kök saldığın coğrafya olan memleketin yasak boyunca defin mekânı tercihi olarak belirlenememesinin dışında, bunun kitlesel olarak bir kimliği etkilediği gözler önündeyken mezar taşıma arzusunun memleket ile kurulan kültürel ve ailevi bağlarda saklı olduğu da düşünülmektedir. Ölen kişinin vasiyeti olmamasına rağmen, İmam Yıldız'ın arzusunu memleket ile inancı ya da aile kökleri arasında kurduğu ilişkiyi kültürel aidiyet zemininde de değerlendirmek mümkün gözükmemektedir

Kimlik ile mekân arasında kurulan ilişki doğrudan defin mekânı tercihinin etkilemektedir. Ata toprağı olarak görülen memleketin kültürel ve inanç eksenli ritüelleri gerçekleştirmek için şahsi ve sosyokültürel olarak uygun alan olarak görülmesinin nedeni de kimlik ile mekân arasında kurulan ilişkide yatmaktadır. Smith'in etnik kimliği tanımlarken kullandığı “özel bir yurtla bağ” tanımı da aslında mezar taşıma arzusunun arka planındaki refleksi gözler önüne sermektedir.

5. SONUÇ

Ulus inşa sürecinin bir parçası olarak gelişen etnisite göç ve asimilasyon politikalarının ihmal edilmiş bir alanı olan “sürgünde ölüm” konusunu ele alan bu çalışma, Türkiye’nin birçok iline sürgün edilen Dersimlilerin gönderildikleri yerde ölen ve gömülen yakınları ile arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasını sağlarken, ait olmadığı topraklarda gömülmenin yarattığı travmatik durumun da anlaşılmasını istemiştir.

Ulus devletin kendini inşa ederken tercih ettiği iskân, sürgün, asimilasyon gibi araçlar sürgünde ölüm dolayısıyla mezar(sız)lık gibi yeni problemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Devlet hayatı dizayn ederken, kişiyi çıkarılan yasalarla başka bir toprakta ölmeye mecbur bırakarak ölümü de denetim altına almıştır. Hayatın ve ölümün denetim altına alınması "sürgünde ölüm" kavramı altında 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunuyla kitlesel sürgünü yaşayan Dersimlileri, ölüm, kimlik, mezar, bellek ve sürgün tartışması üzerinden incelemeyi ve anlamayı mümkün kılmıştır.

Katliam sırasında yaşanan kayıplar, yapılan kötülükler Dersimlilerin hayatının bir daha eskisi gibi olmayacağını gösterirken, peşine verilen sürgün kararı birçoğunun yaşamını ve belleğini tamamen değiştirdi. Süreci birebir yaşayan kişilerin belleklerinde doldurulamaz boşluklar yaratan bu ölümler, sonraki kuşaklarda önemli bir kesintiye neden olmuş muydu? Çalışma boyunca aranan bu soruya çalışmanın sonunda farklı yanıtlar bulundu. Mezarlarını bulmak için gelip boş dönen, mezar yerleri belli olduğu halde hayat koşuşturması içinde mezarlarını yaptırılmayan, yapılı olduğu halde ziyarete gidemeyen ya da her yıl ziyarete giden hatta sürgünde gömülen yakının kemiklerini alıp memleketine götürmek isteyen gibi farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Memleketinde hakkıyla gömülememiş bu kişilerin yakınlarının incelenmesiyle görüldüğü gibi belli bir özne altında kategorize etmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

Yakını sürgünde ölen Dersimlilerle ilgili sabit ve homojen bir kategoriden söz etmenin çok zor olduğunu belirtirken, çalışma kapsamında görüşmeciler anlatılarında ortaya çıkan sonuçlardan biri de unutkanlığın bir zorunluluk olduğunu hatırlattı.

Yusuf Yılmaz isimli görüşmecenin sürgün hikâyesi, mezarlıklara uzun süre gidilememesi ve sahip çıkılamamasının farklı nedenlere de dayanabileceğini gösterdi. Sürgündeki mezarların aranma aşamasında devreye girecek olan savcılık, polis gibi resmi birimler kişiler de başka travmayı gözler önüne sermiştir. Anlatıda bahsi geçen Hıdır Aslan gençliğinde Kütahya bölgesinde çalışmasına rağmen 50 metre ötede kardeşlerinin mezarlarını ziyaret edememiştir. Ailesinin neredeyse hepsini sürgünde kaybeden Hüseyin Dinler'in anlatısı da farklı bir açıdan benzer travmaya dikkat çekmektedir. Mezar yerini bilen ağabeyinin babasının tüm ısrarlarına rağmen, o köyde kalacağından korkması nedeniyle mezar yerlerini söylememesini Dinler, peş peşe yaşanan ölümlerin travmasına bağlamıştır. Geçmişin yarattığı travma, unutkanlığın bir dalgınlık değil bir zorunluluk olduğunu bu örneklerle göstermiş oldu. Tanıklık kaybın kamusal alanda temsil edilebilirliğinin ret edildiğini bildiği için, hatırlama da bir travmaya neden olarak, kişiye kardeşlerinin, ailesinin mezarını unutma zorunluluğu getirebilmektedir. Bu haliyle sürgünde ölenlerin, yaşayanların yani geride kalanların hafızasında yer tutmadıklarını kesin bir dille söylemek mümkün gözükmemektedir.

Tarihin, geçmişin ve unutmanın yüküyle yüzleşebilmek bu örneklerde olduğu gibi her zaman kolay olmayabiliyor. Ölümün sadece doğal bir sonuç olmadığı, kültürel ve inanç olgularının da şekillendirdiği bir anlam dünyası olduğu bilindiğinde, sürgünde ölümün yarattığı etkinin kendinden sonraki kuşaklara kadar uzandığını vurgulamak gerekmektedir. Yabancı bir toprakta ölme gerginliği, dolayısıyla o toprağa zorla gönderilmişler için de geride kalanlar için de daha travmatik bir hal almaktadır.

Ölüm sadece kişinin biyolojik olarak yok olması değildir, geride kalanlar için yas, kayıp, üzüntü, acı, keder, özlem gibi kavramlar ve bu kavramlar çerçevesinde ortaya çıkan ritüellerin de kültürel olgusudur. Doğum, düğün, evlilik gibi ölüm için de adetler, gelenekler, görenekler ve inanç ritüelleri bulunur. Mezar yapma ve mezarı ziyaret etme pratiği de bu ritüellerden biridir ve acıyı hafifletme, son görevi yerine getirme, aynı zamanda ölen kişiye karşı saygı göstergesi olarak varlığını sürdürmektedir. Dersimliler için de bu durum geçerli olmak ile birlikte ölüyle bağ kurma pratiğinin altında ulus kimliğinin inşa mekânı olarak kullandığı mezarlıkları bir hafıza mekânı olarak görmeleri yatmaktadır. Kayıp mezarlar yani kimsesizlik

hafızanın bulanıklaştığı yer olarak kabul edildiğinden ölü ile kurulan bağ daha güçlü bir zemine oturmaktadır. Dersimlilik kimliğinin mekânla kurduğu bu ontolojik ilişki sürgün yerlerinde yaşanılmamasına rağmen atalarının mezarını yapmak bu mezarları ziyaret etmek gibi bir hakikati ortaya çıkarmış ve bir yaşam kültürü yaratmıştır. Her yıl kilometrelerce uzaktaki mezarları ziyaret etme bu yaşam kültürünü göstermektedir. Alevi Kürt kimliği hedef alınarak memleketinden sürülüp, yabancı bir toprakta gömülmek zorunda bırakılmalarına karşın, mezar taşlarında “Dersim sürgünü” yazıları da bu yaşam kültürünün bir parçası olarak Dersim sürgünlerinin kimliklerini belirleme mücadelesi olarak okunabilmeyi mümkün kılmaktadır.

Mezar; köklerin göstergesi, kültürün bir parçası olduğundan Dersim sürgünü yazılı mezar taşları aynı zamanda Alevi Kürtlüğün bir görünümü olma özelliği taşır. Sadece mekânsal bir yapı değildir, var olmayı da ortaya koyar. Hatırlama amacıyla biçimlendiğinden mezarlıklar ve mezar taşı yazıları toplumsal konumu belirleyen belleğin bir yansıması olarak inancı, kültürü, ideolojiyi anlamayı sağlayan bir belleğin de taşıyıcısıdır. Dolayısıyla sürgündeki mezarlar özellikle de mezar taşlarında ‘Dersim sürgünü’ ifadesi toplumsal gerçekliğin bir ifadesi aynı zamanda o gerçekliğin yeniden inşa edildiği bir alandır. Nitekim çalışma da bu özelliği ile üzerine çok fazla eğilinmemiş sürgünde ölüm gerçekliğinin bilimsel alana nasıl taşınabileceğini göstermiştir. Bu yanıyla memleketi dışında ölen kişilerin çalışma konusu olarak sosyal bilimler alanında yer edinmesine yönelik çabaların hızla artmasını sağlayacağı düşünülmektedir

Ölümün toplumsallaşarak kamusal bir değer bulmasına neden olduğundan sürgünde hayatını kaybeden ve memleketi dışında toprağa verilen Dersimlilerin yakınlarının sürgündeki mezarlarla kurdukları nesnel bağ araştırma ve mezarların akıbetini aydınlatmaya çalışılan bu araştırma sonucunda nesnel bağa yönelik homojen değil, Mezar Taşıma Arzuları, Sürgünde Mezarları Ziyaret Pratikleri, Yapılı Mezarlar ve Kayıp mezarlar şeklinde farklı faktörler ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu tercihler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kişisel deneyimlerine bağlı olarak sürgünde ölümle ile kurulan nesnel bağın kopsa da kuvvetli olduğu varsayımıyla çıktığım bu yolda, 47 görüşmeciden elde edilen bilgide bu bağın zayıf kurulsa da ortaya çıktığını, yasak sonrası Dersim’e dönmelerine rağmen sürgündeki mezarlarını

yapan kişilerin sayıca daha fazla olduğunu gözlemlemem nedeniyle söyleyebilirim. Sürgün sonrası kalanlar ile dönenler arasında ise düzenli mezar mekânı ziyareti arasında fark saptanmamıştır. Yani Dersim yasağının kaldırılmasından sonra sürgün edildikleri yerde kalanlar ile memleketlerine dönen kişilerin düzenli mezar ziyareti gerçekleştirme pratikleri arasında belirgin bir ayrım gözlemlenmemiştir. Hatta kendileri gitmese de ailede mezarlıkları ziyarete giden başka kişilerin var olduğu belirtilen anlatılarda, yasak sonrası Dersim’e dönenlerin daha fazla olduğu görülmüştür. Mezar tespiti için sürgün edilen şehirlere gidip mezarlarına sahip çıkma, ziyaret edecekleri bir alan yaratma çabası da öne çıkmıştır. Ayrıca; düzenli olmayıp gerek ziyaret gerekse de mezarın tespiti için bir kez gidilmiş dahi olsa da mezar ziyareti pratiğini gerçekleştirenlerin sayısı, hiç gitmeyenlere göre daha fazladır. Dolayısıyla, sürgünle memleketlerinden uzakta ölen kişilerin yakınlarının sürgündeki mezarlıklarla bağının kuvveti farklılaşsa da kültürel bağlılığın olduğu mezarı yapma ve ziyaret etme pratiği üzerinden öne çıkmaktadır.

Çalışmada öncelikle sürgünde ölüm tartışmasına geçilmeden önce Dersimlilerin neden sürgüne gönderildiği sorusuna yanıt aranarak sürgünün kimlikle olan ilişkisinin sorgulanması sağlanmıştır. 2510 Sayılı İskân Kanunu’nda sürgün sürecine yönelik geçen ifadeler de tez sırasında çokça atıf yapılmıştır. Sürgüne gönderilme nedenlerinin ortaya çıkması sağlandıktan sonra, sürgünün beraberinde getirdiği sürgünde ölüm, mezar ve mezarsızlık sorunları tarihteki örnekler üzerinden ele alınmıştır. Bu karşılaştırmada mezarın Antik dönemde de modern dönemde de kişiler ve toplumlar için benzer anlamlar ifade ettiği tespit edilmiştir. Antigone’dan Ermenilere, Yahudilerden, Rumlara, Türklerden Kürtlere ölüyü gömme mücadelesi aynıdır.

Sürgündeki mezar ile yakınları arasındaki travmatik bağlantı “kemiklerini çıkarıp Dersim’e götürme hayali, mezarı belli olmamasına rağmen bir mezar için temsili taş koyma arzusu, kilometrelerce uzaktan gelip köklere saygı göstergesi” üzerinden kendini ancak yakın zamana kadar üretecektir. Zira sürgündeki ölümler ile olan kültürel bağ nesiller değiştikçe hayat gailisi içinde sıradanlaşacak ve sürgündeki mezarların yerini öğrenme ya da sürgün yerindeki mezarları yapma çabası azalacaktır. Çalışma kapsamında da yapılan görüşmelerde denk gelen yeni neslin

sürgündeki mezarlara yönelik bilgilerinin muğlâk olduğu, konuyla ilgili bilinenlerin çok yüzeysel kaldığı görölmüştür. Sürgündeki mezarlara yönelik bu çalışma belki de mezar kimliklerinin tek tanığı olacak olması nedeniyle değerlidir. Agamben'in de dediğı gibi hayatta kalanın işi hatırlamaktır (1998, 27).

6. KAYNAKÇA

Agamben, G. (2017).**Kutsal İnsan; Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Agamben, G.(1999). **Auschwitz'den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv**, Ankara: Kitle Yayıncılık.

Akgündüz, A. (1991).**Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri C3**, İstanbul.

Anthony, S. (2010).**Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Sever, İstanbul: iletişim yayınları

Ariès, P. (1991).**Batılı Ölüm Karşısındaki Tavrıları**, Çev. Mehmer Ali kılıçbay, Ankara: Gece yayınları.

Aslan, Ş. (2011).**Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Dersim'de kayıp nüfus: 1927- 1955**, Herkesin Bildiği Sır: Dersim, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aygün, H. (2010).**Dersim 1938 ve Zorunlu İskân Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar ve Fotoğraflar**, İstanbul: Dipnot.

Bauman, Z. (2009).**Sosyolojik Düşünmek**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2012).**Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri**, İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Barth, F. (2001).**Etnik Gruplar ve Sınırları**, Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu, Çev. A. Kaya ve S. Gürkan, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Bilgin, N, (1999).**Kolektif Kimlik**, İstanbul: Sistem Yayıncılık

Butler, J. (2005).**Kırılğan Hayat; Yasın ve Şiddetin Gücü**, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Bozkurt, G. (2016).**Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları**, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Calhoun, C. (2007).**Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cicero, M. T. (2017). **Ölüme Övgü**, Çev. Cânâ Aksoy, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Connolly, W. (2020). **Kimlik Ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokrasi Çözüm Önerileri**, Çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Epikuros, (2017). **Menoikeos’a Mektup**, Çev. Serdar Uslu, İstanbul: Küre Yayınları.

Gellner, E. (2012). **Müslüman Toplum**, Çev. Mufit Günay, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Göktaş, H. (1991). **Kürtler, İsyan, Tenkil**, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Guibernau, M. (1997). **Milliyetçilikler**. 20. Yüzyılda Ulus Devlet ve Milliyetçilikler, Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi

Hall, S. (1993). **Melez Şahsiyetlerimiz**, İstanbul: Birikim Yayınları

Heraklitos, (2014). **Fragmanlar**, Çev. Cengiz Çakmak, İstanbul: Alfa yayıncılık.

Hobsbawm, E.J (1993). **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keleş, R. (1998). **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: İmge Kitapevi.

Kellehear, A. (2012). **Ölümün Toplumsal Tarihi**, İstanbul: Phonix

Laclau, E. (2015). **Evrensellik Kimlik ve Özgürleşme**, Çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları.

Lefebvre, H. (2015). **Mekânın Üretimi**, İstanbul: Sel Yayınları.

Maalouf, A. (2012). **Ölümçüm Kimlikler**, Çev. Aysel Bora, İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Markus, B. (2019). **Büyük Sovyet Ansiklopedisi Çalışma**, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Neyzi, L. (2013). **“Ben Kimim” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Kimlik ve Öznellik**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, A. Y. (2003). **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. (4. bs.)**. İstanbul: İletişim Yay.

Paksüt, F. (1971). **Seneca’da Ahlâk Görüşü-Zevk Anlayışı**, Ankara: Ulusal Basımevi, Ankara.

Platon (2006). **Sokrates’in Savunması**, Çev. E. Gören, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Sağır, A. (2012). **Zorunlu Göçler, Sürgünler Ve Yol Hikâyeleri: Ulapamir Kırgızları Örneği**, Ankara: Nobel.

Stein, J. (1999). **Random House College Dictionary**, Random House.

Said, E. (2000). **Kış Ruhu**, Çev. Tuncay Birkan, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Sayyar, A. (2007). **“İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü”** İstanbul: Değişim Yayınları

Somersan, S. (2004). **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İ. (1990). **Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirilmesi Ve İskân Sorunu**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulug, N. H. (1939). **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Vernon, Glenn M., (1970). **Sociology of Death**, New York, University of Utah, The Ronald Press Company.

Makaleler:

Anderson, B. (1994). **Exodus**, Critical Inquiry Winter, Vol. 20, No. 2 s. 314-327, The University of Chicago Press, : <http://www.jstor.org/stable/1343913>.

Aslan, Ş ve Yardımcı, S. (2008). **1930’ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası**, Doğu Batı Dergisi, Sayı 44, Şubat Mart Nisan, ISSN: 10303-7242.

Aslan, Ş. (2017). Sürgünde Ölüm, **MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (16), s.240-250

Bostancı, N. (1998). **Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik**, Türkiye Günlüğü, Mart-Nisan, s.38- 55.

Burcu, E. ve Emel, A. (2008). **Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD), Sayı: 8, s.29-54.

Faunce, w.A ve Fulton R. L (1958). **The Sociology of Death: A Neglected Area of Research**, Social Forces, Sayı 36, 205–209. <https://doi.org/10.2307/2573805>

Gevher, G. (2017). **Sunuş**, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:16, Cilt:1, s.177. 2017.

Gorer, G. (1977). **Death, Grief, and Mourning in Ceontenporary (TheLiterature of deat hand dying)**, Newyork, AyerCoPub.

Gürpınar, Ö. ve Arpacı, M. (2015).**Başlarken: Bir Yüzyılın Hikâyesinde Etnisite**, Mimar Sinan Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12.

Keefe, S. E. (1992). **Ethnicİdentity: The Domain of Perceptions of and Attachmentto Etnich Groupsand Cultures**, Human Orhanization, Vol.21, No.1, 0018-7259/010035-09S1.40/1

Lacan, E. (1949). **The Mirror Stage as Formative of the /Function**, Çev. Bruce Fink, Delivered on July 17, 1949 in Zurich at the sixteenth international congress of psychoanalysis, s. 93 -101.

Mbembe, A. Ayrıntı Dergi, <http://ayrintidergi.com.tr/nekro-siyaset/>, Çeviri Abdurrahman Aydın, E.T. 12.05.2014

Newman, B. M (1978). **Concept of Identity: ResearchandTheory**, Adolescence, Sayı: 49, s.164-5.

Özsoy, H. (2014). **Şeyh Said'in Kayıp Mezarı: Kürtlerin Egemenlik Mücadelesinde Hafıza-Mekan Diyalektiği**, Toplum ve Kuram, Sayı 9.

Öztürk, R. (2019). **Trista III. 3: Ölüm Döşesindeki Ovidius'tan Karısına Mektup**, International Journal of Language Academy, Volume 7, s.183-196.

Sağır M. Ö. ve Akıllı. H. S. (2004). **“Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”**, CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 28, No 1, s.1-22

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. 25 NoluKLB.d/S. 39/B. 158

BOA, A.DVN.KLB./D.144/G.44).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA-F: 490.01./K: 978, D: 792, S: 1

BCA: 30-10-0-0/110-78-8

BCO: 30-10.-.../111-748-1

BCO: 30-10-0-0/111-748-1

BCO: 030-10-01-02-84-73-8

Kanunlar, Tutanaklar ve Zabıt Cerideleri

Anadolu 1340, Anadolu 17 Temmuz 1340.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi C 20, 1937, s.98.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi C. 27, 1938, s.3.

Düstur, 3. Tertip, Cil: 5. Ankara:1944, s.1441-1443.

DÜSTUR. 4. Tertip, Cilt: 23. Ankara: Başvekalet Matbaası, 1932.

Esbabı Mucibe Layihası; I/335 numaralı İskân kanunu lâyihası ve İskân muvakkat encümeni mazbatası; Sıra No 189; 2.5.1932.

Kanun No. 4695, RGt: 15/01/1945, Sayı: 5905

Kanun No. 2510, RGt: 21/06/1934, Sayı: 2733.

Kanunlar Dergisi, (1924). Cilt: 13, s. 781-794, Ankara: TBMM.

TBMM ZC D. 4, C. 23,s. 67.

TBMM Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu, Nüfus Komisyonu, Rapor, Ankara, 1934, s.8.

Varlık, Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936, s. 150.

Resmi Gazete, Sayı 2773, 21 Haziran 1937.

İnternet Kaynakları:

Agos Gazetesi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/21064/mezari-var-olanin-varligi-yok-olmaz> E.T 03.08.2018

Agos Gazetesi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7988/bir-garip-mezarlik-ve-yok-edilen-hafiza> E.T. 16.09.2014

Radikal Gazetesi, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/resmi-raporlarda-dersim-katliami-13-bin-kisi-olduruldu-965187/> E.T 19.11.2009

Milliyet Gazetesi, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/iste-dersim-surgun-listesi-1534295> E.T 30.04.2012

Cumhuriyet Gazetesi, <https://cumhuriyet.com.tr/haber/silopide-6-gun-once-vurulan-taybet-inanin-cenazesi-sokakta-kaldi-453306> E.T 24.12.2015

Cumhuriyet Gazetesi, <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1937-09-19/1> E.T 19.09.1937

Hürriyet Gazetesi, [https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ayssel-tuglukun-annesinin-cenazesini-gomdurmediler-40578158](https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ayysel-tuglukun-annesinin-cenazesini-gomdurmediler-40578158) E.T 13.09.2017

Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bu-topraklarda-gozumuz-var-kokumuz-burada-352797> E.T. 25.09.2005

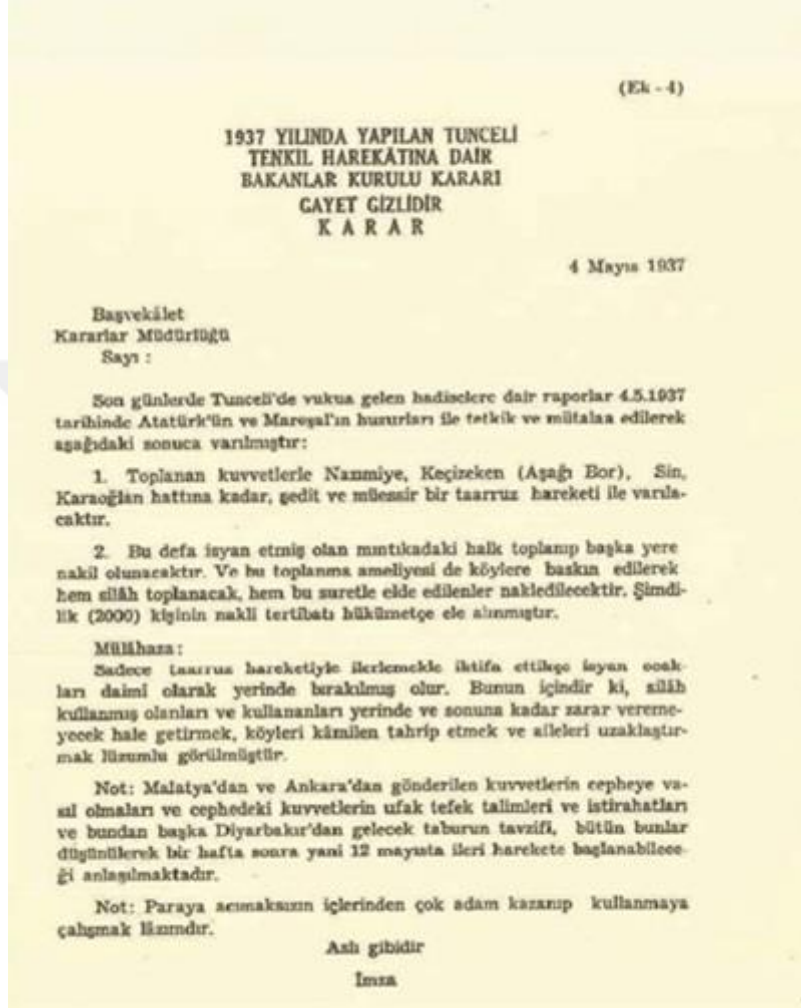
Gazete Karınca, <https://gazetekarinca.com/2019/10/2-yil-sonra-garzan-mezarligindan-cikarilan-262-cenaze-kimsesizler-mezarligina-defnedilmis/> E.T 15.10.2019

The Oxford LearnersDictionaries, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/identityadresinden> erişildi

Sabah Gazetesi, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/03/23/said-nursinin-mezarinin-yeri> E.T.23.03.2015

7. EKLER

EK-1: 1937 Yılında Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararı

4 Mayıs 1937 tarihli kararnamenin 2'nci fıkrası ile nakilleri olunan iki bin kişinin Bursa, Isparta, Konya, Kastamonu ve Çankırı vilayetleri dahilinde ilişik listede asları yazılı kazalarda yerleştirilmeleri, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20 Mayıs 1937 tarihinde onanmıştır.

EK- 2: Tunceli’de yasak bölge olarak ilan edilecek saha ve başka bölgelere yapılacak nakil ve iskânları hakkında kararname.

T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ Sayı : 2 9409	KARARNAME	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARSIVI
---	-----------	---

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Genelkurmay Başkanlığının 26/7/938 tarih ve seyahat 51 sayılı şifre talgrafnamesile buna müteallik dosya icra Vekilleri Heyetince 6/8/938 tarihinde okunarak ;

I - Uğuncü Ordunun yapacağı manevranın birinci safhasını teşkil etmek üzere Tuncelinde sükûn ve asayişin istikrarını temin etmek maksadile o mintakada yapılacak tarama hareketi münasebetile ilişik krokide gösterildiği üzere (Karacale, Kürk, Hinzuri, Darbugazi garbı, Seyithan-Kırmızıdağ bala hattı, Haçılıderesi ağzı, Ballımezrası , Rızanın evi, Munzur suyu, Anakomu, Harçıdağı, Harcıdağı- Karaca kale arasındaki Balâ hattının çevrelediği saha ile Masumpak kalesi Zeyneltepe, Pilâvtepe, Eğrek köyünün beş kilometre kuzeyindeki Boztepe, Koçulu köyünden geçen dere ile bunun (iki) kilometre güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı, Setirge köyünden Yılandağına giden yol (hariç) Yılandağı 2100 rakımlı hattı, setirge köyünden yılandağına giden yol (hariç) Yılandağı 2100 rakımlı Hanife tepe ve bu tepenin dört kilometre doğusundaki tepe, Masumpak kalesi çevresi içindeki sahanın 2848 sayılı kanunun 2 inci maddesine göre 3 N.11 yasak bölge olarak kabul ve ilânı;;

II - Tunceli halkından garp illerine nakli 26/5/937 tarihli ve 2/6662 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan 2000 kişiye ilâveten bu seferki tarama hareketinde ve taramadan sonra elde edilecek yasak bölge sahası halkından 3-5 bin kişinin daha garp illerine nakil ve Dahiliye ve Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekilliklerince müstereken tesbit edilecek tevzi listesine göre Trakya, Çanakkaale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla Vilâyetlerinde iskânları;

080	13	01	02	94	73	8
-----	----	----	----	----	----	---

2
9409

- 2 -

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

3 - Tuncelinin yasak bölgeleri haricinde oturan ve fakat yerlerinde bırakılmaları caiz olmayan ve isimleriyle nüfus miktarları Dördüncü Umumî Müfettişlikçe tesbit edilecek olan Aşiret Reisleri, Kolbaşıları, seyyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının da garbe nakle tabi tutulmaları;

4 - Maden ve endüstri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzere bu merkezlerde yerleştirilmesi düşünülen 2 inci fıkra garbe nakilleri mukarrer Tunceli halkından bin beşyüz kişiden üçyüz kişinin Zonguldakta iskân edilmeleri ve geri kalan bin ikiyüz kişinin İzmit, Keçi bur lu, Karabük, Fethiye ve Divriki maden ve Endüstri merkezlerinde yerleştirilmeleri muvafık olup olmadığının ve muvafık görüldüğü takdirde ne kadarının nerelere tevzii münasip olacağının Dahiliye, Sıhhat ve İctimaî Muavenet, İktisat Vekillik - lerile Genelkurmay Başkanlığınca memur edilecek zatlardan mürekkep bir heyet tarafından acele tetkik edilerek varacakları kararın Dahiliye, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekilliklerince tatbiki;

5 - Taramada ve sonradan elde edileceklerden isyana iştirak edenlerin mahkemeye sevkleri ve evvelce mahkûm olup hali firarda bulunanlar hakkındaki hükümlerin infazı ;

6 - Esnan dahilinde olup askerliklerini yapmamış olanların askerlik hizmetleri yaptırıldıktan sonra mürettep oldukları iskân mintakalarına sevkleri ;

080	18	01	02	84	73	8
-----	----	----	----	----	----	---

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

9404

- 3 -

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

7 - Tunceli mintakasinda taramadan sonra silâh toplama ameliyesine devam edilmesi;

8 - Memnu mintakanın muhafazası için kuvvet ifraz edilmesi onanmıştır.

6/8/938

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

C. Bayraktar

S. Sımsık

M. M. V. Bayraktar

Da. V. Kaya

Ha. V.

Ma. V.

Mi. V.

Na. V.

S. R. Rana

A. Afşar

S. Arslan

A. Çetinkaya

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

S. K. K. K.

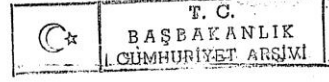
S. İ. M. V. H. Ala Toz

G. İ. V. Rana Rana E. Sımsık

080	18	01	02	84	73	8
-----	----	----	----	----	----	---

EK-3: Tunceli'den batıya nakilleri kararlaştırılanlara ilave olarak 2 bin kişinin daha çeşitli yerlere nakil ve iskânları.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
10105

Kararname

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

6/9/938 tarih ve 2/9409 sayılı kararnameye ekdir:

Tuncelinden Garba nakillerine karar verilen cem'an 12,000 kişinin 11,683 kişinin mürettep mahallerine sevk ve iskânları icra edilmiş isede muhtelif mahallerde aynı evsafı haiz ve sevk hazır bir vaziyette bulunan 514 şahıs ile birlikte yekûnu, kararnamelerle tesbit edilen mikdarı geçeceğinden dağlarda ve mağaralarda saklanmaları ve kış münasebetile barınamıyarak dehaletleri umulanlarla beraber daha 2000 kişinin iligik listede yazılı yerlere sevk ve iskânları; Dahiliye Vekilliğinin 10/12/938 tarih ve 7386 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 23/12/938 tarihli toplantısında onanmıştır.

23/12/938

REİSİCUMHUR

İsmail Hakkı

Bş. V.

C. Beyaz

Ad. V.

Hilmi Arsan

M. M. V.

Orhan

Da. V.

S. R. Haydar

Ha. V.

S. Samir

Ma. V.

A. Agah

Mf. V.

S. Ankar

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

G. İ. V.

Zr. V.

Zr. V.

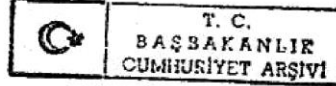
030	18	01	02	85	107	16
-----	----	----	----	----	-----	----

EK- 4:Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri bölgelerine nakil ve iskânlarıyla ilgili Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan yazılar.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalem Müdürlüğü

27.II.937

1/178

Başvekâlet Yüksek Makamına

Reisicumhur Atatürk'ün Elâzığ istasyonunda -
not ettirdikleri bağlı yazıda musarrah esasların --
nasıl tatbik edileceğinin ve ne suretle programlana-
cağının bildirilmesini Dördüncü Umumi Müfettiş Alp-
doğan'dan rica ettim.

Alınacak cevabın ayrıca bildirileceğini de-
rin saygılarımla arz ederim.

Dahiliye Vekili

S. Kara

030	10			110	738	8	7	12-87	7961
-----	----	--	--	-----	-----	---	---	-------	------

EK- 5:Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri bölgelerine nakil ve iskânlarıyla ilgili Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan yazılar.

T. C.
Sıhhat ve İctimai
Muavenet Vekâleti
İskân Umum Müdürlüğü
Mahrem M.
Genel No.
Özel No. 1858

Ankara
Öz: 8/ XII /937
Dersim halkı Ha.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Başvekalet Yüksek Katına

GİZLİ

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

İlişki : 3

29/Teşrinisani/937 tarih ve yazışmaları 4883 sayılı yazılar karşılığıdır .

Tuncelinin Yalçın dağları arasına sıkışan ve çıplak kayalar içinde sefil , bedbaht bir hayat sürmekden başka bir nasibi olmayan,Dersim halkının ziraat , maden ve endüstri mintakalarına nakil ve iskanları hakkındaki yüksek emirleri üzerine Üçüncü ve Dördüncü Umumî Müfettişlikle Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan şifrelerin örneklerini ekli olarak takdim eder ve bu hususta Dahiliye Vekâletiyle temasa geçildiğini ve iş safahat, faaliyet ve icraatı hakkında peyderpey malûmat verileceğini saygılarımla arz ederim .

Sıhhat ve İctimai Muavenet
Vekili
Dr. H. Alataş

Yazı G. no. me
8.12.937

030 10 110 738 8

KALET EVRAKI
8.12.937 8042 3 s.t

EK- 6: Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri bölgelerine nakil ve iskânlarıyla ilgili Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan yazılar.

T. C. Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Mahrem . Me Subesi Genel No. Özel No.	 T. C. BAŞBAKANLIK İSTİŞARET ARŞİVİ	— <i>Ankara</i> — Öz: 8-12-914 Ş İ F R E =====
	Dördüncü Umumî Müfettiş General Abdullah Alpdoğan Elâziz	Zate Mahsus =====
		GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Reisi Cemhur Atatürkün bu def'a yapmış oldukları şark seyahatinde uğradıkları Tuncelindeki yüksek müşahedeleri ve zati alileri tarafından verilen izahat neticesinde bu havaliye yalçın dağlar arasında sıkışan tek , tük ziraate elverişli vadilerin bu muntakadaki halkı geçindirmeye kâfi gelmediği anlaşılmış ve

Çıplak kayalar içinde sefil ve bedbaht bir hayat sürmekten başka nasibi olmayan Dersim halkının bundan sonra da aynı vaziyette bırakılmaması takarrür etmiştir .

1 - Tuncelinde sosyal ve medenî birer merkez olmak kabiliyetinde olan yerler var ise tesbit edilerek ihyaları esbabına tevessül edilmekle beraber oralarda toplu ve medenî yaşayışa kendiliğinden kavuşamayacak olan kısım halkı yine orada bırakarak temdin ve terfihleri için külli masraf ve emek sarfetmektense memleketin ziraat , maden ve endüstri muntakalarına nakil ve iskânları daha muvafık görülmüştür

3 - Bunun için nakle tâbi tutulması iktiza edenlerin soy ve dillerine göre hane ve nüfuslarının tasnif edilmek suretiyle tesbitini ve bulundukları köylerin isimleriyle bağlı oldukları nahiye ve kazalarının tasrihini ve nakledilecek mahalleri gösteren bir haritanın yollanmasını ,

4 - Bunlar arasında muhtelif aşiret ve dinî tarikatlara müntesip olanlar ile aslen türk oldukları halde dillerini ihma etmiş bulunanlar var ise bunların dahi bu tasnifte gösterilmesini ,

5 - beraberlerindeki öküz , inek , Beyğir gibi çift hayvanatı ile diğer hayvanlar adedinin dahi tesbiti ve neticenin bu husustaki mütâcalariyle birlikte iş'arını ehemmiyetle rica ederim .

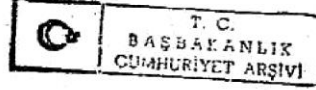
030	10			110	738	8
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

T. C.
Sıhhat ve İctimai
Muavenet Vekâleti
İskân Umum Müdürlüğü

Genel No.
Özel No.

Şubesi

Ankara

Öz:

6 - İskân mıntakası maden için Zonguldak ve ziraat için Erzincan bölgesi tesbit edilmiştir . Endüstri sahası ayrıca bildirilecektir .

7 - Naklin zaman ve tarzı icra ve tatbiki ayrıca yazılacaktır

8 - nakil muamelesi iki bin kırksekiz Numarolu kanunun dördüncü maddesine istinaden yapılacaktır .

9 - Üçüncü Umumî Müfettişlik , Erzincan ve Zonguldak valilik -lerine yazılmıştır .

Mahrem 1857 sayılıdır

Aslı gibidir

Sıhhat Vekili
Dr.H.Alataş

030	10			110	738	8
-----	----	--	--	-----	-----	---

3

EK- 7: Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri bölgelerine nakli ve iskânlarıyla ilgili Erzincan ve Zonguldak valiliklerine yazılan yazılar.

T. C. Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Mahrem M. Subent Genel No. Özel No.	Ankara Öz: 8 / XII / 937 T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI	Sifre Zata mahsustur GİZLİLİĞİ KALDIRILDI							
Zonguldak Valiliğine									
Reisicumhur Atatürkün bu defa yapmış oldukları Şark seyahatinde uğradıkları Tunçelindeki yüksek müşahedeleri neticesinde bu havalide yalçın dağlar arasında sıkışan tek tük ziraate elverişli vadilerin bu mıntakadaki halkı geçindirmeğe kâfi gelmediği anlaşılmış ve çıplak kayalar içinde sefil ve bedbaht bir hayat sürmekden başka nasibi olmayan Dersim halkının bundan sonra da aynı vaziyette bırakılmaması takarrur etmiştir . 1 - Bu halkdan Erzincan bölgesine ve endüstri sahasına naklolunacaklardan maadasının Vilâyetiniz dahilindeki maden ocaklarında çalıştırılmak üzere maden ocakları sahasına yakın yerlere nakil ve iskânları muvafık görülmüştür . 2 - Nakledilecekler için muktazi evler nakillerinden evvel yaptırılacaktır . 3 - Bunların nakillerini ve yerleştirilmelerini müteakip maden ocaklarında çalıştırılarak hayatlarını kazanmaları matluptur . 4 - Maden ocakları bölgesi dahiline nakil ve iskânlarına munasip yerlerin şimdiden tespitini ve gerek yeniden köy kurmak ve gerekse mevcut köylere ilâve suretiyle tesis edilecek iskân mahallerinin bu gayeye göre tetkikini ve bu iskâna ait mufassal bir haritanın tanzimi ile gönderilmesini , 5 - Evlerin mahallî ihtiyaca uygun bir surette inşası matlup olduğundan bu şeraite göre iki oda bir hol ve helâyı müstemil bir ev plânı yaptırılıp keşfi ile beraber vekâlete yollanmasını ve inşaata ait malzemenin ve bilhassa kerestenin ne suretle temin edilebileceğinin ve külliyyetli miktarda yapılacak bu inşaat için									
<table border="1" style="margin: auto;"><tr><td>030</td><td>10</td><td></td><td></td><td>110</td><td>738</td><td>8</td></tr></table> 4			030	10			110	738	8
030	10			110	738	8			

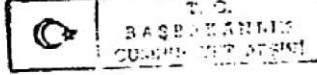
T. C.
Sıhhat ve içtimai
Muavemet Vekâleti
İskân Umum Müdürlüğü

Ankara

2

Öz:

Genel No.
Özel No.

oraca mütesahhit ve usta ve emellerin temin ve tedariki mümkün olup olmadığı ve bu husustaki umumî mütalealarının acele bildirilmesini rica ederim .

6 - Vilâyetiniz dahilindeki maden ocakları sahasına yerleştirilecek olanların hakikî miktar ve nüfusları ve inşa edilecek ev adetleri ayrıca bildirileceğinden yapılacak tetkikatın bu sahaların bu bakımlara göre azamî iskân ve istiaf kabiliyetine göre yapılması ,

7 - Üçüncü , Dördüncü Umumî Müfettişliklere ve Erzincan Valiliğine yazılmıştır .

Mahrem 1856 sayılıdır
Aslı gibidir

Sıhhat Vekili

030 10 110 738 8

5
s.t .

EK- 8:Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri bölgelerine nakli ve iskânlarıyla ilgili Erzincan ve Zonguldak valiliklerine yazılan yazılar.

C		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET BAŞKANLIĞI		95 23		Şifre =====	
Mahrem. Ke		1854		Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer		8 12 984	
		1855		Erzincan Valiliğine		GİZLİLİĞİ KALDIRILDI	
						Zate mahsus	

Reisi Cumhur Atatürk'ün bu def'a yapmış oldukları şark seyahatinde uğradıkları Tuncelindeki Yüksek mübahedeleri neticesinde bu havaliye Yalçın dağlar arasında sıkışan tek , tük Ziraate elverişli vadilerin bu mntakadaki halkı geçindirmeye kâfi gelmediği anlaşılmış ve çıplak kayalar içinde sefil ve bedbaht bir hayat sürmekten başka nasibi olmayan Dersim halkının bundan sonrada aynı vaziyette bırakılmaması takarrür etmiştir .

1 - Nakledilecek olan halkdan maden ocakları ve endüstri sahalarına naklolunacaklardan masdasının Erzincan bölgesine nakil ve iskân edilmeleri muvafık görülmüştür .

2 - Nakledilecekler için muktazi evler ve Ziraat alat ve hayvanatı nakillerinden evvel yapılacak ve temin edilecektir .

3 - Bunların nakillerini müteakıb heman müstahsil vaziyete girmeleri matluktur .

4 - Erzincan bölgesinden bunların nakil ve iskânlarına munasib yerlerin Ziraate elverişli toprak vaziyeti göz önüne alınmak şartıyla şimdiden tesbitini ve gerek yeniden kurulacak köy ve gerekse mevcut köylere ilâve suretiyle tesis edilecek iskân mahallerinin sıhhi , ziraî , ekonomik bakımlardan tedkikini ve bu iskâna ait bir haritanın tanzimi ile yollanmasını

5 - Mevcut köylere ilâve suretiyle iskân yapılması icab eden yerler ile yeniden köyler kurulduğu takdirde kurulacak bu köyler mahallinin en aşağı otuz kilometre muhitindeki yerli halk nüfus , soy , dil ve kültürlerinin tesbitini

6 - Evlerin mahallî ihtiyaca uygun bir surette inşası matlub olduğundan bu geraitte göre iki oda bir hol ve ahır ve helâyı müş-

030	10			110	738	8
-----	----	--	--	-----	-----	---

6

temil bir ev plânı yaptırılıp keşfiyle beraber Vekâlete gönderilmesini ve inşaatla ait malzemenin ve bilhassa kerestenin ne suretle temin edilebileceğinin ve külliyetli miktarda yapılacak bu inşaat için oraca müteahhid veya usta ve amelcilerin temin ve tedariki mümkün olup olmadığının ve bu husustaki umum mütealecarının acele bildirilmesini ehemmiyetle rica ederim .

7 - Verilecek arazi iki bin beş yüz^{den} sayılı kanunun on yedinci maddesine bağlı toprak cedvelindeki miktar olacaktır .

8 - Erzincaan bölgesine yerleştirilecek olanların hakikî miktar ve nüfusları ayrıca bildirileceğinden yapılacak tetkikatın bu bölgenin yukarıdaki bakımlara göre azamî iskan ve istisabî kabiliyetine göre yapılması

9 - Dördüncü Umumî Müfettişliğe , Erzincaan ve Zonguldak Valiliklerine yazılmıştır .

Mahren sayılıdır

Aslı gibidir

Sıhhat Vekili
Dr.H.Alataş

030	10			110	738	8
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-9:Tunceli’de yapılacak askeri manevra sırasında bölgeden 7000 kişinin sanayi bölgelerine nakli, aram ve kaçakların sıkı takibi, iskânın yasak olduğu bölgeleri gösteren rapor.

•T. C.
•BAŞVEKÂLET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

Haydarpaşa 26.7.938 s-15.15

" 18.45

Geldi " 18.55

Açıldı " 19.50

Başvekâlete

İ s t a n b u l

1 - Üçüncü Ordu manevrasının birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli bölgesinde yapılacak taramanın bütün Tunceli mıntaka-sına teşmil edilmesi ve bu mıntakadaki halkın tamamen silahtan tec-ridi ile her sene bu bölgenin ayrı ayrı sahalarında beliren haydut-luk vak'alarına tamamille nihayet verilmesi takarrür etmiştir .

2 - Bu tarama hareketinin Dördüncü Umumî Müfettişlik ve Dahiliye Vekâletinin teklif ettiği ve hudutları aşağıda yazılı böl-gelerin daha kesif kuvvetlerle sıkı taranması ve buna civar diğer mıntakaların daha hafif kuvvetlerle basit bir tarzda yapılacak bir yürüyüş ve geçişle aranması suretile icrası ve bu iki bölgenin Hü-kûmetce alınacak karara göre yasak bölge olarak tayin ve tesbiti muvafıktır :

Birinci yasak bölge : (Karaca kale darbugazı garbı Seyit-san Kırmızı dağ hattı balâsı Hacil deresi mansabı Ballı mezreası dizinin evi Munzur suyu ana komu Harcı dağı ve gediği Karaca kale) mevkilerinden geçen hattın çevrelediği saha ;

İkinci yasak bölge : Hozat garp ve Çemişgezek şimal ve Mun-zur silsilesi cenubundaki Koç ve Samlıların bulunduğu bölge olup bölgenin hudutları Dördüncü Umumî Müfettişlikce tesbit edilerek bildirilmelidir .

3 - Tarama hareketi hakkında Üçüncü Ordu Müfettişliğince hazırlanan esaslar ve Genel Kurmay Başkanlığından bu hususta veril-miş olan direktifler esasında başkaca bir değişiklik yoktur .

030 10 111 748 1

4 - Bu mıntakalardan garba tehcir edilecek 5000 - 7000 kişı için tehcir mıntakası ve harekâtın bu tarzda icrası hakkında Başve-
kâletten alınacak emir ve direktife göre ayrıca talimat verilecek-
tir .

5 - Tevkif ve haşisi icab edenlerin listeleri Dördüncü U.
Müfettişlikce Üçüncü Ordu Müfettişliğine verilecektir .

6 - 26.7.1938 tarih ve seyahat 51 sayı ile Başvekâlete ,
Dahiliye ve Millî Müdafaa Vekââetlerine arz olunmuş , Erzincan Ordu
Müfettişliğine , Dördüncü Umumî Müfettişliğe ve Genelkurmay İkinci
Başkanlığına yazılmıştır .

Genelkurmay Başkanı

Mareşal Fevzi Çakmak

(Handwritten signature)

030	10			111	248	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-10: Tunceli'de yapılacak askeri manevra sırasında bölgeden 7000 kişinin sanayi bölgelerine nakli, arama ve kaçakçıların sıkı takibi, iskânın yasak olduğu bölgeyi gösteren rapor.

T. C.
BAŞVEKÂLET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Müvveddedir
27.7.1938
28

- 1 — Millî Müdafaa Vekâletine
- 2 — Dahiliye Vekâletine
- 3 — Maliye Vekâletine
- 4 — İktisat Vekâletine
- 5 — Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletine
- 6 — Genelkurmay Başkanlığına

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Müvveddedir

7 — *Teplenen malûmata göre*
Başvekalette (aşağıdaki hususların program
olarak tesbiti) oluşturmıştır.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafın-
dan Muğladan yazılan 19.7.1938 t. ve seyahat 28 sayılı
şifre üzerine aşağıdaki hususlar tesbit edilmiştir .

1 - Tuncelinde yapılacak ordu manevrasının birin-
ci safhasını teşkil edecek olan taramada , memnu ilân
edilecek olan mıntaka halkı memleketin muhtelif yerleri-
ne tevzi edilecektir . Bu miktar evelce 2000 kişi olarak
tesbit edilmişken halen 7000 e çıkarılmıştır . 5000
kişilik yeni bir tevzi listesi Dahiliye ve Sıhhat ve İc-
timaî Muavenet Vekilliklerince tanzim edilecektir .

Ancak bu liste haricinde olarak endüstri merkez-
lerimizin de bu tevziden istifade eylemeleri faydalı ola-
cağından bu listeden 1500 kişinin aşağıdaki merkezlerde
iskân edilmeleri muvafık olacaktır .

<u>Müessesenin ismi</u>	<u>Bulunduğu yer</u>	<u>mürettep nüfu</u>
Kâğıt fabrikası	İzmit	50
Kükürt madeni	Keçiburlu	50
Demir ve çelik fabrikası	Karabük	250
Kömür madenleri	Zonguldak	600
Kurom madeni	Fethiye	300
Demir madeni	Divriki	250
		1500

030 10 111 748 1

Bunların ve nakledilecek diğer eşhas ve ailelerin nakil ve iskân işlerini Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekillikleri müştereken tanzim ve idare edeceklerdir .

2 - İsyana iştirak edenler tevkif ve mahkeme-ye sevk edilecek ve evvelce mahkûm olup hali firarda bulunanlar için hüküm icra edilecektir . Bunların isimlerini havi listeler Dördüncü Umumî Müfettişlikce hazırlanarak harekattan evvel ordu müfettişliğine verilecektir .

3 - Esnan dahilinde olup askerî mükellefiyetini yapmayanlar askere alınacak ve hizmetini bitirdikten sonra ait oldukları iskân mintakalarına sevk olunacaklardır .

4 - Tunceli mintakasında silâh toplama ameliyesine devam edilecektir .

5 - İskân bakımından yasak bölge ilân edilecek mintakalardan birinci yasak bölge :

Bu sene haydutluğa saha olan Karacakale , Kürk Hinzoriye , Darboğaz garbı , Seyithan - Kırmızıdağ balâ hattı , Haçili deresi ağzı , Bali mezreası , Rızanın evi , Munzur suyu , Anakomu , Harcı dağı ve Harcıdağı Karacakale arasındaki balâ hattı çevresidir .

İkinci yasak bölge :

Hozat Garp ve Çemişgezek Şimal ve Munzur silsilesi Cenubundaki Koç ve Samlıların bulunduğu bölge olup bu bölgenin hudutları Dördüncü Umumî Müfettişlikce tesbit edilerek bildirilecektir .

030	10			11	248	1
-----	----	--	--	----	-----	---

6 - Memnu mıntakanın muhafazası için kuvvet ifraz edilmesi ve bunlar için kışla ve karakol yaptırılması lâzımdır . Evvelce yaptırılması kararlaştırılan yolların , kışla ve mektep binalarının bir defa daha gözden geçirildikten sonra inşalarına devam olunacaktır .

7 - Yukarıdaki hususatın icrası için sarfı lâzımgelen para tesbit olunarak tedarik ve tediyesi temin olunacaktır .

8 - Hükümetce verilecek kat'î karara esas teşkil etmek üzere bu hususat hakkındaki son mütaleanızın bildirilmesini saygılarımla rica ederim .

9 - 27.7.1938 tarih ve seyahat 277 / 938 numara ile Millî Müdafaa , Dahiliye , Maliye , İktisat , Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletlerine ve Genelkurmay Başkanlığına yazılmıştır .

Boşnak

030	10			111	248	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK- 11: Tunceli’de yapılacak askeri manevra sırasında bölgelerden 7000 kişinin sanayi bölgelerine nakli, arama ve kaçakların sıkı takibi, iskanın yasa olduğu bölgeyi gösteren rapor.

T. C.
Sıkhat ve İctimai
Muavenet Vekâleti
İskân Unvanı Müdürlüğü
Bürosu

Ankara

ÖZ

Genel No.

Ozel No.

Tunceli halkından: maden , sanayi ve endüstri sahalarında

iskan edilecek (3100) kişinin sur ti tevzi'ini

ve mürettep mahallerini gösteren cedvel

<u>Müessesenin ismi</u>	<u>bulunduğu yer</u>	<u>mürettep nüfus</u>
1 - Kağıt , karton ve selüloz sanayii	İzmit	(100)
2 - Kükürt madeni	İsparta - Ke - çiborlu	50
3 - Demir ve çelik sanayii	Zonguldak Karabük	500
4 - Ergani bakır madeni Kuleman krom	Diyarbakır	400
5 - Ereğli havzası	Zonguldak	1500
6 - Fethiye krom madeni	Muğla	300
7 - Demir madeni		250
		3100

030 10 11 248 1

Yazılacak karşılıkta geldiği büroanın tarih ve numarasına yazılması lazımdır.

25

EK- 12: Tunceli’de yapılacak askeri manevra sırasında bölgeden 7000 kişinin sanayi bölgelerine nakli, arama ve kaçakların sıkı takibi, iskânın yasak olduğu bölgeyi gösteren rapor.

T. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı :

Tunceli harekâtı ve oradan nakledileceklerin
iskân mıntakaları hakkında alâkadar
Vekâletlerden gelen cevaplar:

Genelkurmay Başkanlığı:

1 - Divriki Dersim mıntakasına yakın olduğundan oraya nakledileceklerin ilk fırsatta eski yerlerine kaçmaları mümkün ve orada temsilileri de mümkün olduğundan Dersimlilerin oraya iskânından vaz geçilmesi,

2 - Yasak bölge olarak tesbit edilen saha halkından olup ta harekât esnasında bölge haricinde bulunduklarından elde edilemeyenlerin zamanla mukayyed olmaksızın elde edildikçe müretteb oldukları yerlere nakil ve iskânları,

3 - Yasak beölge halkından olmayıp fakat şekavet ve tahrikâtı müsbet olan rüesa ve mütegallibelerin de yakınları ile birlikte nakle tâbi tutulmaları,

4 - Koç - Şam yasak bölge hududlarının Dördüncü Umumi Müfettişlikçe bir an evvel tesbiti ile Genelkurmaya bildirilmesi.

Dahiliye Vekâleti:

1 - Bu sene harekâta saha olan mıntaka ile Koçuşağı mıntakasının yasak bölge olarak ilânı muvafıktır. Memnuiyetin filen tatbiki için nerelerde ne gibi tesisler vücutte getirilmesine ve ne kadar kuvvete ihtiyaç olduğu Dördüncü Umumi Müfettişlikten sorulmuş. Alınacak cevap bildirilecek,

2 - Nakle tâbi tutulması icabeden kimseler: memnu mıntakadan nakledilecek halk ve memnu mıntaka haricinde de kalmaları caiz olmayan aşiret reisleri, kol başıları, şerirler ve seyyidler olup

./.

030 10 11 218 1

F. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı :

(2)

bunların isimleriyle aileleri nüfuslarının Dördüncü Umumi Müfettişlikçe tesbiti,

3 - Tüceliden nakledileceklerin o bölgeye ve az çok kurtlerle meskûn yerlere yakın olmayan vilâyetlere dağıtılmaları lâzımdır. Bundan dolayı 20 Mayıs 1937 tarihli kararname ile Konya, Kastamonu ve Çankırı vilâyetlerine müretteb olanların da daha garba gönderilmeleri ve bunlar için iskân mıntakası olarak birinci grub Trakya ve Çanakkale ikinci grup Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir ve üçüncü grub Denizli, Aydın, Isparta, Burdur, Muğla vilâyetleri olması ve her köye iki aileden fazla düşmemek üzere dağıtılmaları,

4 - Gerek temsil imkânı, gerek idarî, inzibatî ve içtimâî sebebler dolayısıyla Dersimlilerin endürüsti ve maden mıntakalarında iskânları mahzurludur ve bunlardan o sahada istifade memul değildir. Bunların bu yerlere kesif olarak iskânları iyi bir randıman vermiyecek ve kullanacak müesseseler için daimî bir üzüntü, masraf ve endişe sebebi olacaktır. Maamafih bunların endürüsti merkezlerinde kabiliyetlerini tecrübe mahiyetinde olmak üzere bu sene için Zonguldağa 100 ve diğer merkezlere 20 şer kişinin tahsis ve sevki mümkün ve faideli olabilir.

Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti:

1 - Divriki 1 numaralı mıntaka dahilinde olduğundan 2510 sayılı kanunun 12 inci maddesine göre nakledilecek eşhastan Divrikiye tahsis edilmesi düşünülen 250 kişinin orada iskânlarına kanunî imkân da yoktur, Diğer endürüsti ve maden mıntakalarına ayrılan adedin azaltılması tensib edilmez ve o mikdarın muhafazasın da kat'î bir zaruret görülürse bu yerlere 1250 kişinin tahsisi,

./.

030	10			111	248	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

T. C.
BASVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı :

(3)

2 - Diğer kalanların iskân mahalleri hususunda Vekâlet, Dahiliye Vekâletinin noktai nazarına iştirak etmekte ve Dahiliyenin tezkeresinde sayılan vilâyetlerin iskân yerleri olarak kabulünü muvafık görmektedir,

3 - 2000 kişinin nakli hakkındaki 20.5.1937 tarihli kararnamede tesbit olunan vilâyetlerdeki iskân yerleri mahalleri ile muhabere edilerek hiç kürt bulunmayan kaza venahiyelerdeki köylere birer ikişer hane olmak üzere iskânları tesbit edilmiş olduğundan bu defa yeniden nakledilecek olanlar hakkında da aynı usulün takib ve tatbik edileceği,

4 - Nakle tâbi tutulacak mütebaki nüfusun nakil yerleri tesbit ve icra Vekillerince karara raptedilinceye kadar nakilleri evvelce karara bağlanan 2000 kişinin sureti nakil, sevk ve iskânları için Elâzığ, Tunceli vilâyetlerine ve Dördüncü Umûmî Müfettişliğe talimat ve nakil, iase ve tedavi için tahsisat verilmiştir.

Maliye Vekâleti:

1 - Evvelce nakilleri kararlaştırılmış olan 2000 nüfusun nakil ve iskân masrafı için 3420 sayılı kanunla Sıhhiye Vekâleti 1938 bütçesine iskân tahsisatı ile memzucen 270.000 lira tahsisat verilmiştir. Bu 2000 nüfustan fazlası için lüzum görülecek tahsisatın nüfus mikdarına göre hesap edilmesi lâzımdır,

2 - Dördüncü Umûmî Müfettişlik mıntakasında yapılacak inşaat için 1936-1937 malî senelerinde 3037, 3194 numaralı kanunlar ve 2/7052 sayılı Heyeti Vekile kararile cem'an 3.300.000 lira fevkalâde tahsisat verilmiş olup bunun iki milyon liraya yakın mikdarı sarfedilemiyerek 1938 senesine devredilmiştir. Memnu mıntakanın muhafasına ayrılacak kuvvetler için evvelce yaptırılması kararlaştırılan kışla, karakol, yol ve mekteblerin bir daha gözden geçirilmesi

./.

030	10			111	248	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

T. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı :

(4)

tensib buyurulduğuna göre yeniden tanzim edilecek inşaat programı-
nın mevcut tahsisatla tatbiki mümkün olamayacaksa ilâveten temini
icabeden miktarın alâkadar dairelerce hesap ve tesbit edilmesi,

3 - Yeni tahsisat miktarı tesbit edildikten sonra keyfi-
yetin İcra Vekilleri Heyetinde tezekkür edilerek karara bağlanması
lâzımgelseceği.

İktisat Vekâleti:

Tuncelinden endürüsti ve maden mıntakalarına gönderilecek
1500 amelenin, def'aten olmayarak peyderpey gönderilmek şartile
yerleştirilmeleri kabil olacağı.

Millî Müdafaa Vekâleti:

1 - Esnen dahili olup askerliğini yapmamış olanlardan
ele geçeceklerin askerlik hizmetlerini yaptırdıktan sonra müretteb
yerlerine sevk ve iskânları,

2 - Ordu kıtaatına aid kışlaların inşaatına Umumî Müfet-
tislikçe devam edilmekte olduğu,

3 - Memnu mıntakanın Sasonda olduğu gibi Jandarma kıt'a-
larına muhafazası tekrarrür etmesi haline göre inşaat masrafları
hakkında Vekâletçe mütalea beyan edilmediği.

030	10			111	748	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

8. ÖZGEÇMİŞ

İlkokul, Ortaokul ve Lise eğitimini İstanbul’da tamamlayan Duygu Yeşilgöz 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Gazetecilik bölümünden lisans derecesiyle mezun oldu. 2017 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji bölümüne kabul edildi. 9 yıldır gazetecilik mesleğini sürdürmektedir.

